

پژوهشگاه فرهنگ، اندیشه و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

فرهنگ ایثار در اسلام وراه‌های ترویج آن در جامعه

سید محمود سامانی

فرهنگ اینار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

نویسنده

سید محمود سامانی

شورای عالی فرهنگ، پژوهش و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

سرشناسه	: سامانی، سید محمود، ۱۳۴۴
عنوان و نام پدیدآور	: فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه/نویسنده سید محمود سامانی
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۸۷ ص. جدول
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۱۸-۵-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: ایثارگری -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
شناسه افزوده	: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ س۲ف۴/س۲۵۰/۳ BP۲۵
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۶۳۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۷۴۶۱۴۳

فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
نویسنده: سید محمود سامانی
طراح جلد: علی خورشیدپور
ویراستار ادبی: حبیب رائی تهرانی
صفحه‌آرا: حسین آذری
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۱۸-۵-۵
نوبت چاپ: اول - فروردین ۱۳۹۱
شمارگان: ۵۰ نسخه - ویژه مخاطبان خاص

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
در صورت تخلف پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولیعصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی ۶۶۷۴ - ۱۴۱۵۵ تلفن ۸۸۹۱۹۱۷۷ دورنگار ۸۸۸۹۳۰۷۶
Email: Nashr@ricac.ac.ir

اهداء .

«وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ؛ أَنَان(اهل بیت علیهم السلام) دیگران را بر

خود مقدم می‌دارند هر چند خود به آن نیازمند باشند.» (سوره حشر، آیه ۹)

- تقدیم به نخستین ایثارگران مکتب اسلام، امیرمؤمنان علی(ع) و دیگر اهل بیت رسول‌الله که هستی خود را در راه اعتلای فرهنگ اسلام و نجات بشریت از ضلالت و گمراهی در طبق اخلاص نهادند؛ اشخاصی که زیباترین و کامل‌ترین الگوها در ابعاد مختلف ایثار هستند.

- تقدیم به پیروان و تربیت‌شدگان راستین مکتب اهل بیت(ع) در تمام اعصار.

- تقدیم به ایثارگران هشت سال دفاع مقدس که با فداکاری‌های خود، درخت تنومند انقلاب اسلامی را آبیاری کردند و سرزمین تاریخی ایران را حفظ نمودند.

- تقدیم به مروّجان فرهنگ عالی ایثار و ایثارگری که با احساس مسئولیت و درک موقعیت خاص ایران عزیز در جهان کنونی، نقش سترگی را در نهادینه کردن یکی از آموزه‌های مهم اخلاقی ایفا می‌کنند.

فهرست مطالب

۹	..... سخن ناشر
۱۱	..... مقدمه
۱۳	..... طرح مسأله و تبیین موضوع
۱۵	..... سؤالات پژوهش
۱۶	..... اهداف و ضرورت‌ها
۱۶	..... فرضیه‌های تحقیق
۱۷	..... پیشینه تحقیق
۱۸	..... منابع تحقیق
۱۸	..... نوآوری و جنبه جدید بودن تحقیق
۱۸	..... روش تحقیق
۱۸	..... ساختار تحقیق

فصل اول: کلیات

۲۳	..... ۱. مفهوم شناسی ایثار
۲۳	..... ۱.۱. معنای ایثار
۲۳	..... ۱.۱.۱. معنای لغوی ایثار
۲۶	..... ۱.۱.۲. معنای اصطلاحی ایثار
۲۷	..... ۲. ارتباط ایثار با مفاهیم و اصطلاحات نزدیک به آن
۲۷	..... ۲.۱. رابطه ایثار با سخاوت
۲۹	..... ۲.۲. رابطه ایثار با برّ
۲۹	..... ۲.۳. رابطه ایثار با جود
۳۱	..... ۲.۴. رابطه ایثار با انعام
۳۱	..... ۲.۵. رابطه ایثار با زهد
۳۱	..... ۲.۶. رابطه ایثار با انفاق
۳۳	..... ۲.۷. رابطه ایثار با مواسات
۳۴	..... ۳. تقابل ایثار با برخی از مفاهیم
۳۴	..... ۳.۱. تقابل ایثار با بخل و شح
۳۷	..... ۴. انواع ایثار و مصادیق آن
۳۸	..... ۵. ایثار همراه دیرینه فطرت

۳۹	..... ۶. ایثار انبیاء الهی
۴۱	..... نتیجه
۴۳	..... فصل دوم: ایثار در قرآن کریم
۴۶	..... ایثار جان
۵۵	..... ایثار مال
۶۱	..... شروط و ضوابطی اخلاقی در ایثار
۶۲	..... نتیجه
	فصل سوم: جایگاه ایثار در سنت و سیره عملی معصومان(ع)
۶۷	..... ۱. ایثار در سنت پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)
۶۸	..... ایثار در سخن امیرمؤمنان علی(ع)
۷۱	..... ایثار در سخنان دیگر معصومان(ع)
۷۴	..... ایثار در سخنان بزرگان اسلام
۷۵	..... ۲. ایثار در سیره عملی پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)
۷۵	..... ایثار در سیره عملی رسول خدا(ص)
۷۹	..... ایثار در سیره عملی دیگر معصومان(ع)
۹۱	..... ۳. ایثار در میان مسلمانان صدر اسلام
۹۱	..... الف. ایثار مهاجران
۹۲	..... ب. ایثار انصار
۹۷	..... ایثار، سیره مستمر مسلمانان
۹۸	..... راه‌های کسب ایثار
	فصل چهارم: آثار و فواید ایثار
۱۰۱	..... آثار و فواید دنیوی
۱۰۱	..... آثار فردی
۱۰۳	..... آثار اجتماعی
۱۱۲	..... آثار و فواید اخروی
	فصل پنجم: راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار در جامعه
۱۱۵	..... شناخت موانع و عوامل بازدارنده
۱۱۶	..... آسیب‌ها و موانع نهادینه شدن فرهنگ ایثار
۱۲۱	..... راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار
۱۲۵	..... نقش اجتماع در ترویج فرهنگ ایثار

۱۲۸	..... روش‌های ترویج غیر حضوری فرهنگ ایثار
۱۳۸	..... راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بر اساس خط مشی‌های برنامه‌های توسعه
۱۳۹	..... مراحل ترویج و نهادینه کردن فرهنگ ایثار
۱۳۹	..... نقش خانواده در ترویج فرهنگ ایثار
۱۶۹	..... راهکارهای ترسیم و ترویج زیبایی‌های فرهنگ و ایثار
۱۶۹	..... راهکارهای دیگر ترویج فرهنگ ایثار
۱۷۳	..... نتیجه‌گیری
۱۷۶	..... کتابنامه
۱۸۴	..... واژگان کلیدی
۱۸۵	..... فهرس

سخن ناشر

«بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند جامعه از بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و میان تهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد» (امام خمینی(ره)، صحیفه نور، ج ۱۵: ۱۶).

رشد و توسعه اقتصادی و یا سیاسی بدون توجه به ارزشهای الای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اعوجاج در اصول اعتقادی و ملی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و پروژه‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشستهای علمی با اصحاب علم و فرهنگ و ارایه نتایج حاصل در قالب «گزارش پژوهش» و یا «کتاب»، تلاش خود را مصروف گسترش ارزشهای اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان گام مؤثری در برنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت.

اثر حاضر، نتیجه پژوهشی است در موضوع «فرهنگ اینار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه» به کوشش سید محمود سامانی که در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

مقدمه

ایثار از شاخه‌ها و زیرمجموعه‌های علم اخلاق است و پیش از آنکه پدیده‌ای دینی باشد، امری انسانی و متعلق به فطرت عدالت‌خواه و حق‌طلب انسان‌ها و جامعه بشری است. فرهنگ ایثار، عمری به درازای عمر بشر دارد و با آفرینش انسان، قرین است. در تمام فرهنگ‌ها، ایثار و ازخودگذشتگی، ستوده می‌شود و از مقوم‌های جامعه محسوب می‌گردد. چنین ارزش مهم بشری از دیرباز مورد توجه ادیان و ملل مختلف قرار گرفته و بازتاب گسترده‌ای در ادبیات، تاریخ و اساطیر ملی و مذهبی تمام ملل، از جمله ایران، داشته است.

دین مبین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین و متحول‌کننده بینش‌ها و نگرش‌ها، به فرهنگ ایثار، با توجه به اثرگذاری آن در تمام ابعاد فردی و اجتماعی، توجه ویژه‌ای داشته است. ایثار در قاموس اسلامی، تضمینی برای پویایی و حیات مکتب عزت‌بخش و ارزش‌آفرین اسلام است. از این‌رو در دین اسلام، فرهنگ ایثار و ایثارگری از جایگاه رفیعی برخوردار بوده و قرآن و سنت بدان اهمیت داده است. سیره پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)، سرشار از بروز رفتارهای ایثارگرایانه‌ای است که می‌تواند برای تمامی انسان‌ها سرمشق قرار گیرد. علاوه بر آن، سیره برخی از مسلمانان راستین صدر اسلام همچون بعضی از مهاجرین و انصار، ضامن اقتدار و عظمت جامعه اسلامی در آن زمان بوده است.

فرهنگ ایثار در مکتب تشیع، جایگاه ویژه‌ای دارد و از مهم‌ترین ویژگی‌های آن به شمار می‌رود. به برکت همین فرهنگ بوده که حقایق اسلام و مکتب اهل بیت(ع) پس از قرن‌ها هنوز زنده و پابرجاست.

ایثار، فواید و ثمرات بسیاری دارد که از آن جمله می‌توان به نقش مؤثر آن در امنیت ملی اشاره کرد. فرهنگ ایثار و شهادت، سرمایه فناپذیری است که نقش بی‌بدیلی در رهایی از بحران هویت و حفظ و تثبیت ارزش‌های ملی و احیای آن‌ها ایفا می‌کند. مفاهیم و مضامین مربوط به فرهنگ ایثار و شهادت و جهاد، از جمله مفاهیم اساسی هویت دینی و ملی است که در ترویج، توسعه و آموزش آن‌ها به نسل‌های آینده باید تلاش گسترده‌ای انجام گیرد. یکی از مهم‌ترین آموزه‌های انقلاب اسلامی نیز ترویج فرهنگ مقاومت و الگوهای بیداری در سرتاسر جهان است.

دنیای معاصر با بحرانی عظیم تحت عنوان بحران ارزش‌ها مواجه شده است؛ بحرانی که به واسطه دور ماندن از ارزش‌های بشری، الهی و دینی پدید آمده است. از این‌رو یکی از دغدغه‌های مهم متفکران بشردوست در دنیای جدید، ترویج ارزش‌های انسانی در عرصه دنیای کنونی می‌باشد؛ زیرا این ارزش‌ها عمیق‌ترین لایه واقعیات اجتماعی هستند که لایه‌های بالاتر بر روی همین بستر شکل می‌گیرند. بنابراین مطالعه ارزش‌ها در حیطه جامعه‌شناسی از اهمیتی خاص برخوردار است و در مورد آن‌ها مطالعات وسیعی صورت گرفته، اما متأسفانه در ایران، مطالعات در این زمینه اندک بوده است.

بنابراین چنانچه فرهنگ ایثار به‌درستی حفظ گردد و به نسل‌های بعد انتقال داده شود، سعادت جامعه را برای همیشه تضمین خواهد کرد و چنانچه به فراموشی سپرده شود، لطمه‌های جبران‌ناپذیری را متوجه جامعه خواهد ساخت.

منظور از فرهنگ ایثار، مجموعه نظام ارزش‌ها، باورها و الگوهای هنجاری است که منجر به بروز نقش‌ها، رفتارها و روابط اجتماعی‌ای خواهد شد که برخاسته از جهان‌بینی اسلامی، فرهنگ عاشورای حسینی و در نهایت آرمان‌های انقلاب اسلامی و اندیشه‌های امام راحل(ره) و جامعه ایثارگران است. هشت سال دفاع مقدس در کشورمان، منجر به رواج مفاهیم ارزشی از قبیل فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه گردید و این مفاهیم در میان مردم، به‌ویژه نوجوانان و

جوانان ایرانی، جایگاه ویژه‌ای یافت و حفظ و پاسداری از ارزش‌هایی که حاصل خون صدها هزار شهید و جان‌فشانی‌های سربازان دلیر و ایثارگران از جان‌گذشته اسلام است، به یکی از دغدغه‌های اصلی نهادهای مختلف تبدیل شد.

در این پژوهش، یکی از صدها آموزه اسلامی و اخلاقی به نام فرهنگ ایثار در اسلام مورد بررسی قرار گرفته است. در فراهم ساختن این اثر، به ده‌ها سایت اینترنتی مراجعه و مقالات بسیاری در خصوص جهاد و شهادت و ایثار مطالعه شده است و از انواع تفسیرها، منابع روایی، تاریخ و سیره و نرم‌افزارهای مختلف مانند نورالعرفان و دانشنامه نبوی، نور السیره، جامع التفاسیر و غیره استفاده شده است. علی‌رغم کم‌حجم بودن این پژوهش، مطالب جمع‌آوری‌شده به گونه‌ای دسته‌بندی و چینش شده که مورد توجه مخاطبان واقع شود و نگارنده امید آن دارد که با انتشار آن گامی، هرچند کوچک، در عرصه پژوهش در خصوص یکی از موضوعات مهم و اثرگذار در اجتماع برداشته باشد. نویسنده اذعان دارد که مجموعه گردآمده به هیچ روی کامل نیست و امیدوار است با یادآوری خوانندگان فاضل و دانشمند، کاستی‌های آن را در آینده جبران نماید.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از مسئولان محترم پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت ارشاد اسلامی که زمینه به ثمر نشستن و چاپ و نشر این کتاب را فراهم ساختند، سپاسگزاری نمایم؛ از جناب دکتر مرنیدی، رئیس محترم پژوهشگاه، جناب دکتر اخوان، مسئول محترم پژوهش، جناب دکتر شرف‌الدین، رئیس پیشین پژوهشکده ارشاد اسلامی قم، و نیز جناب دکتر سروری، رئیس محترم گروه دین و فرهنگ، که با سعه صدر و پیگیری مستمر در به ثمر نشستن این تحقیق مشوق بودند، تشکر ویژه دارم. همچنین از جناب دکتر یوسف‌زاده و دیگر افرادی که به هر طریقی زحمتی را متقبل شدند، قدردانی می‌نمایم.

طرح مسأله و تبیین موضوع

این تحقیق درباره فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه بحث می‌کند. ایثار در لغت به معنای ترجیح و مقدم داشتن دیگری بر خود در کسب سود و منفعت یا پرهیز از زیان به دیگری است و به عبارتی، ایثار خود را برای آسایش دیگران به رنج افکندن است. ایثار در مورد چیزهایی معنی پیدا می‌کند که متعلق به خود انسان بوده، مورد نیاز و مفید باشند و به

فرد نیازمند، بدون چشم‌داشت اهدا شوند. انسان هنگامی می‌تواند منفعت خود را فدای مصلحت دیگری و جامعه نموده و رفتارهای ایثارگرانه از خود بروز دهد که از نظر روانی به مراحل بالاتر کمال دست یافته باشد. در بینش الهی و اسلامی، ایثار از راه‌های رسیدن به کمال و مقام ابرار معرفی شده و موجب جلب رأفت الهی، رستگاری، دریافت پاداش بهشت و قرب الهی دانسته شده است.

در بررسی فرهنگ ایثار، لازم است موارد مختلفی همچون مفهوم‌شناسی ایثار، ارتباط آن با مفاهیم دیگری همچون انفاق، زهد، برّ، سخا و تقابل آن با مفاهیمی مانند بخل و اسراف و همچنین اهداف، موانع، شروط، ضوابط، فواید و در نهایت آفات ایثار مورد بررسی و توجه قرار گیرند. از سوی دیگر، ضروری است که مواردی همچون ویژگی‌های ایثارگران واقعی، انواع ایثار، راه‌های ترویج آن در جامعه و موانع نهادینه شدن فرهنگ ایثار و... مشخص گردند. پژوهش‌هایی که تاکنون در مورد ایثار انجام شده، غالباً تک‌بعدی بوده و تمام مطالب ذکرشده را پوشش نمی‌دهند. اغلب کارهای انجام‌شده، با توجه به شرایط موجود و مقتضیات زمان، بیشتر ناظر به ایثار جان و شهادت در راه خدا هستند و از چگونگی ترویج و راهکارهای نهادینه کردن ایثار در جامعه، که منشأ آثار مثبت فراوانی است، کمتر سخن به میان آمده است. از این رو، نظر به اهمیت موضوع، بحث ایثار نیازمند مطالعه، واکاوی و بازخوانی جدی است. تحقیق نسبتاً جامع در این خصوص و شناساندن جایگاه، اهمیت و آثار ایثار و برجسته نمودن شاخصه‌های آن و همچنین بسط ارزش‌ها و معرفی الگوهای عملی می‌تواند کمک مؤثری به بروز بیشتر رفتارهای ایثارگرانه به شکل عام داشته باشد که این امر منجر به تقویت انگیزه کمک به هم‌نوع (مثلاً از طریق ایثار مالی) و حفظ کشور و نظام اسلامی در شرایط بحرانی (از طریق ایثار جان) می‌شود.

هنگامی که فداکاری از محدوده فردی و خانواده فراتر می‌رود و به دیگران و کل جامعه تعلق می‌گیرد، شایسته به‌کارگیری واژه ایثار خواهد بود. خوشبختانه زمینه بروز چنین رفتارهایی در جامعه اسلامی فراهم است و اعتقادات قوی مذهبی و علایق ملی از آن جمله‌اند که همواره زمینه‌ساز فرهنگ ایثار در جامعه بوده‌اند. اما شناخت بیشتر جایگاه ایثار و ایثارگران واقعی و شروط و ضوابط آن از نظر دین و فرهنگ اسلامی و همچنین فهم ارتباط میان مفاهیم

اخلاقی از سوی مردم، موجب روی آوردن آحاد جامعه به فرهنگ ایثار خواهد شد. این طرح بر آن است که تا حد امکان، کاستی‌های بحث ایثار در کارهای انجام‌شده را شناسایی و زوایای مختلف این موضوع را از لابلای متون تفسیری، روایی، تاریخ، سیره و منابع دیگر استخراج نماید و مجموعه‌ای نو و دسته‌بندی‌شده را در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد تا آنان با فرهنگ ایثار و ایثارگری در اسلام آشنایی بیشتری پیدا کنند و در انتقال این فرهنگ به دیگران و احیای آن در جامعه تلاش نمایند.

سؤالات پژوهش

با توجه به مطالب یادشده، سؤالاتی مطرح است:

سؤال اصلی تحقیق

ایثار در فرهنگ اسلام چه جایگاهی دارد و راهکارها، عوامل و زمینه‌های ترویج و نهادینه شدن فرهنگ ایثار در جامعه کدامند؟

سؤالات فرعی تحقیق

- ایثار در قرآن کریم، سنت و سیره معصومان(ع) چه جایگاهی دارد؟
- مفهوم ایثار چه نسبتی با مفاهیم مشابه چون برّ، انفاق، سخاوت، احسان و... دارد؟
- شروط و ضوابط اخلاقی در رفتارهای ایثارگرانه کدامند؟
- ره‌آورد، آثار و فواید فردی و اجتماعی ایثار چیست؟
- موانع نهادینه شدن فرهنگ ایثار در جامعه چیست؟
- نقش ایثار در امنیت ملی چیست؟
- چه راهکارهایی برای ترویج فرهنگ ایثار می‌توان در نظر گرفت؟
- نهادهای جامعه چه نقشی در ترویج فرهنگ ایثار می‌توانند داشته باشند؟

اهداف و ضرورت‌ها

- ایثار از محورهای مهم اخلاق و بهترین وسیله ارتباط بین افراد جامعه است و به همین دلیل در مکتب غنی اسلام و آیات و روایات مورد تأکید فراوان قرار گرفته و بدان پرداخته شده است. با این حال، امروزه، همانند بسیاری از مفاهیم مهم اخلاقی، به دلایلی در جامعه کم‌رنگ جلوه می‌نماید. از این رو لازم است با تحقیق؛ ابعاد، آثار و نقش آن بیشتر به مردم شناسانده شود تا وسیله راهنمایی جامعه قرار گیرد که خود منجر به نوعی همزیستی مسالمت‌آمیز میان اقشار مختلف اجتماع خواهد شد.

- شناخت ناکافی مردم از فرهنگ ایثار ایجاب می‌کند که ابعاد آن به آحاد جامعه -با توجه به اینکه فرهنگ ایثار در حل برخی از مشکلات اجتماعی کمک می‌کند- شناسانده شود.

-الگودهی با الهام از قرآن کریم، سیره معصومان(ع) و ایثارگران صدر اسلام به افراد جامعه و تشویق و ترغیب ایشان به ایثار برای رسیدن به کمال نیز از دیگر اهداف تحقیق در این زمینه می‌باشد.

- پرکردن بخشی از کاستی‌ها و خلأهای اطلاعاتی و پژوهشی در رابطه با موضوع و ایجاد زمینه و فضا سازی برای ارائه کارهای جدید نیز بخشی از اهداف پژوهش در این راستاست.

- احیا و بازخوانی برخی از مفاهیم مهم اخلاقی که شرایط زمان ضرورت آن را اقتضا می‌کند و تاکنون کار شایسته‌ای در خصوص آن صورت نگرفته، ضروری می‌نماید. بدیهی است طرح مباحث مهمی همچون ایثار در عصر مدرن که انحطاط اخلاقی آرام‌آرام دامنگیر آن می‌شود، لازم است.

- کم‌رنگ شدن برخی از موضوعات اخلاقی و رفتارهای اسلامی همانند رفتارهای ایثارگرایانه در اثر عواملی چون تهاجم فرهنگی، احیا و القای مکرر این مفاهیم را در جامعه طلب می‌کند، مضافاً بر آنکه از رسالت‌های انقلاب اسلامی، احیای فرهنگ اسلام در جامعه و آشنا ساختن مردم به خصوص نسل جوان با مفاهیم ارزشی و آموزه‌های مهم اخلاقی و نهادینه کردن فرهنگ آنهاست. بنابراین، کار بر روی چنین موضوعاتی توجیه منطقی و لازم را دارد.

فرضیه‌های تحقیق

۱. نهادینه شدن فرهنگ ایثار، نقش زیادی در سالم‌سازی و حفظ جامعه از بحران‌ها دارد.
۲. ایثار از عوامل به کمال رسیدن فرد و جامعه محسوب می‌شود.

۳. کم‌رنگ شدن برخی از ارزش‌های اخلاقی و دینی در جامعه، مانع جدی در مسیر ترویج فرهنگ ایثار در جامعه است.

۴. نهادهای جامعه بستر و زمینه‌ساز نهادینه کردن فرهنگ ایثار هستند.

پیشینه تحقیق

پس از کنکاش و جست‌وجوی فراوان و با ملاحظه طرح‌های در دست اجرا درباره موضوع ایثار، این نتیجه به دست آمد که در خصوص ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، آثار اندکی - بیشتر به صورت مقاله - به رشته تحریر در آمده و کار نسبتاً جامعی در مورد ایثار در فرهنگ اسلامی و چگونگی ترویج آن در جامعه ارائه نشده است. کتاب «ایثار» از علیرضا یوسفی در دو جلد با قطع کوچک منتشر شده که بیشتر مطالب آن ارتباط تنگاتنگی با موضوع پژوهش ندارد و معجونی از اطلاعات گوناگون اخلاقی و تربیتی است و بخش قابل توجهی از آن به ایثارگران واقعه عاشورا و هشت سال دفاع مقدس مردم ایران اختصاص دارد.

چندین مجموعه مقاله نیز در ارتباط با ایثار و فرهنگ شهادت، به مناسبت برگزاری همایش‌های مختلف در جای‌جای کشور، تدوین شده که اغلب، ناظر به دوران دفاع مقدس و ایثارگری‌های مردم شریف ایران به ویژه مشکلات جانبازان و خانواده‌های شهدا هستند. از جمله این کارها، می‌توان به «آیه‌های ایثار»، «فرهنگ ایثار و شهادت» و... اشاره کرد.

از دیگر تحقیقات انجام شده در این باره، پایان‌نامه‌ها و پروژه‌هایی هستند که با توجه به سیاست‌های بنیاد شهید انقلاب اسلامی و بنیاد امور جانبازان و ایثارگران و برخی دیگر از نهادهای مرتبط، و با سفارش و حمایت آنان به رشته تحریر درآمده‌اند. به‌رغم تعدد این‌گونه آثار، روشن است که هریک از این متولیان براساس نیازها و برنامه‌ریزی‌های خود عمل کرده‌اند. به‌عنوان مثال با توجه به تبعات جنگ تحمیلی، بیشتر پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی بر روی جانبازان و خانواده شهدا متمرکز شده‌اند و می‌توان گفت که از ارائه راهکارهای ترویج ایثار در سطح کلان جامعه و حتی استخراج دقیق و کامل ایثار از فرهنگ اسلامی، تهی هستند و موضوع ایثار در این‌گونه پژوهش‌ها اغلب بحثی فرعی و مقدماتی است. از این‌رو تحقیقی نسبتاً جامع درباره «فرهنگ ایثار در اسلام و راهکارهای ترویج آن در جامعه» ضروری می‌نماید و موضوعی تاثیرگذار در جامعه است.

منابع تحقیق

در این پژوهش تلاش شده تا نخست فرهنگ ایثار، از لابه‌لای منابع مختلف تفسیری، تاریخی، اخلاقی و دیگر منابع اسلامی، استخراج و جمع‌آوری گردد و سپس ذیل عناوین خاص و به صورت موضوع اصلی آورده شود تا مطالب مربوط، آسان‌تر در دسترس همگان قرار گیرد. ثانیاً با گردآوری انواع راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار، مهم‌ترین آن‌ها گزینش و دسته‌بندی شده و برخی راهکارهای جدید در این زمینه ارائه گردیده است. از مهم‌ترین منابع این پژوهش، نرم‌افزارهای اسلامی مانند جامع الاحادیث، نور العرفان، جامع التفاسیر، دانشنامه نبوی، نور السیره، اخلاق اسلامی و نیز سایت‌های مختلف اینترنتی اعم از داخلی و خارجی می‌باشند. همچنین از کتابخانه‌هایی مانند کتابخانه تخصصی ایثار و شهادت و کارهای انجام‌شده درباره ایثار و شهادت، استفاده شده است.

نوآوری و جنبه جدید بودن تحقیق

پرداختن یکجا به ابعاد مختلف موضوع ایثار، استفاده از منابع متنوع و متضاد اعم از منابع شیعه و اهل سنت، کارکردهای ایثار در جامعه و ارائه راهکارهایی جدید برای نهادینه کردن فرهنگ ایثار می‌تواند از نوآوری‌های تحقیق محسوب شود.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پروژه، تحقیق اسنادی است؛ بدین معنا که برای یافتن پاسخ پرسش‌های مورد نظر، به منابع مکتوب اعم از داده‌های کتب تاریخی و سیره‌ای، روایی، تفاسیر، متون عرفانی و دیگر منابع مرتبط با موضوع، مراجعه و مطالب مربوط، استخراج و فیش‌برداری شده‌اند. همچنین از رایانه و امکانات نرم‌افزاری استفاده شده است. در برخی عرصه‌ها نیز از روش تحلیلی و تفسیری استفاده گردیده است.

ساختار تحقیق

نوشتار حاضر از چکیده، مقدمه، چهار فصل و نتیجه‌گیری تشکیل شده است. محورهای موضوع ایثار در این تحقیق عبارت‌اند از:

۱. مفهوم‌شناسی ایثار و ارتباط آن با برخی موضوعات اخلاقی نزدیک به ایثار و بیان تفاوت‌ها و همچنین تبیین تقابل ایثار با مفاهیمی همچون بخل و شح و...؛
  ۲. پرداختن به موضوع ایثار به‌عنوان مفهومی شناخته‌شده برای بشر به دلیل گرایش فطری انسان‌ها به رفتارهای ایثارگرایانه و اصول اخلاقی مشترک میان ادیان الهی و ارائه بحث مصادیقی درباره ایثار؛
  ۳. بیان دیدگاه قرآن کریم درباره ایثار و ارائه نظرات مفسران مشهور ذیل آیات مربوط به ایثار و برداشت‌های قرآنی از آن؛
  ۴. بررسی ایثار در سنت و سیره عملی معصومین(ع)؛
  ۵. اقسام ایثار و درجات و مراتب آن؛
  ۶. آثار و فواید ایثار؛
  ۷. نقش ایثار در امنیت ملی، کاهش ناامنی‌های اجتماعی و سالم‌سازی فضای جامعه؛
  ۸. شروط و ضوابط اخلاقی در رفتارهای ایثارگراانه و بررسی آفات ایثار همانند حرص، بخل، منت، خودبینی و...؛
  ۹. راه‌های ترویج و نهادینه کردن فرهنگ ایثار؛
  ۱۰. شیوه‌های تشویق به ایثار؛
  ۱۱. نقش ایثار در تفاهم میان ملت‌ها و صلح و هم‌زیستی آنها؛
  ۱۲. ویژگی‌های مروجان ایثار.
- با توجه به محورهای یادشده، فصول تحقیق عبارت‌اند از:
- فصل اول: مفهوم‌شناسی ایثار. در این فصل ضمن تعریف لغوی و اصطلاحی ایثار، رابطه آن با مفاهیم نزدیکی چون سخاوت، برّ و... بررسی شده است.
  - فصل دوم: ایثار در قرآن کریم. در این فصل در مورد ایثار در قرآن با تکیه بر مباحث جدید علمی و برداشت‌های مفسران برجسته و همچنین انواع و مصادیق آن بحث شده است.
  - فصل سوم: ایثار در سنت و سیره معصومان(ع). در این فصل میزان توجه معصومین(ع) به مقوله ایثار و انعکاس این توجه در رفتار و کردار ایشان بررسی شده است.
  - فصل چهارم: آثار و فواید ایثار. در این فصل تلاش شده است تا آثار فردی و اجتماعی ایثار و نقشی که فرهنگ ایثار در سالم‌سازی فضای جامعه ایفا می‌کند، بررسی شود.

۲۰ فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

- فصل پنجم: راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار در جامعه. در این فصل علاوه بر ارائه راهکارهای تشویق به ایثار و فرهنگ‌سازی در این زمینه، موانع و عوامل بازدارنده در این رابطه و همچنین نقش خانواده‌ها، نهادهای تعلیم و تربیت و رسانه‌ها در زمینه فرهنگ‌سازی ایثار بررسی شده است.

- نتیجه‌گیری

- کتابنامه

- فهرس

فصل اول

کلیات

۱. مفهوم‌شناسی ایثار

۱.۱. معنای ایثار

۱.۱.۱. معنای لغوی ایثار

واژه ایثار بر وزن افعال از ریشه «ا ث ر» گرفته شده است. ایثار در لغت به معنای مقدم داشتن دیگری بر خود^۱، و به رنج افکندن خویش برای آسایش دیگران است.^۲ برگزیدن، اختیار کردن، اکرام کردن، بذل کردن^۳، دیگری را بر خود برتری دادن^۴ و سود او را بر سود خود مقدم داشتن و قوت و مایحتاج خود را به دیگری بخشیدن، همه از معانی ایثار به شمار می‌آیند^۵، اما این کلمه، گاه در معنایی وسیع‌تر به هرگونه ترجیح بین دو طرف گفته می‌شود، چنانکه در سوره یوسف: «...لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا...»^۶؛ خداوند تو را بر ما برتری بخشیده است^۷، به این معنا آمده است.^۸ اثر مقدم داشتن یک عمل بر عمل دیگر است. وقتی که گفته می‌شود: «أثرت بأن أفعل كذا» یعنی آن را قبل از هر کار انجام می‌دهم^۹ این کلمه به معنای پیروی و دنبال کردن هم آمده

---

۱. الصحاح، ج ۲: ۵۷۵ «اثر»

۲. لسان العرب، ج ۴: ۷

۳. فرهنگ معین، ج ۱: ۴۱۳

۴. فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱: ۳۵۶.

۵. فرهنگ عمید، ج ۱: ۲۷۴؛ لسان العرب، ج ۱: ۷۰

۶. یوسف / ۹۱

۷. الفروق الغویة: ص ۸۸ - ۸۷؛ لسان العرب، ج ۱: ۷۰

۸. فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت علیهم السلام، «اثر»، ۵۹ - ۵۸

است: «أَثْرُهُ أَثْرًا وَ أَثَارَةٌ وَ أَثَرَةٌ» یعنی اثرش را دنبال کردم». همچنین یکی دیگر از معانی اثر، ذکر و بازگو کردن است و عبارت «أَثَارَةٌ مِنْ عِلْمٍ» که «أَثَرَةٌ» هم خوانده شده، چیزی است که روایت، بازگو و یا نوشته می‌شود و از آن اثری باقی می‌ماند. «الْمَأْثَرُ» نیز به معنای چیزی از مکارم و بزرگواری انسان است که بازگو و روایت شود. کلمه «الأثر» به طور استعاره برای فضل، بزرگی و ایثار و از خودگذشتگی به کار می‌رود^۱ و «آثرته» نیز به همان معناست، چنانکه در آیات زیر نیز در این معنا به کار رفته است: «وَيُؤْتِرُونَ عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ»^۲ آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند؛ «تَاللَّهِ لَقَدْ أَثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا»^۳ به خدا سوگند که خدا تو را بر ما فضیلت داد؛ «بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»^۴ دنیا را بر آخرت برتری می‌دهند.^۵

در برخی احادیث وارده از پیامبر(ص) نیز ایثار به همین معنای مقدم داشتن آمده است، چنانکه از آن حضرت روایت شده است که فرمود: «سَيَكُونُ بَعْدِي أَثَرَةٌ؛ پس از مرگ من بعضی از شما خود را بر دیگری مقدم خواهند داشت».^۶

همچنین «آثر» به معنای برگزیدن چیزی بر چیز دیگر، برتری دادن، کسی را مقدم داشتن و چشم‌پوشی از چیزی به خاطر چیز دیگر آمده است و مصدر آن ایثار است.^۷ در روایتی آمده است: «داخل بهشت نمی‌شود مگر سه کس که یکی از آنها، شخصی است که برادر مؤمنش را در راه خدا بر خود مقدم دارد».^۸

«اثر» (ماضی مجرد و به کسر ث)، یعنی به کاری شروع کرد، عزم نمود، برای کاری آماده شد، برگزید و «اثر» (به فتح ث) یعنی حدیث را بازگو کرد، شخصی را اکرام نمود. «تؤثرون»

۱. مجمع البحرین، ج ۳: ۱۹۹

۲. حشر/ ۹

۳. یوسف/ ۹۱

۴. اعلیٰ/ ۱۶

۵. مجمع البحرین، ج ۳: ۱۹۸

۶. الغارات، ج ۲: ۹

۷. لسان العرب، ج ۴: ۷؛ کتاب العین، ج ۸: ۲۳۶

۸. الکافی، ج ۲: ۱۷۸؛ وسائل الشیعه، ج ۱۴: ۵۸۲، باب زیارة اخوان: «و رجل آثر اخاه المؤمن فی الله»

جمع مخاطب مضارع از ایثار نیز به معنای برگزیدن، بخشیدن و بیرون نمودن است.^۱ قابل ذکر است که «اثر» و «ایثار» هر دو از یک ریشه‌اند، اما از نظر معنایی در تضاد با یکدیگرند. معنای اثر، مقدم داشتن خود و منافع خویش بر دیگران است؛ اما ایثار، خود را برای آسایش دیگران به رنج افکندن است.^۲

کلمه «استثثار» یعنی انحصارگرایی و تقدیم خود بر دیگری، درست در مقابل ایثار قرار دارد و در لغت، بدین معناست که کسی چیزی را ویژه خویش سازد و با خودکامگی و استبداد دست دیگران را از آن کوتاه کند: «استأثر بالشیء علی الغیر استبد به و خص به نفسه؛ نسبت به چیزی استثثار ورزید یعنی استبداد به کار برد و آن را ویژه خویش ساخت و در انحصار خود در آورد.»^۳ راغب اصفهانی «الاستثثار» را چنین معنا کرده است: «التفرد بالشیء من دون غیره؛ در انحصار قرار دادن و ویژه ساختن و دیگران را کنار زدن است.»^۴

امام علی(ع) در عهدنامه خود به مالک اشتر این نکته را یادآوری و تأکید می‌نماید: «...ایاک و الاستثثار بما للناس فیه اسوه؛^۵ بهره‌یز از آنکه چیزی را ویژه خود گردانی که بهره همه مردم در آن یکسان است» که استثثار در این سخن به معنی ویژه‌سازی و انحصارگرایی آمده است. ایشان در سخنی دیگر می‌فرماید: «من یستأثر من الاموال یهلک؛ هرکس انحصارطلبی کند (و بخشی از اموال را به خود اختصاص دهد و در انحصار خود گیرد)، هلاک خواهد شد.» آن حضرت، انحصارگرایی را مخالف با عدل و تعادل اجتماعی می‌دانست، از این‌رو در آغاز خلافتش در مبارزه با آن قاطعیت به خرج داد و درباره عثمان فرمود: «استأثر فاساً الاثره... و -عزوجل - حکم واقع فی المستأثر...»^۶ (عثمان) در تقسیم اموال عمومی گزینشی عمل کرد (اموال را ویژه افراد مخصوص ساخت) و خدای بزرگ درباره کسانی که اموال و امکانات مردم را ویژه خود

۱. بنگرید: مجمع البحرین، ج ۳: ۱۹۹

۲. التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱: ۳۲

۳. لسان العرب، ج ۴: ۸؛ مجمع البحرین، ج ۳: ۱۹۹

۴. مفردات راغب: ۶۳

۵. نهج البلاغه، نامه ۵۲

۶. تحف العقول: ۲۱۷

۷. نهج البلاغه، خطبه ۳۰

(و نزدیکان خود) می‌سازند، حکم قطعی (و روشن) دارد.»

این ویژه‌سازی و انحصارگرایی، یکی از محورهای انحراف و ستم‌بارگی دستگاه خلافت به‌ویژه در زمان عثمان بود و همین مسأله امیرمؤمنان(ع) را بر آن داشت که در زمان خلافت خود با انحصارطلبان قاطعانه برخورد نماید و چون آنان در مواضع سرسختی نشان داده و پافشاری کردند، امام نیز به صف‌آرایی در مقابل آنان پرداخت و در مسیر مبارزه با این طبقه اشراف و انحصارگرا، ذره‌ای چشم‌پوشی نکرد و شیوه دادگری بی‌همتایی را بر بلندای تاریخ به تصویر کشید. امیرمؤمنان(ع) استثنای را موجب حسادت می‌دانست که حسادت، خود موجب پیامدهای ناگواری می‌شود.

۱.۱.۲ معنای اصطلاحی ایثار

مفهوم ایثار در اصطلاح دانشمندان اخلاق، به معنای اختیار کردن غیر بر خود از روی قصد و نیت^۱ و مقدم شمردن او بر خود در کسب سود و منفعت یا پرهیز از ضرر و زیان به دیگری است؛ رفتاری که نشان‌دهنده نهایت برادری و دوستی بین دو نفر است.^۲ به عبارتی ایثار آن است که شخص از میان دو چیز یا بیشتر، یکی را بسنجد و با اختیار آن را برگزیند و دیگری را واگذارد. متصوفه و عرفا همانند دانشمندان علم اخلاق، از این رو که ایثار اصطلاحی میان‌رشته‌ای و مشترک بین این علوم است، هر یک باب‌هایی بدان اختصاص داده و به ابعاد آن پرداخته‌اند. از میان متصوفه، ابونعیم اصفهانی(م ۴۳۰ق) در تعریف تصوف، ایثار را عنصر اساسی آن دانسته^۳ و آورده است: «ایثار، منبع آبیاری درخت محبت بوده و در کنار برخی از مفاهیم بلند ارزشی چون درخت معرفت و توبه و... ارکان ایمان را تشکیل می‌دهد.»^۴ هجویری در تبیین واژه ایثار می‌نویسد: «حقیقت ایثار آن بود که اندر صحبت، حق صاحب خود نگاه دارد و نصیب خود اندر نصیب وی فروگذارد، رنج بر خود نهد از برای راحت صاحب خود.»^۵

۱. فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱: ۲۵۶

۲. التعریفات: ۵۹

۳. حلیه الاولیاء، ج ۲: ۴۳۰

۴. همان، ج ۱: ۲۱۴

۵. کشف المحجوب: ۲۸۷

عرفا و متصوفه، ایثار را یکی از مقامات می‌دانند. ملا عبدالرزاق کاشانی در تعریف مقام ایثار می‌گوید: «الایثار... ایثار الغیر علی نفسک بما یختص بک و ان کانت بک حاجه؛ مقام ایثار آن است که در چیزی که به تو اختصاص دارد، دیگری را بر خود ترجیح دهی، هرچند به آن چیز محتاج و نیازمندی.»^۱

از تعاریف ایثار که در آثار اسلامی و دینی نیز به آن‌ها اشاره شده است، می‌توان فهمید که ایثار گذشتن از خواسته‌های خود و چشم پوشیدن از آنچه مورد علاقه انسان است، به خاطر دیگری و در راه دیگری است. اوج ایثار، ایثار خون و جان است. ایثارگر، کسی است که حاضر می‌شود هستی و جان خود را برای دین خدا فدا کند، یا در راه رضای او از تمنیات خویش بگذرد.

ترویج

در لغت به معنای رایج کردن، متداول کردن، روان کردن و روایی کردن چیزی^۲ است و در اصطلاح، نوعی تغییر در جهت توسعه منابع انسانی می‌باشد.

۲. ارتباط ایثار با مفاهیم و اصطلاحات نزدیک به آن

ایثار با مفاهیم بسیاری پیوند دارد. در این قسمت تنها به برخی از مفاهیم و اصطلاحات نزدیک و مرتبط با ایثار، اشاره می‌شود:

۲.۱. رابطه ایثار با سخاوت

ایثار در اصطلاح علم اخلاق، دومین شکل فضیلت یعنی «سخا» به شمار می‌آید و گفته شده که بالاتر از ایثار در مراتب سخاوت، مرتبه‌ای را نمی‌توان تصور کرد.^۳ مراتب گرم به ترتیب عبارت‌اند از: سخا، جود و در نهایت ایثار.^۴ مراد از سخا آن است که انسان جوانمردانه

۱. آشنایی با مجموعه عرفان اسلامی: ۴۴۰

۲. لغت‌نامه دهخدا، ج ۴: ۵۸۵۱، «ترویج»؛ کتاب العین، ج ۶: ۱۷۷

۳. احیاء علوم‌الدین، ج ۴: ۴۷

۴. تجارب الامم، ج ۵: ۲۶۷

از آنچه خود بدان نیاز دارد گذشته و آن را به دیگری که بدان نیازمند است ببخشد و این رفتار هنگامی که در اثر مداومت، ملکه نفس آدمی گردد؛ شایسته نام ایثار می‌شود. در فرهنگ عالمان اخلاق، سخاوت، در مقابل بخل و نتیجه زهد و بی‌اعتنایی به زرق و برق مادی و زخارف دنیوی است. از نگاه ایشان بخل عبارت است از امساک ورزیدن از خرج نمودن مال و خودداری از بخشش آن در هنگام لزوم. در مقابل این تعریض، اسراف قرار دارد که در واقع، افراط در خرج کردن مال است و آن عبارت است از خرج کردن مال در جایی که نباید خرج کرد و حد وسط، همان جود و سخاوت^۱ است که صفتی ارجمند و پسندیده محسوب می‌شود و از سوی پیشوایان دین مورد تأکید فراوان قرار گرفته و به بهترین عبارت‌ها تمجید و ستایش شده است. در روایتی از پیامبر (ص) آمده است: «السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ أُغْصَانُهَا فِي الدُّنْيَا مَنْ تَعَلَّقَ بَعْضُ مِنْ أُغْصَانِهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ^۲؛ سخا درختی است در بهشت که شاخ‌های آن در دنیا است و هرکس به شاخه‌ای از آن بیاویزد وارد بهشت می‌شود». همچنین به نقل از آن حضرت آمده است: «الْجَنَّةُ دَارُ الْأَسْخِيَاءِ^۳؛ بهشت خانه سخاوتمندان است.»

امام علی (ع) می‌فرماید: «السَّخَاءُ خُلِقَ اللَّهُ الْأَعْظَمُ^۴؛ بخشندگی خلق عظیم الهی است.» همچنین از آن حضرت روایت شده که فرمود: «السَّخَاءُ خُلِقَ الْأَنْبِيَاءِ^۵»، «فان السَّخَاءَ مِنْ أَخْلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ^۶؛ بخشندگی اخلاق پیامبران است.»؛ «السَّخَاءُ ثَمَرَةُ الْعَقْلِ^۷؛ بخشندگی میوه درخت خردمندی است..»؛ «السَّخَاءُ يَزْرَعُ الْمَحَبَّةَ^۸؛ بخشندگی تخم دوستی می‌افشاند.» از مجموع این سخنان می‌توان به این نتیجه رسید که ایثار از اشکال سخاوت و بالاترین مرتبه آن است. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «شَابَّ سَخِيٌّ مُرَهَّقٌ فِي الذَّنُوبِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَ

۱. معراج السعاده: ۳۰۹

۲. عیون اخبار الرضا: ۱۲؛ امالی طوسی: ۴۷۴؛ الکافی، ج ۴: ۴۱

۳. همان: ۵۱۱؛ جامع الاخبار: ۱۲۲؛ بحار الانوار، ج ۶۸: ۲۵۷

۴. نهج الفصاحه: ۲۹۸ شماره ۱۳۷۲

۵. غرر الحکم: ۳۷۵

۶. المستدرک، ج ۷: ۱۶

۷. غرر الحکم: ۳۷۵

۸. همان

جَلَّ مِنْ شَيْخِ عَابِدٍ بِخَيْلٍ؛ پیش خدا جوان سخاوتمند گناه‌کار از پیر عابد بخیل محبوب‌تر دانسته شده است.^۱ نیز از آن حضرت روایت شده است که فرمود: «خودت را با رسیدگی به برادرانت محبوب گردان، همانا خداوند محبت را در بخشش و دشمنی را در امساک و ندادن قرار داده است.»^۲ نتیجه آنکه ایثار از درجات عالی سخاوت است.

۲.۲. رابطه ایثار با برّ

برّ، توسعه در کار خیر و نیک است: «هُوَ الاتِّسَاعُ فِي الْإِحْسَانِ وَ الزِّيَادَةُ بِرّاً، وَسَعَتُ دَرِ احْسَانٍ وَ نِيكَوْكَارِي اسْت.» این واژه قریب‌المعنا با احسان است و با ایثار رابطه نزدیکی دارد.

۳.۲. رابطه ایثار با جود

در برخی منابع اخلاقی، ایثار، برترین مرتبه «جود» در برابر پایین‌ترین مرتبه «بخل» که بخل بر خویشتن است، معرفی شده^۴ و راه نهادینه کردن ایثار و تبدیل آن به ملکه نفسانی را کنترل شهوت، کم‌خوری و ریاضت‌های دینی دانسته‌اند.^۵ قابل ذکر است که جود با احسان از لحاظ معنا به یکدیگر نزدیک‌اند، اما کاملاً یکسان نیستند؛ زیرا احسان اعم از جود است؛ یعنی هم شامل بخشش‌های مالی است و هم شامل سایر نیکی‌ها. مثلاً اگر کسی دست عاجزی را بگیرد و از این طرف خیابان به آن طرف برود، جود نکرده اما احسان نموده است. یا اگر کسی جاهلی را تعلیم یا گمراهی را ارشاد کند، در حق او احسان کرده است.^۶

روایت کرده‌اند که شخصی نزد امام علی(ع) آمد و پرسشی زیرکانه کرد. این شخص پرسید: «أَيُّهُمَا أَفْضَلُ، الْعَدْلُ أَوْ الْجُودُ؟ کدام برتر است، عدالت یا بخشش؟» در ابتدای امر به نظر می‌رسد که ایثار، بخشش و گذشت، والاتر است؛ زیرا عدالت به معنای رعایت حقوق

۱. الکافی، ج ۴: ۴۱؛ وسائل الشیعه، ج ۲۱: ۵۴۱

۲. بحار الانوار، ج ۴۳: ۲۶۱

۳. مصباح الکفعمی: ۳۳۱

۴. احیاء علوم الدین، ج ۴: ۴۷

۵. معارج القدس: ۸۱

۶. رک: بیست گفتار: ۱۰

دیگران و و عدم تجاوز به حقوق آنهاست، حال آنکه جود، گذشتن از حقوق خود و ایثار، مقدم داشتن دیگری بر خویشتن است. اما پاسخ امام درست مخالف این بود و فرمود: «فالعَدلُ أشرفهما و أفضلهما؛ عدالت والاتر و برتر است.» آن حضرت بر این سخن دو دلیل اقامه فرمود:

۱. «العَدلُ يَضَعُ الأُمُورَ مواضعها، و الجُودُ يَخْرِجُهَا مِنْ جِهَتِهَا؛ عدالت کارها را بدانجا می‌نهد که باید و بخشش آن را از جایش بیرون نماید.» یعنی عدالت جریان‌ها را در مجرای طبیعی و واقعی‌اش قرار می‌دهد، اما جود جریان‌ها را از مجرای طبیعی خود خارج می‌کند. به بیان دیگر اگر عدالت انجام شود و حق هر کسی داده شود، دیگر نیازی به جود نیست. جود نشانه این است که در جامعه، مشکلی وجود دارد که کسی باید از حق خودش بگذرد. این امر، نشانه آن است که در جایی ستمی شده، حقی از کسی ضایع شده و بیدادی روا گشته است. این‌ها نشانه بیماری جامعه است، مانند بدنی که یک عضوش بیمار است و سایر اعضا باید جور او را بکشند:

بنی آدم اعضای یک پیکرند	که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار	دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بی غمی	نشاید که نامت نهند آدمی ^۲

اما اگر عدالت باشد، همه چیز در جای خودش قرار گرفته باشد و حق هرکسی به‌درستی پرداخت شود، جامعه به یک سلامت کلی می‌رسد. پس بهتر این است که جامعه بیمار نباشد تا بخواهیم جود کنیم. یعنی وقتی جود هست، نشانه این است در جایی کوتاهی شده و حقی ضایع شده است.^۳

۲. «و العَدلُ سائِسُ عام، و الجُودُ عارضُ خاص. فالعَدلُ أشرفهما و أفضلهما؛ عدالت تدبیرکننده‌ای است به سود همگان، و بخشش به سود خاصان، پس عدالت شریف‌تر و با فضیلت‌تر است.»

۱. رک: نهج البلاغه: ۵۵۵، کلمات قصار؛ بحارالانوار، ج ۷۲: ۳۵۷

۲. کلیات سعدی: ۸۸

۳. سیره نبوی «منطق عملی»، ج ۲: ۲۹۶

۴. نهج البلاغه: ۵۳ (کلمات قصار)

۲.۴. رابطه ایثار با انعام

انعام از نظر معنایی نزدیک به ایثار است و به معنای نعمت دادن و رساندن نیکی به دیگران است.^۱ البته دایره مفهوم انعام از احسان کوچک‌تر است و فقط رساندن نفع و نیکی به دیگران را شامل می‌شود، در حالی که احسان هم نیکی به دیگران و هم نیکی به نفس شخص را می‌رساند و مفهوم عام دارد.^۲

۲.۵. رابطه ایثار با زهد

ایثار از فلسفه‌های زهد دانسته شده و بدین‌گونه آن دو با یکدیگر ارتباط می‌یابند. هدف زاهد از رعایت کمال قناعت در زندگی و بر خود سخت گرفتن، آن است که دیگران به آسایش برسند. از این‌رو برای سیر شدن دیگران و برخورداری بیشتر آنها، با اشتیاق، محرومیت، گرسنگی و رنج را تحمل می‌کند. همان‌گونه که گفته شد، ایثار نیز به معنای مقدم داشتن دیگران بر خود و به رنج افکندن خویشتن برای آسایش دیگران است. بدین ترتیب، ایثار از پرشکوه‌ترین مظاهر انسانیت است و تنها انسان‌های بسیار بزرگ به این قله شامخ صعود می‌کنند. ایثار و گذشت راهی است که زن و مرد با طی کردن آن، به کرامت می‌رسند و در واقع اگر کسی به کرامت نائل آمده، نردبان آن ایثار بوده است.

۲.۶. رابطه ایثار و انفاق

درباره رابطه و تفاوت ایثار با انفاق آمده است: «انفاق یعنی خرج کردن مال و نفقه دادن به کسی یا بخشیدن مال به شخصی^۳ با امکان برخورداری و عدم احتیاج انفاق‌کننده، اما ایثارگر در عین نیازمندی، رنج و زحمت را از این‌رو برای خود هموار می‌کند که دیگران در رفاه قرار گیرند.»^۴ بدین سبب است که بالاترین مرتبه ایثار، انفاق در حال نیاز دانسته شده است.^۵ در نظام اخلاقی اسلام، ایثار از انفاق برتر است.

---

۱. لسان العرب، ج ۱۲: ۵۸۱؛ کتاب العین، ج ۲: ۱۶۳؛ لغت‌نامه دهخدا، ج ۲: ۳۰۶۱
۲. فروق اللغویه: ۱۵۸
۳. فرهنگ عمید، ج ۱: ۲۵۱
۴. محجه البیضاء، ج ۶: ۷۹
۵. فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱: ۳۵۶

قابل ذکر است که انفاق گاهی بخشش مال است و گاهی غیر مال: «الانفاق قد یکون فی المال و فی غیره». از جمله انفاق غیر مال می‌توان از آموختن دانش به دیگران و سایر کارهای عملی دیگر که در راستای کمک به دیگران باشد نام برد. از طرف دیگر انفاق گاهی واجب و گاهی مستحب است: «و قد یکون واجبا و تطوعا»^۱. از نمونه‌های انفاق واجب می‌توان به نفقه زوجه و والدین پیر و ضعیف اشاره کرد. انفاق مستحب نیز شامل مواردی چون کمک به فقرا و نیازمندان البته نه در قالب خمس و زکات بلکه از حیث تبرع و صدقه می‌شود

پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود آن است که آیا میان نهی از اسراف در امور خیر، و سفارش به انفاق و ایثار، تضادی وجود دارد؟ در پاسخ باید گفت که هیچ‌گونه تعارضی در این باب نیست؛ زیرا مصداق اسراف در امور خیر، جایی است که انسان بر اثر زیاده‌روی در عمل خیر، از رسیدگی به امر مهم دیگری فروماند یا آن عمل خیر را به گونه‌ای برآورد که مطلوب خداوند واقع نشود. بر همین اساس، در روایتی از پیامبر (ص) آمده است: «انفاق نابجا اسراف، و رویگردانی از انفاق در جای خود، بخل است»^۲. امام صادق (ع) نیز، انفاق نابجای فقیر را اسرافی بالاتر از اسراف ثروتمند دانسته و آن را عمل خیر به حساب نیاورده است، برخلاف ثروتمند که از آنچه خداوند به او ارزانی داشته انفاق می‌کند.^۳

برخی مفسران ذیل آیه «وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» آورده‌اند: کلمه «مِن» برای تبعیض و «ما»، مای موصوله است و دلالت بر انفاق «برخی» از چیزهایی دارد که خداوند به انسان روزی داده است. انفاق ممدوح و پسندیده نیز همین انفاق است نه انفاق جمیع مال؛ زیرا حفظ نفس و حفظ عیال، واجب است و انفاق «همه» آنچه به انسان روزی داده شده، موجب اتلاف نفس و تضییع عیال می‌شود. این نوع بخشش، منافی با ایثار نیست و لازم نیست چنانچه برخی افراد توهم کرده‌اند - بگوییم که حکم ایثار در حق غیر اهل بیت (ع) نسخ شده است. خود کلمه رزق نیز دارای معنایی عام است و شامل تمام آن چیزهایی می‌شود که خداوند به بنده خویش عنایت فرموده و موجب قوام نفس و کمال لایق او می‌گردد. چنانچه در دعا می‌خوانیم: «اللهم

۱. تفسیر نمونه، ج ۲: ۹۶

۲. مجمع البیان، ج ۷: ۲۸۰

۳. الکافی، ج ۴: ۵۵

ارزقنی عقلا كاملا و لبا راجحا و علما نافعا و مالا كثيرا و جاها عظيما و ولدا صالحا و ايمانا ثابتا و خير الدنيا و الاخرة و حيات طيبة و شفاعة مقبولة و حج بيتك و زيارة قبر نبيك و الأئمة المعصومين و الدفن في جوارهم و الحشر معهم.^۱

۲.۷. رابطة ايتار با مواسات

مواسات، همچنان که در زبان عربی به معانی متعدد و متفاوت به کار رفته، در زبان فارسی نیز دارای معانی مختلفی است. برخی از این معانی عبارت‌اند از: فداکاری، ازخودگذشتگی، نیک‌خواهی، خیراندیشی، خیررسانی، حمایت، رعایت، به یک چشم دیدن، غمخواری، همدردی و...

«آسینه بنفسی» یعنی، او را با خود برابر و یکی دانستم^۲ و مواسات، به این معنا، از «آسی، یواسی» گرفته شده و با کلمه «اسوة» هم‌خانواده است.^۳ البته، بعضی، آن را از «اساه، یأسوه» دانسته‌اند که به معنای مداوا است. همچنین گفته شده که از «آس یوسی» و یا «یواسی» گرفته شده است.^۴ لغت‌شناسان فارسی‌زبان نیز آن را غمخواری، یاری و همدردی معنا کرده‌اند.^۵ یکی از نشانه‌های شناخت شیعیان، مواسات مالی با برادران مؤمن دانسته شده است.^۶ نظر به اهمیت این دو، در برخی منابع، بابتی مشترک تحت عنوان «باب الايتار و المواساه»^۷ در نظر گرفته شده است. در تفاوت میان این دو کلمه آمده است: معنای ايتار تقدیم دیگری بر خود ولو با ضرر به خود است، اما مواسات، مساهمه بین خود و دیگری است. بنا به روایتی در جنگ أحد (سال سوم هجرت)، امام علی(ع)، نهایت ايتار، فداکاری و پایداری را از خود نشان

۱. أطيّب البيان في تفسير القرآن، ج، ۱: ۲۱۰

۲. المنجد، ماده «أ س ی»

۳. لسان العرب، ج ۱۴: ۳۵

۴. همان، ج ۱۴: ۳۶

۵. فرهنگ فارسی غلامرضا انصاف‌پور، ماده «مواسات»

۶. قال أبو عبدالله (ع): «متحنوا شيعتنا عند مواقيت الصلاة كيف محافظتهم عليها و إلى أسرارنا كيف حفظهم لها عند عدونا و إلى أموالهم كيف مواساتهم لإخوانهم فيها.» (بحار الأنوار، ج ۷: ۳۹۱)

۷. رک: الکافی، ج ۴، فص ۱۹: رياض الصالحين: ۱۶۹

داد. در این هنگام جبرئیل (ع) بر پیامبر (ص) نازل گردید و خطاب به ایشان گفت: «یا محمد هذه و الله المواساة؛ ای محمد، سوگند به خدا مواسات و ایثار (با همه ابعادش) همین است که علی (ع) از خود نشان می‌دهد.» رسول خدا (ص) فرمود: «لأنتی منه و هو منی؛ البتّه من از اویم و او از من است.» جبرئیل گفت: «و انا منکما؛ و من نیز از شما هستم.»^۱

مطابق نوشته سیره‌نگاران و مفسران، پس از نبرد احد مردم مدینه برای شهادت خود مجلس ماتم به پا کردند و در عداوت ایشان ناله و شیون سر دادند. رسول خدا (ص) فرمود: حمزه گریه کننده‌ای ندارد. وقتی که سعد بن معاذ و اسید بن حضیر، از بزرگان قبیله اوس از انصار، این مطلب را شنیدند به بانوان گفتند: هیچ‌کس از شما برای شهادت خود گریه نکند، مگر اینکه نزد فاطمه (س) بروید و او را در گریه برای حمزه (ع) همراهی نمایید. بانوان چنین کردند و برای حمزه صدا به گریه بلند نمودند. پیامبر (ص) هنگامی که صدای گریه آن‌ها را شنید، به آن‌ها فرمود: «ارجعن یرحمکن الله، فقد آسیتن بأنفسکن؛ خدا شما را رحمت کند، به خانه‌های خود باز گردید، به‌راستی که ایثار و مواسات نمودید.»^۲

۳. تقابل ایثار با برخی از مفاهیم

۳.۱. تقابل ایثار با بخل و شح

نقطه مقابل ایثار به‌عنوان یک خصلت مهم انسانی، بخل دانسته شده که به معنای پرهیز از رساندن هرگونه سودی به دیگران است.^۳ گرچه مساوات به معنای قرار دادن خویش در مرتبه‌ای همسان با دیگران نیز مفهومی مقابل بخل به شمار می‌رود، اما در مقایسه با ایثار در رتبه‌ای پایین‌تر از آن قرار دارد و در حد وسط میان بخل و ایثار جای می‌گیرد.^۴

بخل مراتب متعددی دارد که برخی از این مراتب، حرام و برخی دیگر - گرچه حرام نیستند - ولی ناپسند می‌باشند، چنان‌که بعضی افراد، ترک ایثار در هنگام نیاز را بخل دانسته‌اند.

۱. ریاض الصالحین: ۱۶۹؛ الکافی، ج ۴: ۱۹

۲. السیره النبویه، ج ۲، ۹۹

۳. التعریفات: ۶۲

۴. همان: ۳۰۴

در آیاتی از قرآن که بخیلان به شدت نکوهش شده و به آتش دوزخ وعده داده شده‌اند، مقصود، بخل حرام است.^۲

در فرهنگ قرآنی و روایات دینی دو واژه «بُخِل» و «شُح» هر دو بار منفی دارند و نشان‌دهنده روحیه پست و روش ناهنجار اجتماعی برخی از انسان‌ها هستند، اما بین آن دو تفاوت اندکی نیز وجود دارد.^۳

امام صادق(ع) به یکی از یارانش فرمود: «اتدری ما الشَّحِيحُ قُلْتُ هُوَ الْبَخِيلُ قَالَ الشُّحُّ أَشَدُّ مِنَ الْبُخْلِ، إِنَّ الْبَخِيلَ يَبْخُلُ بِمَا فِي يَدِهِ وَ الشَّحِيحُ يَشُحُّ بِمَا فِي أَيْدِي النَّاسِ وَ عَلَيَّ مَا فِي يَدِهِ حَتَّى لَا يَرَى فِي أَيْدِي النَّاسِ شَيْئاً إِلَّا تَمَنَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ بِالْحِلِّ وَ الْحَرَامِ وَ لَا يَقْنَعُ بِمَا رَزَقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ؟»^۴ شُح (و تنگ‌چشمی) از بخل (و فشرده‌دستی) شدیدتر است، بخیل کسی است که به آنچه خود دارد بخل می‌ورزد، اما (شحیح) و تنگ‌چشم هم به مال مردم و هم به مال خودش بخل می‌ورزد. تا جایی که هرچه دست مردم می‌بیند آرزو می‌کند که به حلال یا حرام، از آن او باشد، از آنچه خدا روزیش کرده نه سیر می‌شود و نه سود می‌برد.» از این حدیث نورانی استفاده می‌شود دایره صفت ناپسند بخل، محدود به وجود خود فرد و خانواده اوست، در حالی که هرگاه این صفت با حرص و سیری‌ناپذیری نیز توأم گردد، مرزهای حلال و حرام را درمی‌نوردد و در این حالت، فرد نه تنها خود به کار نیک و کمک به دیگران اقدام نمی‌کند، بلکه از کارهای خوب و بخشش و عطای آن‌ها به دیگران، رنج می‌برد. این گونه انسان‌ها در زندانی که با دست خویش ساخته‌اند، اسیرند و هیچ‌گاه لذت زندگی و آسایش و آرامش آن را درک نخواهند کرد. قرآن راه رستگاری و رهایی و فلاح را در دوری گزیدن از این آلودگی می‌داند و

۱. طوق آتشین شدن مال بخیل بر گردن او (آل عمران(۳)، ۱۸۰) و ایجاد نفاق در دل بخیل و باقی بودن بر این حالت تا هنگام مرگ (توبه (۹)، ۷۷-۷۶) از مجازات‌ها و آثار بخل است که در قرآن به آن تصریح شده است

۲. از موارد بخل مثبت آن است که انسان به هوا و هوس‌های نفسانی و حیوانی میدان ندهد، خواهش‌های نفس را بی پاسخ بگذارد و از اجرای آن امساک ورزد. اگر به این ازدها میدان داده شود، همه ارزش‌های انسانی و اسلامی را می‌بلعد. او اماره به بدی‌هاست و اگر ملامت نشود و زیر نظر عقل و خرد و وحی الهی قرار نگیرد، انسان را به وادی‌ای می‌برد که خاطرخواه اوست

۳. در باره فرق بخل و شح رک: التفسیر الکبیر، ج ۱۰: ۵۰۸

۴. الکافی، ج ۴: ۴۵

می‌فرماید: «...وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛ و کسانی که خداوند آن‌ها را از بخل و حرص نفس خویش باز داشته، رستگارانند.»

اهل بیت (ع) هم نسبت به «بخل» و هم نسبت به «شح» هشدار داده شده و از این صفات ناپسند، برحذر داشته‌اند. امام علی (ع) درباره شح می‌فرماید: «إِيَّاكَ وَالشُّحُّ فَإِنَّهُ جَلِبَابُ الْمَسْكِنَةِ وَ زَمَامٌ يَقَادُ بِهِ إِلَى كُلِّ دَنَاءَةٍ؛ از تنگ چشمی و بخل پرهیز؛ زیرا این صفت آدمی را به خواری و ذلت می‌کشاند و افساری است که انسان را به سوی تمام بدی‌ها و پستی‌ها سوق می‌دهد.» امام حسن مجتبی (ع) نیز شح را چنین تعریف نموده است: «أَنْ تَرَى الْقَلِيلَ سَرَفًا وَ مَا أَنْفَقْتَ تَلْفَافًا؛ آنچه را در دست خود بینی، مایه شرف پنداری و آنچه را انفاق کنی تلف شده بشماری.»

البته صفت بخل در مواردی نیز صفتی مثبت و قابل ستایش است که از آن جمله، بخل در دین به معنای هزینه نکردن شریعت است. متأسفانه برخی از مسلمانان دین‌فروشی می‌کنند و مرام اعتقاد خویش را به بهایی اندک، می‌فروشند. امام علی (ع) می‌فرماید: «مَنْ بَخِلَ بِمَالِهِ ذَلٌّ، مَنْ بَخِلَ بِدِينِهِ جَلٌّ؛ هر که در مال خود بخل ورزد، خوار شود، و هر که در دین خود بخل ورزد، سربلند گردد.» از این رو در فرهنگ دینی به این نکته اشاره شده است که: «فَأَمْلِكْ هَوَاكَ وَ شُحَّ نَفْسِكَ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَكَ فَإِنَّ الشُّحَّ بِالنَّفْسِ الْأَنْصَافُ مِنْهَا فِيمَا أَحْبَبْتَ أَوْ كَرِهْتَ؛ زمام هوا و هوس را در گیر، و آنچه برای حلال نیست نسبت به خود بخل روادار، زیرا بخل نسبت به خویشتن این است که راه انصاف را در آنچه محبوب و مکروه تو است در پیش بگیری.»

در منابع دینی شدیدترین هشدارها و کوبنده‌ترین تعابیر نسبت به بخیل به کار رفته و در مقابل، صفت مثبت و راهگشای سخاوت، مورد ستایش و تمجید قرار گرفته است، به گونه‌ای که در مقایسه این دو می‌توان به زشتی بخل و زیبایی سخاوت به خوبی پی برد. رسول گرامی اسلام (ص) در یک مقایسه و ریشه‌یابی، سخاوت و بخل را این‌گونه ترسیم نموده است: «السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ أَشْجَارِ الْجَنَّةِ اغْصَانُهَا مُتَدَلِّيَاتٌ فِي الدُّنْيَا فَمَنْ أَخَذَ بَعْضٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ

۱. حشر/۹

۲. بحار الأنوار، ج ۶۹: ۱۹۴

۳. غررالحکم: ۱۹۱

۴. بحارالانوار، ج ۳۳: ۶۰۰

إِلَى الْجَنَّةِ وَالْبُخْلِ شَجَرَةٌ مِنْ أَشْجَارِ النَّارِ أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّياتٌ فِي الدُّنْيَا فَمَنْ أَخَذَ بِغَصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغُصْنُ إِلَى النَّارِ؛ سخاوت درختی از درخت‌های بهشت است که شاخه‌های آن در دنیا آویخته است و هر که شاخه‌ای از آن بگیرد، همان شاخه وی را سوی بهشت می‌برد و بخل درختی است که شاخه‌های آن در دنیا آویخته است و هر که شاخی از آن بگیرد همان شاخه وی را به سوی جهنم می‌کشاند.»

از این بیان ملکوتی استفاده می‌شود که سخاوت ریشه در بهشت دارد و از صفات بهشتیان به شمار می‌رود، و بخل از جهنم نشئت می‌گیرد. انسان بخیل در درون خود، جهنمی سوزان دارد که نه تنها خود او را می‌سوزاند، بلکه شعله‌هایش جامعه را فرا می‌گیرد. در واقع وجود انسان سخی، کوثر (خیر کثیر) است و حیاتش مبارک و برکت‌آفرین، چنین فردی هم خود انسانی خودساخته است، و هم سازنده اجتماع می‌باشد. در حالی که انسان بخیل، سوزنده و ویرانگر است. چنین فردی وجود سایر انسان‌ها را نیز به تباهی و سنگدلی می‌کشاند و آن‌ها از کار خیر باز می‌دارد.

عصاره سخن آنکه انسان با سخاوت از انبساط روحی برخوردار است و وجودش سرشار از معنویت است که نه تنها خود از آن بهره می‌برد، بلکه تراوشات این معنویت، به دیگران هم می‌رسد. در حالی که انسان بخیل، گرفتار نوعی انقباض و گرفتگی روحی است. چنین فردی همانند کرم ابریشم، پيله‌ای به دور خویش می‌تند و در نهایت نیز در همان زندان خودساخته، گرفتار می‌شود و راه رهایی و سعادت را بر خویش تن می‌بندد.

۴. انواع ایثار و مصادیق آن

محدوده ایثار بسیار وسیع و موارد و مصادیق آن بسیار متنوع است. مواردی از آن که در جامعه نمود بیشتری دارند و همیشه از مسائل روز محسوب می‌شوند، عبارت‌اند از:

- سرپرستی ایتام؛
- کمک به در راه ماندگان (ابن‌السبیل)؛
- آزاد کردن زندانی و گرفتار؛

- کمک به خانواده‌های بی‌سرپرست؛
- حمایت از بیماران صعب‌العلاج و خاص؛
- امداد به محرومان، مستضعفان و مستمندان جامعه از راه‌های گوناگون و فعالیت‌های انجمن‌های خیریه؛
- صرف وقت و ایثار زمان؛ این نوع ایثار، یکی از بالاترین و برجسته‌ترین وجوه ایثار است؛ زیرا با هیچ قیمتی نمی‌توان وقت و عمر از دست‌رفته را خرید و نقصان آن را جبران کرد. ایثار و بخشش هنگامی که در مورد وقت به کار می‌رود، بدین معناست که فرد، اوقات خویش را در راه خدا و برای رضای او ایثار نماید. مانند صرف وقت برای عیادت از بیماران و یا هزینه کردن زمان برای قضای حاجت انسان نیازمند.
- ایثارجان یا شهادت در راه هدف و عقیده؛ این نوع ایثار، از بالاترین انواع ایثار است و به‌شایستگی به آن ارج نهاده می‌شود و اهمیت آن موجب گردیده تا این واژه در کنار شهادت، هاله‌ای از تقدس پیدا کند و سایر جنبه‌های ایثار را تحت‌الشعاع خود قرار دهد. تا جایی که گاهی سایر جنبه‌های ایثار، کم‌رنگ و حتی گاهی کم‌اهمیت جلوه می‌کنند. بسیاری از ایثارگری‌هایی که انسان به حق به آن‌ها فخر می‌کند در مقابل ایثار آگاهانه جان در راه هدف با شهادت مانند قطره‌ای در مقابل دریا کوچک و کم اهمیت جلوه می‌کند و باعث خجالت و شرمندگی و شرمساری می‌شود
- ایثار علم: به تعبیری عطاء علم از دیگر انواع ایثار است، علمی که خداوند به امانت نزد انسان نهاده را از طرق مختلف مانند تدریس، وعظ و خطابه، امر بمعروف و نهی از منکر و مانند آن می‌توان ایثار کرد. شاید از این رو باشد که بخل ورزیدن برای ارائه علم بسیار نکوهش شده است.
- هزینه کردن آبرو و اعتبار و بعضی مواقع ترکیب از اینها نیز خود نوعی ایثار است. نتیجه آن که فرهنگ ایثار در تمام زوایای زندگی انسان و در تمام ابعاد آن امکان بروز و ظهور دارد. به همین ترتیب مصادیق آن نیز بی‌حد و حصر است.

۵. ایثار همراه دیرینه فطرت

مفهوم ایثار و رفتار ایثارگرانه منطبق با فطرت بشر و همچون دیگر اخلاقیات در نهاد آدمی

قرار داده شده و یکی از خصایص بشری است که در میان اقوام و ملل مختلف دارای بار ارزشی خاصی است و همواره به عنوان عامل انسانی و معنوی تحقق بخش و تأثیرگذار در پیروزی‌ها و کسب افتخارات فردی و جمعی در میان ملل، اقوام و گروه‌های انسانی بوده است از این رو ایثار از آغاز برای انسان ناشناخته نبوده است و عمری به درازای عمر بشر دارد و همراه دیرینه فطرت آدمی است.

ایثار مادر در دوران حمل و شیردهی به فرزند و تحمل سختی و بی‌خوابی برای راحتی طفل و به جان خریدن تمام سختی‌های دوران کودکی، یک نمونه از ایثار فردی انسان است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَ فِصَالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ»^۱

دربعد اجتماعی نیز در تمام جوامع اعم از سنتی و مدرن گونه‌هایی از ایثار وجود داشته است. ایثار جان در راه عقاید مذهبی و یا میهن امری است که قدمتی طولانی داشته و به سرآغاز حیات بشری برمی‌گردد و همه ادیان و باورها برای آن احترام و ارج و قرب خاصی قائلند. میل فطری اجتماعی زیستن انسان و در جمع قرار گرفتن سبب شد که حماسه‌ها، جانفشانی‌ها و ایثارگری‌ها نمود پیدا کنند. مفهوم ایثار به مردم یاری رسانده تا در برابر تجاوز، ظلم و ستم متجاوزان ایستادگی کنند و نتایج را به نفع مصالح عمومی مردم جامعه خود به اتمام برسانند. در آموزه‌های زرتشت، بودا، کنفوسیوس و ادیان و آیین‌های دیگر، مکرر بر مقوله کمک به دیگری و همنوع‌دوستی و خیرخواهی تأکید شده است.

نتیجه آنکه در فرهنگ بشری، همیشه انسان‌های فداکار و ایثارگر، مورد احترام بوده‌اند. حتی کسانی که شهامت از خودگذشتگی ندارند، در برابر عظمت انسان‌های ازجان‌گذشته، خضوع می‌کنند و زبان به تحسین آنان می‌گشایند.

۶. ایثار انبیای الهی

رسالت اصلی پیامبران خدا تبلیغ و تشویق به انجام فضایل اخلاقی است. ایثار نیز که از اصول مهم اخلاقی است، انبیای الهی، این صفت نیک را به نحو کامل دارا بودند و اصولاً آنان

۴۰ فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

بدون پرداختن به ایثار، هرگز موفق به انجام رسالت خویش نمی‌شدند. ایستادگی و مقاومت رسولان الهی در برابر سنت‌های غلط جامعه خویش و بذل ایثار و از خودگذشتگی در این راه، موجب انجام رسالت آنان بود. در تاریخ پیامبران، نمونه‌های فراوانی از ایثارگری فرستادگان الهی وجود دارد. هابیل پروارترین گوسفندش را به قربانگاه فرستاد. نوح(ع) نزدیک به هزار سال شدیدترین سختی‌ها را تحمل کرد و در اثر مجاهدت‌های او بود که برخی از مردم در طول تاریخ پس از او به اعتقادات صحیح و اعمال صالح روی آوردند. چنان‌که خداوند سلام و تهنیت این امت‌ها را به آن حضرت داده است.^۱ ابراهیم خلیل، عزیزترین فردش را به قربانگاه فرستاد. امام خمینی(ره) فرمود: حضرت ابراهیم(ع) بنیانگذار ایثار است.^۲ او با ایثارگری و بدون ترس بت‌های مشرکان را می‌شکند و فریاد می‌آورد: «اف لکم و لما تعبدون من دون الله؛ اف بر شما و بر چیزهایی که جز خدا می‌پرستید.»

کشته شدن بسیاری از انبیای بنی‌اسرائیل به دست دشمنان دین از نمونه‌های بارز ایثار جان برای اعتلای کلمه توحید و رهایی مردم از ضلالت و گمراهی است. در دین مسیح مفهوم شهادت ابتدا به وسیله حواریون در مورد عیسی(ع) به کار گرفته شد. سپس این کلمه در مورد کسانی که مرگ داوطلبانه را بر ترک دین و ایمان خود ترجیح می‌دادند به کار گرفته شد. تاریخ بزرگداشت شهدای مسیحیت به قرن دوم میلادی برمی‌گردد. آرامگاه این شهدا از احترام خاصی نزد مسیحیان برخوردار و محل دعا و نیایش بود.

ایثار حتی در نظام اخلاقی عرب پیش از اسلام، در پاره‌ای صفات اخلاقی مرتبط با ایثار مانند بخشش و مهمان‌نوازی و وفای به عهد تجلی داشته است.^۳ اسلام با امضای این‌گونه رفتارهای نیک و منطبق با سرشت بشری و اصلاح و جهت‌دار ساختن آنها، از جمله ایثار را در خدمت اهداف دین اسلام قرار داد.^۴ بدین ترتیب فرهنگ ایثار در عصر اسلامی نمود ویژه‌ای یافت و تعالیم اسلامی به شکل قابل توجهی بر به‌کار بستن این ارزش که آثار مهمی در

۱. تفسیر المیزان، ج ۱۷: ۱۵۲

۲. صحیفه نور، ج ۱۹: ۵۳

۳. المفصل فی تاریخ العرب، ج ۴: ۵۸۴-۵۷۵؛ نیز رک: دایرة المعارف قرآن کریم، ج ۵: ۱۶۸

۴. مفاهیم اخلاقی: ۹۳-۹۲

فصل اول - کلیات ۴۱

جامعه دارد، تاکید ورزید. البته در دین مبین اسلام، مفهوم ایثار از برتری خاصی برخوردار است و به هر تلاش، فداکاری، بخشش و جایگزینی ایثار گفته نمی‌شود. در اسلام ایثار به معنای رشد و معرفت انسانی است و تنها هنگامی به وجود می‌آید که انسان به تکاملی روحی دسترسی پیدا کند.

نتیجه

ایثار واژه‌ای عام است و در همه مکتب‌ها و فرهنگ‌ها وجود دارد، ولی مکتب انسان‌ساز اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین، به آن از دریچه خاصی نگریسته است که برخی از مباحث بعدی بدان می‌پردازد.

فصل دوم

ایشار در قرآن کریم

واژه ایثار از مفاهیم غیر مصرح قرآن کریم است، اما هم‌خانواده‌های آن از همین باب چندین بار در آیات قرآن استعمال شده است. این آیات عبارت‌اند از:

«قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ؛ (برادران یوسف) گفتند خداوند تو را بر ما برتری بخشیده است و ما (در حق تو) مقصر و خطاکار بودیم.»^۱

«قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا...؛ (ساحران به فرعون) گفتند که ما تو را هرگز برای معجزات آشکار که به ما آمده و بر خدایی که ما را آفریده مقدم نخواهیم داشت.»^۲

« وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ؛ و آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند هرچند خودشان بسیار نیازمند باشند.»^۳

«فاما من طغى و آثر الحيوة الدنيا فان الجحيم هي الماوى؛ اما آن کسی که طغیان کرده و زندگی دنیا را مقدم داشته مسلماً دوزخ جایگاه اوست.»^۴

«بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا؛ ولی شما زندگی دنیا را مقدم می‌دارید.»^۵

معانی و کاربردهای گوناگون این واژه در آیات یادشده، حاکی از آن است که جز در سوره حشر، « وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ»، که معنای لغوی ایثار، مطابق با معنای اصطلاحی آن است، در مابقی آیات، تنها معنای لغوی آن به کار رفته است، از این رو برای بررسی موضوع ایثار به‌عنوان

۱. یوسف / ۹۱

۲. طه / ۷۲

۳. حشر / ۹

۴. نازعات / ۳۸

۵. اعلی / ۱۶

یک موضوع مهم اخلاقی باید به جست‌وجوی واژه‌های دیگری در قرآن بپردازیم که به نوعی با اصطلاح ایثار ارتباط معنایی دارند. کلماتی مانند برّ^۱، احسان^۲، اطعام^۳، انفاق^۴ یا عناوینی نظیر فروش جان و مال به خداوند^۵ و در نقطه مقابل، مفاهیمی چون بخل^۶، شح^۷ یا عناوینی نظیر مقدم داشتن خود بر پیامبر^۸ از جمله واژه‌هایی هستند که با ایثار ارتباط دارند.^۹ بدین ترتیب، مفهوم ایثار در این دستگاه اخلاقی با مفاهیم بنیادی قرآن مانند ایمان، تسلیم، انقیاد، طاعت و رضا پیوند یافته، شبکه معنایی گسترده‌ای را تشکیل می‌دهد.

ایثار در قرآن، مفهومی عام بوده و هر نوع ایثاری (جانی، مالی و...) را دربرمی‌گیرد. در آیات بسیاری بر ایثار و جهاد با دشمنان و دفاع از حریم دین تأکید شده و این عمل از بهترین اعمال دانسته شده است. در بررسی آیات قرآن کریم در تبیین مفهوم و جایگاه ایثار در زندگی فردی و اجتماعی و تأثیر ارزش‌های اخلاقی در بقای دین مبین اسلام، به این نتیجه می‌رسیم که فرهنگ ایثار از جمله عناصر دین اسلام است که در آموزه‌های قرآن کریم جایگاه ویژه‌ای دارد و همچون سایر ارزش‌های اسلامی، ابعاد و مراحل گوناگونی دارد.

در قرآن کریم ایثار جان و ایثار مال از برجسته‌ترین انواع و مصادیق ایثار به شمار آمده‌اند که به اجمال بدانها پرداخته می‌شود:

ایثار جان

قرآن کریم در آیاتی از ایثار جان در راه خدا و رسولش یاد کرده و مفسران نزول این آیات

---

۱. بقره/ ۱۷۷ و آل عمران/ ۹۲

۲. بقره/ ۸۳

۳. انسان/ ۹-۸

۴. آل عمران/ ۹۲

۵. توبه/ ۱۱۱

۶. آل عمران/ ۱۸۰

۷. تغابن/ ۱۶

۸. توبه/ ۱۲۰

۹. بنگرید: دایره المعارف قرآن کریم، ج ۳، مدخل ایثار

را در شأن برخی ایثارگران دانسته و یا بر ایشان تطبیق داده‌اند که به چند مورد اشاره می‌شود:

در روایات متعددی از شیعه و سنی^۱ ذیل آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ»^۲ به رخداد مهاجرت پیامبر اکرم (ص) از مکه به مدینه (سال سیزدهم بعثت) در شب موسوم به «لیلة المبيت»^۳ اشاره شده و اقدام ایثارگرانه امام علی (ع) مورد ستایش قرار گرفته است.^۴ در این شب تاریخی، آن حضرت به دستور رسول خدا برای خنثی کردن توطئه «دارالندوه»^۵ که با هدف به قتل رساندن پیامبر (ص) طراحی شده بود؛ با استقبال از پیشنهاد رسول خدا، هستی خود را در طبق اخلاص و ایثار نهاد و خطر مرگ را برای یاری دین جدید و حفظ جان پیامبر (ص)، به جان خرید و با خوابیدن در بستر آن حضرت، زمینه تحقق هجرت رسول خدا را به مدینه فراهم ساخت.^۶ بنا به روایاتی، این اقدام خداپسندانه امیرمؤمنان، مباحثات ملائکه را در پی داشت. برخی منابع، ماجرای عقد اخوت (پیمان برادری) میان پیامبر (ص) و امام علی (ع) را نیز در این زمان و مرتبط با این حادثه دانسته‌اند.^۷ نزول این آیه شریفه در شأن امیرمؤمنان (ع) به خاطر ایثار و ماندن در بستر پیامبر (ص) به تواتر از سوی مفسران شیعه^۸ و سنی^۹ روایت شده است^{۱۰} و نزول آن بر رسول خدا در راه مکه به مدینه که برخی مفسران بدان اشاره دارند^{۱۱} نیز منافاتی با قرار گرفتنش در سوره بقره به‌عنوان سوره مدنی ندارد.

۱. الکشف و البیان، ج ۲: ۱۲۶-۱۲۵؛ التفسیر الکبیر، مج ۳، ج ۵: ۲۰۴

۲. بقره/ ۲۰۷

۳. ليله به معنای شب و مبيت به معنای گذراندن شب در جایی، در حال خواب یا بیداری (المعجم الوسيط، ج ۲: ۸۵۰ و ج ۱: ۷۸) و ليله المبيت در تاریخ اسلام به شبی معروف است که امیرمؤمنان علی (ع) در آن شب در بستر پیامبر (ص) بیتوته نمود تا نقشه مشرکان که قصد جان رسول خدا را داشتند خنثی سازد

۴. شواهد التنزیل، ج ۱: ۱۳۱-۱۲۳؛ مجمع البیان، ج ۲: ۵۳۵؛ التفسیر الکبیر، ج ۵: ۲۲۴-۲۲۳

۵. احیاء علوم الدین، ج ۴: ۴۹؛ تفسیر عیاشی، ج ۱: ۱۰۱؛ تفسیر البرهان، ج ۱: ۲۰۶

۶. احیاء علوم الدین، ج ۴: ۴۹؛ مطابق برخی گزارش‌های تاریخی عقد اخوت دو بار انجام شده است، یک‌بار در مکه میان خود مهاجران و بار دیگر در مدینه در سال اول یا دوم هجرت بین مهاجران و انصار. البته در هر دو بار پیامبر (ص) امام علی (ص) را برادر خود نامید

۷. تفسیر العیاشی، ج ۱: ۱۰۱؛ مجمع البیان، ج ۱: ۵۷

۸. شواهد التنزیل، ج ۱: ۱۲۳؛ التفسیر الکبیر، ج ۲: ۳۵۰؛ الجامع الاحکام القرآن، ج ۳: ۱۶

۹. الغدير، ج ۲: ۴۹-۴۷

۱۰. نیز رک: الکشف و البیان، ج ۲: ۱۲۶؛ البرهان، ج ۱: ۴۵۳

در این آیه از جانبازی برخی مؤمنان در راه دین جدید یاد شده و از ایثار جان در راه خدا با وصف تجارتي با خداوند سخن به میان آمده است که بهای آن، کسب رضایت و خشنودی الهی است. این آیه، معرف انسان‌های مخلصی است که همه هستی خویش را برای کسب رضای حق نثار می‌کنند و در خدمت صادقانه به بندگان خدا، انگیزه‌ای جز خشنودی پروردگار ندارند. در این آیه از آن دسته از ایثارگرانی سخن گفته شده که برای رسیدن به رضوان الهی، جانشان را نثار می‌کنند. به نقل از امام سجاده (ع)، امام علی (ع) نخستین کسی بود که برای کسب رضای خداوند، جان خویش را در طبق اخلاص نهاد.^۱ این ایثار امیرمؤمنان، فضیلتی برای ایشان^۲ و بلکه نمونه‌ای بی‌نظیر از ایثار در تاریخ است. برخی این ایثار علی (ع) را از ایثار اسماعیل ذبیح برتر دانسته‌اند؛ زیرا اسماعیل آماده شده بود تا به امر خدا به دست پدرش ذبح شود، اما علی (ع) خود را برای کشته شدن به دست دشمنان آماده کرده بود.^۳

آیه «لילה المبيت» در برابر آیات ۲۰۴-۲۰۶ سوره بقره قرار دارد که در آن‌ها از کسب عزت و آبرو از راه گناه، خودپسندی، نفاق و فسادگری سخن به میان آمده است، اما در آیه ليله المبيت، سخن از جانبازی در راه خدا و خواسته‌ای جز خواسته خدا نداشتن است.^۴

آنچه از این آیه - به‌عنوان نکات مهم و پررنگ - قابل برداشت است، عبارت‌اند از:

- بالاترین هدف ایثارگران باید طلب رضایت خداوند باشد که دارای ارزشی والا است.

آیت‌الله جوادی آملی در این‌باره می‌نویسد:

«این نکته از ستایش خداوند نسبت به گروهی که با ایثار جان خویش در پی جلب رضایت الهی هستند قابل استفاده است و القای نفس در تهلکه که مبعوض الهی است از سنخ افساد در زمین و اهلاک حرث و نسل است که تجارت با ابلیس و محکوم به احکام یادشده در تجارت بائر و غیرسودآور و فاقد ارزش لازم است.»^۵

- جان آدمی، می‌تواند وسیله‌ای برای کسب رضایت الهی باشد.

۱. بحار الانوار، ج ۳۶: ۴۲

۲. الارشاد، ج ۱: ۵۳

۳. کنز الفوائد: ۲۰۶

۴. تفسیر المیزان، ج ۲: ۹۸

۵. تسنیم ج ۱۰: ۲۴۸

- از دیگر نکات قابل برداشت این آیه آن است که مؤمنان به ایثار جان برای کسب خشنودی الهی تشویق شده‌اند و این مطلب با توجه به اینکه این آیه در مقام مدح چنین انسان‌هایی است، قابل استفاده است.^۱
- وجود مؤمنان ایثارگر برای مبارزه با فساد و حاکمان فاسد، از نشانه‌های رأفت خداوند به بندگان است. این نکته با توجه به اینکه این آیه پس از بیان خصلت‌های حاکمان فاسد در آیات پیشین آمده و بی‌درنگ در آن افرادی که جان خویش را در راه خدا می‌دهند ستایش شده‌اند، قابل برداشت است.^۲
- مهربانی خداوند به ایثارگران از آن‌روست که آنان را در مواجهه با دشمنان، یاری می‌کند و پیروز می‌گرداند، چنان که در آیه «بَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»^۳ به آن اشاره شده است.
- ایثارگران وسیله اصلاح جامعه و مظهر قدرت و رحمت خداوند هستند و به خاطر ایثارشان به مقام خشنودی خدا رسیده و به ره‌آورد‌های تجارت سودمند خویش با خدا و جهاد در راه او نائل می‌آیند که رهایی از عذاب دردناک و ورود به باغ‌هایی از بهشت از آن جمله‌اند. به این مطلب در سوره مبارکه صف^۴ اشاره شده است. در آیات این سوره (۱۰-۱۵) خداوند مؤمنان را به دو اصل ایمان و جهاد دعوت می‌کند. ممکن است این تعبیر اشاره به این باشد که ایمان اسمی و سطحی کافی نیست، بلکه ایمان عمیق و خالص لازم است که بتواند سرچشمه ایثار و جهاد گردد. نکته دیگر اینکه با توجه به این آیات و آیات بسیار دیگر، جهاد با جان نمی‌تواند از جهاد با مال جدا باشد؛ زیرا تمام نبردها به وسایل و امکاناتی نیاز دارند که باید از طریق کمک‌های مالی تأمین شود. البته گاهی برخی بر هر دو جهاد توانایی دارند و برخی تنها می‌توانند با مال خود و در پشت جبهه جهاد کنند و بعضی تنها بر بذل جان خود در راه خدا توانایی دارند.^۵

۱. تفسیر راهنما، ج ۲: ۴۲

۲. تسنیم، ج ۱۰: ۲۴۷-۲۴۶

۳. محمد/۷.

۴. صف/۱۲ - ۱۰.

۵. تفسیر نمونه، ج ۲۴: ۸۷

- تعبیر «من الناس» در آیه، گویای این است که این‌گونه ایثارگری‌ها در توان عده خاصی از مردم است. در این معامله فروشنده «انسان»، خریدار «خداوند»، متاع مورد معامله «جان» و بهای معامله «خشنودی خدا» ذکر شده؛ در حالی که در آیات دیگری که معامله مردم با خدا بیان شده، بهای معامله بهشت (توبه/۹، ۱۱۱) و نجات از دوزخ (صف/ ۶۱، ۱۰-۱۲) ذکر شده و فرق این دو بسیار است.^۱

- کشته‌شدگان در راه امر به معروف و نهی از منکر نیز مصداق خریداران رضایت خداوند هستند، چنانکه از امام علی (ع) روایت شده که اگر فردی در این راه کشته شود شهید است.^۲ در آیه دیگری خداوند از وجود تجارتمندی همیشگی بین خود و مؤمنان پرده برداشته که در آن مؤمنان جان و مال خویش را به طور کامل در اختیار خداوند قرار داده، در برابر، بهشت برین را نصیب خویش می‌سازند: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ...»^۳ در این آیه خداوند ضمن بشارت به این داد و ستد و توصیف آن به عنوان پیروزی بزرگ، تأکید می‌کند: «...يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ؛ آن کسانی که در راه خدا پیکار می‌کنند چه دشمنان خدا را بکشند و چه خود کشته شوند، وعده حقی است که خداوند در کتاب‌های آسمانی تورات، انجیل و قرآن ذکر فرموده بدان پایبند بوده و کسی از خدا به عهدش وفادارتر نیست...»^۴ در اینجا انسان از این همه لطف و محبت پروردگار در حیرت فرو می‌رود؛ خداوندی که مالک همه عالم هستی و حاکم مطلق تمام جهان آفرینش است و هرکس هرچه دارد از اوست، در مقام خریدار، مواهبی را که به بندگانش بخشیده، به بهایی صد چندان می‌خرد. آیا معامله‌ای از این پرسودتر وجود دارد؟ در حدیثی از جابر بن عبد الله انصاری در این باره آمده است که پیامبر در مسجد بودند که این آیه نازل شد، آنگاه مردم از شدت خوشحالی تکبیر گفتند. مردی از انصار پیش آمد و با تعجب از

۱. تفسیر نمونه، ج ۲: ۴۹.

۲. مجمع البیان، ج ۲: ۵۳۵؛ الدر المنثور، ج ۱: ۵۷۸؛ تفسیر صافی، ج ۱: ۲۴۱

۳. توبه/ ۱۱۱

۴. المیزان، ج ۹: ۴۱۰

پیامبر پرسید: راستی این آیه بود که نازل شد؟ پیامبر فرمود آری. مرد انصاری گفت: معامله پرسودی است. این معامله را باز نمی‌گردانیم و اگر بازگشتی از ما بخواهند نمی‌پذیریم.^۱

خدای تعالی، در قرآن از مقام شامخ شهیدان یاد کرده است؛ افرادی که با فداکاری و ایثار خالصانه آنهاست که امر دین و دنیا اصلاح شده و حق، زنده و پایدار مانده است. از برکت خون شهیدان است که درخت اسلام بارور گردیده است، هر بانگ «لا اله الا الله» که به گوش می‌رسد، محصول زحمات آنهاست و هر مسلمانی که در پیشگاه خدا سر به سجده می‌نهد، از برکت فداکاری آنان است. زنجیره‌های اسارت با زحمات آنها در هم شکسته شده و آبرو و عزت مسلمانان مروهون مجاهدت‌های آنهاست.^۲

در آیه «مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنِ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ...»^۳، ایثار جان در راه پیامبر(ص)، سبب برخورداری از پاداش نیکوکاران دانسته شده است. همچنین در این آیه از برخی بادیه‌نشینان که برخلاف دستور خدا و به بهانه‌هایی از همراهی آن حضرت در برخی غزوه‌ها و جنگ‌ها (مانند حضور در غزوه حدیبیه^۴ در سال ششم و نیز غزوه تبوک^۵ در سال نهم) سرباز زدند، خواسته شده که از ایثار جان برای پیامبر(ص) دریغ نوزند، چراکه آنها موظف به این ایثارگری هستند. در این آیه، حق سر باززدن از دستورات پیامبر به هنگام تخییر بین خواسته خویش و اهداف آیین جدید، از مؤمنان سلب شده، لذا نباید به ارضای خواسته خویش همت گمارند و در ادامه آیه در مقام توجیه سلب این حق، چنین آمده است که هرگونه از خودگذشتگی در راه خدا کاری نیک به شمار آمده و تحمل سختی در جهت ایثار برای پیامبر(ص)، عمل صالح و دارای اجر اخروی است که بدون تردید نزد خداوند بی‌پاداش نخواهد ماند: «...ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطْؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَسْأَلُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ

۱. تفسیر نمونه، ج ۸، ۱۴۹

۲. رک: مجمع البیان، ذیل آیات ۱۵۴ بقره، ۱۷۱ - ۱۶۹ آل عمران، ۱۱۱ توبه و ۴-۷ محمد

۳. توبه / ۱۲۱-۱۲۰

۴. المغازی، ج ۲: ۷۳۲؛ مجمع البیان، ج ۹: ۱۹۰

۵. المغازی، ج ۳: ۹۹۵؛ السیره النبویه، ج ۴: ۵۱۸

عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ^۱ فراز آخر آیه اشاره دارد که با ایثار می‌توان خود را در زمره نیکوکاران قرار داد. در آیه بعد خداوند درباره انفاق و ایثار سخن گفته است: «وَلَا يُفْقُونَ نَفَقَهُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^۲ در ازای انفاق هر مالی اعم از کوچک و بزرگ و پیمودن هر سرزمینی برای عزیمت و یا بازگشت از جهاد، بهترین پاداش را در مقابل بهترین عمل نزد خداوند می‌توان دریافت کرد.^۳

در آیه‌ای دیگر، بخل مالی و جانی برخی صحرائشیمان عرب مورد نکوهش واقع شده است. آنان با این تلقی که واجبات مالی دین اسلام مانند زکات، نوعی باجگیری و پرداخت آن موجب غرامت است، «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا...»^۴، در ادای آن تعلل می‌کردند و این حاکی از آن است که درونی‌شدن انفاق در قالب صفت ایثار، ناشی از نبود ایمان واقعی به خداوند و جهان آخرت است. در آیه بعدی از صحرائشیمان دیگری یاد شده که برخلاف گروه اول، به مبدا و معاد ایمان داشته و انفاق خود را نه تنها غرامت محسوب نمی‌کنند، بلکه آن را مایه تقرب به خدا و دعای پیامبر می‌دانند: «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا أَنهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سِيُدِّخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۵.

خداوند در آیه: «...وَأِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ»^۶ به آن دسته از اعراب مسلمان که قدردان نعمت پاسداری از آیین پاک اسلام نیستند هشدار می‌دهد که اگر آنان از وظیفه خود روی برگردانند خداوند این مأموریت را به گروه دیگری خواهد سپرد که در ایثار و فداکاری و نثار جان و مال در راه خدا به مراتب از آنان برترند. برخی مفسران آورده‌اند که پس از نزول این آیه، برخی صحابه از رسول خدا پرسیدند: مقصود از این گروهی که خداوند به آنان اشاره کرده چه کسانی هستند؟ در آن هنگام سلمان فارسی کنار پیامبر(ص) بود. آن حضرت دستش را بر ران او زد و فرمود: سوگند به خدایی که جانم در دست اوست او

۱. توبه / ۱۲۰

۲. توبه / ۱۲۱

۳. توبه / ۹۸

۴. توبه / ۹۹

۵. محمد / ۳۸

و قومش اگر ایمان به ثریا آویخته باشد آن‌ها بدان دست خواهند یافت. امام صادق(ع) نیز آنان را غیرعرب و از موالی دانسته است. بنا به نقل برخی مفسران با نزول این آیه پیامبر(ص) خوشحال شد و فرمود: «هی أحبّ إلیّ من الدنیا؛ این برای من محبوب‌تر است از دنیا».

قابل ذکر است که از نگاه قرآن، چند عامل، مانع حرکت انسان به سوی شهادت و ایثار جان است، برخی از این عوامل را چنین برشمرده‌اند:

الف. تصور اینکه مرگ نابودی است؛

ب. شدت انس و علاقه به زندگی.

خداوند این باور را که مرگ، پایان زندگی و آغاز نابودی همیشگی است، عامل بازدارنده برای حرکت به سوی مرگ باعزت می‌داند. در حقیقت، یکی از عوامل بیم از مرگ، این تصور است که مرگ نابودی است. شاید انس و علاقه آدمی به زندگی مادی مهم‌ترین عامل بیم از مرگ است.

از مباحث قرآنی یادشده برمی‌آید که نگرش قرآن کریم به ایثار - به‌عنوان مفهومی انتزاعی - این است که رفتار ایثارگرانه، آثاری مهم دارد که برخی عبارت‌اند از:

- ایثار موجب رستگاری انسان است. اینکه خداوند فرمود: «وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۱ و ایثارگران را مورد ستایش قرار داده و از رستگاران برشمرده، جایگاه ایثار مشخص می‌شود.

- ایثار سبب جلب رأفت الهی است: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ»^۲

- ایثار راه رسیدن به مقام برّ است: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ...»^۳

- ایثار موجب دریافت پاداش بهشت با انواع نعمت‌های آن: «و جزاهم بما صبروا جنة و حریرا...»^۴

۱. حشر/ ۹

۲. بقره/ ۲۰۷

۳. آل عمران/ ۹۲

۴. انسان/ ۹ و ۱۹ - ۱۲

- ایثار باعث در امان ماندن از شداید روز قیامت است: «إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا..... إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا غُوبًا قَمَطِرًا»^۱
- ایثار موجب ملاقات مسرورانه با خداوند است: «وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۲
- ایثار موجب کسب خشنودی خداوند: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ»^۳

- ایثار اهداف و آثار دیگری نیز دارد که در فصل بعدی اشاره خواهد شد.
- قرآن کریم در سی و سه مورد از جهاد نام برده و از مجاهدان تمجید کرده است و در سی و هشت مورد از پیکار و قتال در راه خدا یاد کرده و پیروان این راه را ستوده است.^۴ برخی از این موارد عبارتند از:

- اجازه جهاد (بقره/۱۹۰؛ حج/۳۹)؛
- جهاد برای دفع فتنه (بقره/۱۹۳)؛
- خیر و صلاح در جهاد (بقره/۲۱۶)؛
- بخشش مجاهدان از سوی خدا (توبه/۱۱۱)؛
- ترک جبهه باعث خشم خداوند (انفال/۱۶)؛
- جهاد باعث رستگاری (مائده/۳۵)؛
- هدایت و کمک خدا شامل حال رزمندگان (عنکبوت/۶۹)؛
- آزمایش به وسیله جهاد (صف/۱۱)؛
- تعلق همه خوبی‌ها به رسول خدا و رزمندگان (توبه/۸۸)؛
- قابل مقایسه نبودن ارزش جهاد با هیچ کار دیگر (توبه/۱۹۹)؛

۱. انسان/۱۰-۵

۲. حشر/۹

۳. بقره/۲۰۷

۴. رک: جوانان در جهاد و شهادت: ۳۵ به بعد

- تشویق به شرکت در نبرد (انفال/۶۵).

ایثار مال

بارزترین آیه‌ای که در قرآن کریم، در آن به صراحت از ایثار مالی سخن به میان آمده، آیه ۹ سوره حشر است که به آیه ایثار شهرت یافته است.^۱ در شأن نزول این آیه میان مفسران اختلاف است. مشهور در میان مفسران آن است که این آیه در مورد میزبانی صمیمانه انصار (قبایل اوس و خزرج ساکن در یثرب) از مهاجران مسلمان مکه پس از هجرتشان به مدینه (سال سیزهم بعثت) است. در این آیه از خصلت مهمان‌نوازی، جود و بخشش و ایثار خالصانه مسلمانان مدینه نسبت به هم‌کیشان مهاجر مکی خود یاد شده و ایثار آنان به‌رغم نیاز شدید خودشان و تنگدستی و میزبانی از تازه‌واردان، ستایش شده است: «وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ».^۲ در ادامه آیه یاد شده، خداوند به بیان یک نکته اخلاقی عام پرداخته که هرکس بتواند با پرهیز از بخل، صفت خویشتن‌دوستی افراطی خود را مهار کند رستگار شده است: «وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».

محبت و فداکاری انصار نسبت به پیامبر(ص) و سایر مهاجران صدر اسلام، غیر قابل انکار است. آنان در عین تنگدستی، بهترین میزبان برای مسلمانان تازه‌وارد بودند و چندین سال آن‌ها را از امکانات اندک خود بهره‌مند ساختند و حتی تمایل خود را برای سهم کردن مهاجران در ارث، ابراز داشتند. اما خداوند با نزول آیه‌ای، به پیامبر اعلام کرد که تنها بستگان سببی و نسبی هر شخص می‌توانند از او ارث ببرند. از این‌رو این موضوع متفی گردید.

حمایت مالی و معیشتی انصار از مهاجران تا سال چهارم هجرت ادامه داشت و در این سال به خاطر پیمان‌شکنی یهود بنی‌نضیر (از طوایف سه‌گانه یهود ساکن در مدینه) و تصمیم شیطانی ایشان در سوء قصد به جان رسول خدا، آنان از مدینه رانده شدند و اموال ایشان با موافقت

۱. شواهد التنزیل، ج ۲: ۳۳۱

۲. المحججه البیضاء، ج ۶: ۷۹؛ کیمیای سعادت: ۳۳۴

۳. حشر/ ۹

خود انصار میان مهاجران تقسیم شد^۱. و بدین ترتیب بخشی از مشکلات مالی مهاجران با ایثارگری انصار مرتفع گردید. شاید به ملاحظه این ایثارگری‌های انصار بود که رسول خدا فرمود: «...لو سلکت الانصار وادیا او شعبا لسلکت شعب الانصار»؛ اگر انصار به وادی یا شعبی بروند من همان شعب را خواهم رفت که انصار می‌روند».

به نقل از ابن عباس، رسول خدا(ص) روز پیروزی بر یهود بنی‌نضیر (سال چهارم هجرت) خطاب به انصار فرمود: اگر مایل هستید اموال و خانه‌هایتان را با مهاجران تقسیم کنید و در این غنایم با آن‌ها شریک شوید و اگر نمی‌خواهید چنین شود غنایم را میان مهاجران تقسیم کنیم. انصار در جواب گفتند: هم چشم‌داشتی در غنایم نداریم و هم مهاجران را در اموالمان شریک می‌کنیم. در پی آن آیه فوق نازل شد و این روحیه عالی انصار را ستود.^۳

بنا به روایت عبدالله بن مسعود، مردی خدمت رسول‌خدا صلی‌الله علیه و آله- رسید و از گرسنگی خود شکوه کرد. آن حضرت نزد همسرانش فرستاد اما آنان اظهار کردند که جز آب چیز دیگری ندارند. پیامبر(ص) خطاب به اصحاب فرمود: آیا کسی هست امشب او را مهمان خود کند. علی(ع) اعلام آمادگی کرد و حضرت زهرا(س) را در جریان دعوت از مهمان قرارداد او در عین حال که جز قوت کودکان، طعام دیگری در منزل نداشت اما سخن از ایثار به مهمان را یادآور شد. از این رو آن زوج ایثارگر، کودکانشان را خوابانند؛ سپس به بهانه‌ای چراغ را خاموش و وانمود کردند که با مهمان در حال غذا خوردن هستند. فردای آن شب، پس از اظهار خرسندی پیامبر از عمل آن‌ها، خداوند این آیه را درباره ایشان نازل کرد^۴: «...وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۵. خداوند متعال در این آیه ایثارگران را ستوده و فرموده است دیگران را در حالیکه خود نیازمندند، بر خود مقدم می‌دارند. و آنان را از این‌رو که نفس خودشان را از بخل و حرص بازداشته‌اند، از رستگاران معرفی کرده است.

۱. تاریخ المدینه المنوره، ج ۲: ۴۸۹

۲. الارشاد، ج ۱: ۱۴۶؛ تاریخ طبری، ج ۳: ۹۴

۳. مجمع البیان، ج ۹: ۲۶۰

۴. احیاء علوم‌الدین، ج ۴: ۴۸

۵. حشر/ ۹

در روایتی از امام صادق(ع)، نیز نزول این آیه در شأن امام علی(ع) و فاطمه(س) دانسته شده که امام به توصیه دختر رسول خدا برای دریافت کمک مالی، نزد پیامبر(ص) رفت و آن حضرت دیناری برای تهیه طعام به علی(ع) داد. در مسیر بازگشت، مقدار از پیشگامان در اسلام، حضرت را از نیازمندیش مطلع ساخت از این رو امام، در رفتاری ایثارگرانه دینار را به او بخشید و خود به مسجد رفته و در آن جا خوابید. رسول خدا او را در مسجد یافته و پس از بیدار نمودن و شنیدن ماجرا، به اتفاق نزد فاطمه(س) رفته و پس از میل طعام آسمانی، پیامبر آن را جایگزین دینار انفاقی ذکر کرد و به نقل امام صادق(ع) آیه‌ای را که خداوند درباره او نازل کرده را به اطلاع امیرمؤمنان رساند.^۱

در نقلی از امام باقر(ع) پیامبر میان اصحابش اموالی را قسمت کرد به صورتی که چیزی باقی نماند، فرد فقیری از مهاجران که غایب بود سر رسید. پس از پرسش آن حضرت از اصحاب در خصوص داوطلب شدن برای اختصاص و ایثار حق السهم به فرد تازه‌وارد، امام علی(ع) اعلام آمادگی کرده و نصیبش را بخشید. در این هنگام، پیامبر در خطاب به امام علی(ع) او را کسی دانست که خدا وی را سبب خیر و سخی در مالش قرار داده است.

نیز در تأویل آیه یادشده آمده است: امیرمؤمنان علی(ع)، لباس اهدایی رسول خدا را به نیازمند بخشید و چون پیامبر او را با لباس مندرس و پاره مشاهده کرد آیه فوق را تلاوت فرمود.^۲ بنا به روایت حدیقه بن یمان (صحابی منافق شناس^۳)، جعفر بن ابی طالب، قطیفه‌ای به آن پیامبر(ص) هدیه کرد. آن حضرت آن را به امیرمؤمنان(ع) بخشید. امام علی(ع) آن را فروخت و پولش را میان فقرا تقسیم کرد. هنگامی که پیامبر(ص) با برخی صحابه امام را دیدار کردند، رسول خدا از طعام سؤال کرد و امام علی(ع) از روی حیا پاسخ مثبت داد و چون وارد منزل

۱. رک: مناقب این شهر، ج ۲؛ ص ۹۰-۹۱؛ تاویل الآیات الظاهره: ۶۵۳-۶۵۴؛ بحار الانوار، ج ۷۱؛ ۳۰۰

۲. تاویل الآیات الظاهره: ۶۵۵

۳. مشهور است که پیامبر در بازگشت از غزوه تبوک اسامی منافقانی که قصد ترور آن حضرت را داشتند، به حدیقه اعلام کرد، اما او به دستور آن حضرت از افشای نام ایشان، خودداری می‌کرد (رک: المغازی، ج ۳؛ ۱۰۴۵؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲؛ ۶۸) حدیقه از این رو که منافق شناس بود، به صاحب سر پیامبر معروف گردید (الاستیعاب، ج ۱؛ ۳۳۵؛ اسد الغابه، ج ۱؛ ۳۹۱؛ بحار الانوار، ج ۱۰؛

شدند، طعام بهشتی را در آنجا مشاهده کردند.^۱

بر پایه احادیثی که در منابع شیعه^۲ و سنی آمده است^۳ در پی بیماری حسنین(ع)، امیرمؤمنان و فاطمه(س) به همراه کنیزشان، فضّه، با نذر سه روز روزه شفای آنان را از خدا طلبیدند. پس از زمان کوتاهی حاجت خود را برآورده دیدند. به شکرانه این بهبودی، هر پنج نفر، لب از طعام فروبستند و در روزگاری که گویا خشکسالی و قحطی سفره اهل بیت را خالی‌تر از همیشه ساخته بود، روز را به شب رساندند. در آن زمان فاطمه زهرا(س) برای همسایه یهودی کاری را (ریسیدن پشم) به انجام می‌رساند که اجرت آن، سه پیمانہ جو بود و می‌توانست به‌کار افطار آید؛ هر شب یک پیمانہ و هر پیمانہ پنج قرص نان؛ اما تقدیر و آزمون الهی سرنوشت دیگری را رقم زد. هنوز لقمه‌ای از گلویی فرونرفته بود که مسکینی آمد و طعامی طلبید و در گشاده‌دستی هر پنج تن را با یکدیگر برابر دید. روز بعد یتیمی از راه رسید و روز سوم اسیری که هر کدام پنج قرص نان را به همراه بردند و سفره اهل بیت را خالی و ایثارشان را پُرآوازه ساختند: «وَيُؤْتِرُونَ عَلٰی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ...»^۴. سرانجام، جبرئیل آیات زیر را به‌عنوان هدیه از سوی خداوند فرو فرستاد: «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حَبِّهِ مِسْكِيْنًا وَيَتِيْمًا وَّاسِيْرًا»^۵ این آیات از انگیزه این اطعام و بی‌اعتنایی اهل بیت به پاداش و ستایش مردمان چنین خبر می‌دهد: «اِنَّمَا تُطْعَمُوْكُمْ لَوْجِهِ اللّٰهِ لَا تُرِيْدُ مِنْكُمْ جَزَاً وَّلَا شُكُوْرًا»^۶ این مورد، از مصادیق برجسته ایثار در رفتار معصومان به‌ویژه امیرمؤمنان(ع) و حضرت فاطمه(س) است.

منابع فریقین، علاوه بر این آیه، نزول آیات ۹ - ۲۲ سوره انسان را نیز درباره ایثار پنج تن آل عبا (حضرت علی(ع) و فاطمه(س) و فرزندان‌شان حسن و حسین(ع)) دانسته‌اند که بدون هیچ چشم‌داشتی تنها برای رضای خداوند به اطعام خالصانه نیازمندان پرداختند. اطعام در چنین

۱. مناقب ابن شهر، ج ۲: ۹۱-۹۰

۲. التبیان، ج ۱۰: ۲۱۱؛ المیزان، ج ۲۰: ۱۳۲

۳. الکشاف، ج ۴: ۶۷۰؛ الدر المنثور، ج ۸: ۳۷۱

۴. حشر/ ۹

۵. انسان/ ۸

۶. انسان/ ۹

موقعیتی که با تحمل سه روز گرسنگی همراه بود، نشان‌دهنده اوج ایثار اطعام‌کنندگان و خلوص و فداکاری آن‌ها تنها به قصد تقرب جستن به درگاه خداوند است: «أَلَمْ نُطْعِمْكُمْ لُجْجَهُ اللَّهِ لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا». در این آیات خدای متعال ضمن گواهی دادن به پاکی و خلوص عمل ایثارگرایانه ایشان، در ادامه، از پاداش‌های الهی در مقابل این عمل مقبول و نیکوکارانه خبر داده که خداوند در برابر این همه استقامت و ایثار ابرار، ایشان را از شرّ روزی که مردم از آن می‌هراسند (قیامت)، محافظت کرده و آنان با صورت‌هایی نورانی و زیبا و دل‌هایی شاد، برانگیخته خواهند شد. این افراد به موجب صبر بر تکلیف یا صبر بر ایثار با وجود نیاز شدید، در بهشت سکنی خواهند گزید و لباس‌های حریر بر تن خواهند کرد. آن‌ها بر سریرهایی در بهشت تکیه خواهند زد و از سرما و گرما در امان خواهند بود. درختان بهشتی بر سر آن‌ها سایه می‌افکنند و بهشتیان از میوه آن‌ها بهره‌مند می‌شوند. حوریان بهشتی با سبوهایی سیمین و جام‌هایی بلورین گرداگرد ایشان در گردش‌اند؛ جام‌هایی که در سفیدی همچون نقره و در صفا و درخشندگی همچون شیشه و از هر حیث اندازه‌گیری شده است. آنان را از شرابی که طعم زنجبیل دارد می‌نوشانند. در آنجا چشمه‌ای به نام سلسبیل در جریان است. گرداگرد بهشتیان پسرانی جاودانی، همواره در گردش‌اند؛ پسرانی که در زیبایی همچون مروارید پراکنده در اطراف بهشتیان (برای خدمت) به نظر می‌آیند و چون خوب بنگری آن جایگاه با شکوه را عالمی پر نعمت و حکومتی بی‌نهایت بزرگ از حیث بقا و وسعت خواهی یافت. بالاپوش ایشان دیبای سبز و استبرق (پارچه ضخیمی از جنس ابریشم و طلا) و زیورآلات ایشان دستبندهایی از نقره است و خدایشان آنان را شرابی طهور و گوآرا می‌نوشاند.^۱ آیه دیگری که بیانگر ایثار و انفاق است، آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ...» هرگز به [حقیقت] نیکوکاری نمی‌رسید؛ مگر این‌که از آنچه دوست دارید، انفاق کنید^۲ است. این آیه یکی از جامع‌ترین آیات مربوط به عمل، با به‌کارگیری واژه «بر» آن را شامل فضیلت‌های خاص دینی مانند ایمان به خدا و روز رستاخیز و فضیلت‌های عام اخلاقی مانند ایثار دانسته است. گویند در پی نزول آن فردی از صحابه به نام ابو طلحه انصاری نزد پیامبر آمده و زمین

۱. انسان/۲۱-۵

۲. آل عمران/۹۲

خود را در اریحا (بیرحاء) انفاق کرد. همچنین گفته شده او نخلستان آبادی روبه‌روی مسجد مدینه داشت و آن را به پیامبر واگذاشت و یا به پیشنهاد حضرت، آن را برای خویشانش وقف کرد و طبق قولی آن را به حسان بن ثابت، شاعر پیامبر (ص)، و ابی بن کعب، از قاریان برجسته، که خویشان او بودند انفاق کرد.^۱

در برخی منابع عرفانی ذیل آیه یادشده، برترین مرتبه انفاق، بذل محبوب و بالاترین مرتبه ایثار، انفاق در حال نیاز دانسته شده است.^۲

در آیه‌ای دیگر قرآن چه زیبا به ایثار و انفاق اشاره کرده است: «فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى * وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى * فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى * وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى * وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى * فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى؛ اما آنکس که (در راه خدا) انفاق کند و پرهیزگاری پیش گیرد و جزای نیک الهی را تصدیق کند، ما او را در مسیر آسانی قرار می‌دهیم، اما کسی که بخل ورزد (از این راه) بی‌نیازی طلبد و پاداش نیک (الهی) را انکار کند، به‌زودی او را در مسیر دشواری قرار می‌دهیم.»^۳ با توجه به آنچه مطرح شد، این پرسش پیش می‌آید که آیا رعایت اصل اعتدال در انفاق با ایثار در تضاد است؟ و چگونه می‌توان توصیه به اعتدال را در انفاق و ایثار با هم جمع کرد؟ چرا در برخی آیات دستور به رعایت اعتدال در انفاق شده و در آیاتی دیگر از جمله آیات ۸ و ۹ سوره دهر و آیه ۹ سوره حشر و برخی احادیث به ستایش ایثارگران پرداخته شده است، ایثارگرانی که حتی در نهایت سختی از خود می‌گیرند و به دیگران می‌دهند؛ این دو چگونه با هم سازگار است؟

جواب: دقت در شأن نزول آیات بحث‌شده و همچنین قرائن دیگر، پاسخ این پرسش را روشن می‌کند و آن این است که فرمان به رعایت اعتدال در جایی است که بخشش فراوان سبب نابسامانی‌های فوق‌العاده‌ای در زندگی خود انسان گردد، و به اصطلاح قرآن، فرد «ملوم و محسور» شود و یا ایثار سبب ناراحتی و فشار بر خانواده او گردد و نظام خانوادگی‌اش را به خطر افکند و یا حقی بزرگ‌تر (حق جامعه) را ضایع کند و در صورتی که هیچ‌یک از این‌ها تحقق نیابد مسلماً، ایثار بهترین راه است. از این گذشته رعایت اعتدال، حکمی عام است و

۱. جامع البیان، ج ۳: ص ۲۴۶-۲۴۷

۲. فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱: ۳۵۶

۳. لیل/۱۰-۵

ایثار حکمی خاص که مربوط به مواردی معین است و این دو حکم با هم تضادی ندارند.^۱

شروط و ضوابطی اخلاقی در ایثار

در قرآن کریم، در تناسب با محور معنایی مفهوم ایثار، شروط و ضوابطی اخلاقی، در رفتارهای ایثارگرانه و انفاق اموال، مطرح شده و برخی از مهم‌ترین آفات آن ذکر شده است:

- پرهیز از منت‌گذاری: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا...»^۲؛
- پرهیز از سخنان آزاردهنده: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ؛ آنان که مالشان را در راه خدا انفاق کنند و در پی انفاق، منتی نگذارند و آزاری نرسانند، آن‌ها را پاداش نیکو نزد خداوند خواهد بود و از هیچ پیشامدی بیمناک نباشند و هرگز اندوهناک نخواهند بود.»^۳

- پرهیز از ریا و خودنمایی: در برخی آیات از این آفت به هنگام انجام دادن کارهای نیک اجتماعی یاد شده است به‌عنوان نمونه آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بخشش‌های خود را با منت و آزار، باطل نسازید؛ همانند کسی که مال خود را برای نشان دادن به مردم انفاق می‌کند و به خدا و روز رستاخیز، ایمان نمی‌آورد.»^۴

در این آیه نیز اخلاص، پشتوانه اصلی رفتارهای نیک دانسته شده که بدون آن، هر رفتار نیکی بی‌فایده است و نشان‌دهنده نبود ایمان واقعی به خدا و جهان آخرت می‌باشد. بنابراین صفت اخلاص در نقش نقطه مقابل ریا، رابطه همنشینی با ایثار یافته، مفهوم از خودگذشتگی بدون اخلاص قابل تصور نخواهد بود. اهمیت این موضوع آنگاه بیشتر آشکار خواهد شد که به وجود اخلاق فخرفروشی و خودنمایی و تظاهر به صفات نیک اخلاقی در جامعه عرب قبل از اسلام پی‌ببریم.^۵

۱. تفسیر نمونه، ج ۱۲: ۹۸

۲. بقره/ ۲۶۲

۳. بقره/ ۲۶۲

۴. بقره/ ۲۶۴

۵. رک: دایرةالمعارف قرآن کریم، ج ۳: ۲۲۸

پرهیز از عدم زیاده‌روی: خداوند از زیاده‌روی در رفتارهای ایثارگرانه و فراموش کردن واقعیات زندگی روزمره، پرهیز داده، به ضرورت ملاحظه مصالح معیشتی توجه می‌دهد: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»^۱ و در آیه‌ای دیگر به پیامبر سفارش می‌کند که نه دست خویش را از شدت بخل به گردن ببند و نه به سخاوت یکباره هرچه داری یکجا از دست بده که آنگاه ملامت و حسرت خوری: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»^۲ و باز در آیه دیگری از زیاده‌روی در ایثار مال به‌عنوان تبذیر یاد شده و این خصلت، نکوهش شده است: «وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا * إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا»^۳

نتیجه

تأکید فراوان آموزه‌های دینی بر همیاری با دیگران و کمک مالی و معنوی به آن‌ها در قالب انفاق، صدقه، هدیه، ایثار، گذشت، عفو، بخشش و... در این جهت قابل فهم است. این اعمال افزون بر تقویت حسن نوع‌دوستی در نهاد انسان، حالت‌های انفعالی نفرت و کینه‌توزی و انگیزه‌های ستم و تجاوز و تمایل به خودخواهی را ریشه‌کن می‌سازند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»^۴ پیامبر(ص) در حدیثی قدسی از محبت و تعاون میان مردم به‌عنوان عامل جلب محبت خدا و دست‌یابی به آرامش و اطمینان یاد می‌کند.

ایثارگری برای خود فرد هم سودمند است. در قرآن آمده است که هیچ خیری نیست که اثرش به خود انسان برنگردد. سخن نغزی در این باره وجود دارد که «دستی که گل هدیه می‌کند؛ خود بوی گل می‌گیرد.» ایثارگری مانند نهی است که از هر جا بگذرد، فضای محیط را پاک و مصفا می‌سازد. ایثارگری روحیه انسان را توانمند و زمینه‌های شجاعت و جوانمردی را

۱. فرقان / ۶۷

۲. اسراء / ۲۹

۳. اسراء / ۲۷ - ۲۶

۴. نحل / ۹۰

فصل دوم - اینار در قرآن کریم ۶۳

در او تقویت می‌کند.

اسلام در عین حالی که بالاترین ارزش و بها را برای شهادت و از خودگذشتگی مؤمنان قائل است، شاخص‌های اینارگری و شهادت‌طلبی را نیز به‌روشنی مشخص کرده است.

فصل سوم

جایگاه اینار در سنت و سیره عملی معصومان (ع)

۱. ایثار در سنت پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)

نظر به اهمیت ایثار، برخی منابع روایی بابی را در این خصوص اختصاص داده‌اند. چنان‌که آمدی ذیل «باب الايثار»^۱، چند سخن گرانبها از امیرمؤمنان(ع) در خصوص ایثار آورده است که با دقت در این سخنان، جایگاه رفیع ایثار در فرهنگ اهل بیت(ع) آشکار می‌شود. همچنین در کتاب فروع الکافی، بابی به ایثار اختصاص داده شده^۲ و روایت‌هایی از معصومین(ع) در این خصوص آورده شده است. مرحوم علامه مجلسی هم، بابی تحت عنوان «التراحم و... و الايثار و المواسات»^۳ دارد. تعاریف و توصیف‌های زیبای آن حضرات درباره ایثار، حاکی از اهمیت و نقش ایثار در اسلام است. نظر به اهمیت این سخنان گهربار به پاره‌ای از آن‌ها اشاره می‌شود. نخست به ستایش و تمجید رسول خدا(ص) از ایثار اشاره کرده و پس از آن به ترتیب، روایات نقل شده از دیگر معصومان را پی‌می‌گیریم.

ایثار در سخن پیامبر(ص):

بر طبق منابع تاریخی، در نبرد احد (سال سوم هجرت) که به خاطر سرپیچی برخی از مسلمانان از دستورات رسول خدا، سپاه مشرکان به پیروزی رسید و حدود هفتاد نفر از رزمندگان اسلام از جمله حمزه عموی پیامبر(ص) به شهادت رسیدند، زنان مدینه برای شهادت خود گریه و زاری می‌کردند. هنگامی که سخن پیامبر به سعدبن معاذ و اسیدبن حضیر، از بزرگان قبیله اوس از انصار، رسید که حمزه گریه‌کننده ندارد، آنان فوراً به بانوان قبیله خود

۱. غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱: ۳۱

۲. فروع الکافی، ج ۴: ص ۲۱ و ۴۴

۳. بحار الانوار، ج ۷۱: ۳۹۰

گفتند که هیچ کس از شما برای شهدای خود نگیرد، مگر اینکه نزد فاطمه(س) رفته و او را در گریه برای عمویش حمزه(ع) همراهی نماید. زنان انصار چنین کردند و برای حمزه صدا به گریه بلند نمودند. پیامبر (ص) وقتی که صدای گریه آن‌ها را شنید، خطاب به آن‌ها فرمود: «خدا شما را رحمت کند، به خانه‌های خود باز گردید، که به راستی ایثار و مواسات نمودید». از این گزارش، اوج ایثار انصار فهمیده می‌شود که حتی در اشک ریختن بر شهدا نیز دیگری را ترجیح می‌دادند و ایثار می‌کردند.

یکی از همسران رسول خدا(ص) نقل می‌کند که زنی با دو دختر خود نزد من آمد و من سه عدد خرما به او دادم. او به هر کدام از دخترانش یک خرما داد و سومی را میان ایشان قسمت کرد و خود نخورد (ایثار کرد)، من از اقدام او متعجب شدم و این ماجرا را برای رسول اکرم(ص) تعریف کردم. آن حضرت فرمود: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَوْجَبَ لَهَا بِهَا الْجَنَّةَ أَوْ أَعْتَقَهَا بِهَا مِنَ النَّارِ؛ خداوند بهشت را بر او واجب و او را از آتش آزاد کرده است.»^۱

ایثار در سخن امیرمؤمنان علی(ع)

آن حضرت درباره ایثار از دیگر معصومان، سخنان بیشتری دارد که به چند مورد اشاره می‌شود: «الإيثار فضيلة الاحتكار رذيلة؛ ایثار و برگزیدن دیگران برخود، فضیلت و برتری و احتکار، پستی است.» در فراز دیگری آن حضرت ایثار را شریف‌ترین نیکوکاری دانسته است: «الإيثار أشرف الإحسان» همچنین آن حضرت، ایثار را خوی نیکوکاران می‌داند و می‌فرماید: «الإيثار شيممة الأبرار.» در سخنی دیگر، امیر مؤمنان(ع) ایثار را چنین تعریف کرده است: «الإيثار غاية الإحسان؛ ایثار نهایت نیکوکاری است»^۲، «شريف ترین و والاترین بزرگواری ایثار است: «الإيثار أشرف الكرم» و «الإيثار أعلى الإحسان؛ الإيثار أحسن الإحسان؛ ایثار والاترین نیکوکاری و عالی‌ترین صفات انسانی است: «الإيثار أعلى المكارم» و برترین عبادت و بزرگ‌ترین آقایی است: «الإيثار أفضل عبادة وأجل سيادة» و برترین مرتبه بزرگواری و بالاترین خلق و خوی انسانی است: «الإيثار أعلى مراتب الكرم، وأفضل الشيم»؛ ایثار بالاترین مرتبه‌های

۱. الجامع لاحکام القرآن، ج ۱۱: ۱۱۸؛ الدر المنثور، ج ۱: ۳۳۸

۲. غرر الحکم درر الکلم، ج ۱: ۳۱

شرافت و افزون‌ترین خصلت‌هاست.»^۱

در گزارشی آمده است: امام علی(ع) به هنگام تبعید ابوذر به ربذه و در حین وداع او، از صبر و مقاومت و ایثار این صحابه برجسته ستایش کرد.^۲ آن حضرت، آراسته شدن به زیور ایثار را برترین و بهترین گزینش می‌دانستند: «من افضل الاختیار التحلی بالایثار»^۳

«ان امیر المؤمنین علیه السلام دخل سوق البصره فنظر الی الناس یبیعون و یشترون فبکی بکاء شدیداً ثم قال یا عبید الدنیا و عمال اهلها اذا کنتم بالنهار تحلفون و باللیل فی فراشکم تنامون و فی خلال ذلک عن الاخره تغفلون .... ثم تلا امیر المؤمنین(ع) قوله تعالی «فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ * وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا * فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ»^۴ [طبق نقلی] امیرمؤمنان وارد بازار بصره شد. چون دید مردم خرید و فروش می‌کنند، گریه شدیدی سر داد و خطاب به مردم فرمود: ای بندگان دنیا و کارگزاران اهل آن! در روز مشغول معامله و قسم خوردن هستید و در شب به استراحت و خوابیدن. زمان می‌گذرد در حالی که از آخرت غافلید. سپس این آیه را تلاوت فرمود: «اما آن کسی که طغیان کرده و زندگی دنیا را مقدم داشته مسلماً دوزخ جایگاه اوست.»^۵

آن حضرت، ایثار را عاملی جهت آشکار شدن کرامت کریمان می‌دانست و می‌فرمود: «عند الایثار علی النفس تتبین جواهر الکرماء؛ هنگام ایثار، گوهرهای (شرافت و بلندی) کریمان آشکار می‌شود.»^۶ در سخن دیگری امام علی(ع) به یکی از ثمرات ایثار اشاره نموده و می‌فرماید: «الایثار علی نفسک تملک الرقاب؛ با ایثار و مقدم داشتن دیگران بر خود، مالک گردن‌ها می‌شوی (مردم مطیع و فرمانبردار تو می‌شوند).»^۷ سخنان دیگری نیز از امیرمؤمنان(ع) در باب ایثار آمده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱. غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱: ۳۲

۲. الغارات، ج ۱: ۳۶۸

۳. غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱: ۳۲

۴. نازعات/۳۷-۳۹

۵. بحار، ۶۵/۱۰۰

۶. أمالی المفید المجلس ۷۷: ۱۴؛ الاختصاص فی الهامش، ۲۴۶: البحار، ۳۲: ۱۰۳

۷. غرر الحکم ، باب الایثار

۸. غرر الحکم: ۳۹۶

أفضل السخاء الإيثاري، الإيثار زينته الزهد، الإيثار اعلى مراتب الإيمان، الإيثار سجيّة الأبرار، و شيمه الأختيار، من أحسن الإحسان الإيثاري، كفى بالإيثار مكرمه، عامل سائر الناس بالإينصاف، وعامل المؤمنين بالإيثار من أفضل الاختيار التحلي بالإيثار، من شيم الأبرار حمل النفوس على الإيثار.^۱

امام علی(ع) بهترین مردم را افراد ایثارگر و صابر می‌دانست و می‌فرمود: «خَيْرُ النَّاسِ مَنْ كَانَ فِي عُسْرِهِ مُؤَثِّرًا صَبُورًا؛ بهترین مردم کسی است که در حال سختی - و احتیاج - ایثار کند و صبر پیشه سازد. به همین دلیل در پاسخ قومی که به هنگام نداری و فقر و شکر به هنگام بهره‌مندی را از فضایل خود می‌دانستند فرمود: «مانند ما باشید؛ آنگاه که در فقر و تنگدستی به سر بریم خدا را شاکریم و آنگاه که نعمت‌های خدا به ما روی کند آن را ایثار می‌کنیم.» امام باقر(ع) به نقل از امام علی(ع) می‌فرماید: «شیعه ما آنهایی هستند که در دوستی ما به یکدیگر، بخشش کنند.» تجلی حقیقی ایثار آنگاه چشم‌ها را خیره می‌سازد که گذشت از امری مورد علاقه و در ایام سختی و اوج نیاز باشد، آنگاه نهایت درجه مروت و جوانمردی، بالاترین مرتبه نیکی و برترین مصداق سخاوت و بخشندگی رخ خواهد داد. هر حرکت اجتماعی و هر انقلابی برای اینکه به ثمر بنشیند به فداکاری و ایثار از سوی هوادارانش به ویژه پیشگامان آن، نیاز خواهد داشت.

همان‌گونه که گفته شد، ایثار جان و جهاد در راه اهداف متعالی یکی از بالاترین مراتب ایثار است. امام علی(ع) در این باره نیز سخنان گهرباری دارند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

جهاد از درهای بهشت^۲

جهاد بهترین وسیله برای توسل به خداوند^۳

برای گرفتن حق باید جهاد کرد^۴

یک پایه ایمان، جهاد است^۵

---

۱. بنگرید: غرر الحکم، باب الإيثار

۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۷

۳. همان، خطبه ۱۱۰

۴. همان، خطبه ۱۸۰

۵. همان، قصار ۳۱

عزت اسلام در جهاد است.^۱
درخواست از خدا برای کسب مقام شهدا.^۲

ایثار در سخنان دیگر معصومان(ع)

سیدالشهدا(ع) در راه کربلا پس از برخورد با سپاه حر و گفت‌وگوهای مفصل، اشعاری را بر زبان آوردند که قسمتی از آن بدین مضمون است:
سامضی و ما بالموت عار علی الفتی

إذا مانوی حقا و جاهد مسلما

«من به راه خود می‌روم. مرگ، برای جوانمردی که نیت خیر کند و «جهاد» کند و با مردان صالح، مواسات به جان داشته باشد، هیچ عار و ننگ نیست.^۳
امام سجاد(ع) نیز در دعای مکارم الاخلاق، ایثار را از زیبایی های باطنی انسان معرفی کرده و می‌فرماید: «...والسبق الی الفضیله و ایثار التفضل؛ خدایا مرا به سبقت گرفتن به سوی فضیلت و از خودگذشتگی در احسان سوق بده.»^۴

از ابی بصیر نقل شده که از یکی از امامان -امام باقر یا امام صادق(ع)- پرسید، کدام صدقه افضل است؟ ایشان در جواب فرمود: «جهد المقل»^۵، مگر نشنیدی که خداوند فرمود «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» و آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند هرچند خودشان بسیار نیازمند باشند.»^۶

امام صادق(ع) خطاب به یکی از یاران خود به نام جمیل بن دراج فرمود: «إن مما خص الله به المؤمن أن يعرفه بر اخوانه و إن قل، و ليس البر بالكثرة، و ذلك أن الله عز و جل يقول في

۱. همان، قصار ۲۵۲

۲. رک: جوانان در جهاد و شهادت: ۴۸-۴۷.

۳. تاریخ طبری، ج: ۵، ۴۰۴

۴. مفاتیح الجنان، دعای مکارم الاخلاق

۵. البرهان فی تفسیر القرآن، ج: ۵، ۳۴؛ بحار الانوار، ج: ۹۳، ۱۷۹

۶. الکافی، ج: ۴، ص: ۲۱ و ۴۴؛ میزان الحکمه ج: ۱، ۲۱۱

کتابه: « وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ » ثم قال: « وَمَنْ يُوقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأَوْلَيْتِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ » و من عرفه الله عز و جل بذلك أحبه، و من أحبه الله تبارك و تعالی و فاه أجره يوم القيامة بغير حساب.» ثم قال «يا جميل ارو هذا الحديث لاخوانك فانه ترغيب في البر؛ [آنگاه امام صادق(ع) به جميل بن دراج فرمود:] این حدیث را برای برادرانت(مردم)، بازگو کن تا در کار نیک ترغیب شوند.»^۲

در سخن دیگری به روایت جميل بن دراج از امام صادق(ع) آمده است: «خِيَارُكُمْ سُمَحَاؤُكُمْ وَ شِرَارُكُمْ بُخَلَاؤُكُمْ وَ مِنْ صَالِحِ الْأَعْمَالِ الْبِرُّ بِالْإِخْوَانِ وَ السَّعْيُ فِي حَوَائِجِهِمْ وَ فِي ذَلِكَ مَرْغَمَةٌ لِلشَّيْطَانِ وَ تَزْحُوحٌ عَنِ النَّبِرَانِ وَ دُخُولُ الْجَنَانِ يَا جَمِيلُ أَخْبِرْ بِهَذَا الْحَدِيثِ غَرَّرَ أَصْحَابُكَ قَالَ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَنْ غَرَّرَ أَصْحَابِي قَالَ هُمُ الْبَارُونَ بِالْإِخْوَانِ فِي الْعُسْرِ وَ الْيُسْرِ ثُمَّ قَالَ يَا جَمِيلُ أَمَا إِنَّ صَاحِبَ الْكَثِيرِ يَهُونُ عَلَيْهِ ذَلِكَ وَ قَدْ مَدَحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ صَاحِبَ الْقَلِيلِ فَقَالَ وَ يُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأَوْلَيْتِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛ بهترین افراد شما افراد باگذشت‌اند و بدترین شما بخیلان شما هستند و از کارهای شایسته، نیکی در حق برادران و کوشش در انجام احتیاجات آنان است که نتیجه این کار دوری شیطان و برکنار شدن از آتش و وارد شدن به بهشت است. ای جميل، این حدیث را برای اشراف اصحاب خود بیان کن. گوید عرض کردم فدایت شوم اشراف اصحاب من چه کسانی هستند؟ فرمود آنهایی که در حق برادران خود نیکی کنند به هنگام تنگی و گشایش سپس فرمود: ای جميل، نیکی در حق برادران بر افرادی که ثروتمند می‌باشند سهل است، ولی خداوند بی‌بضاعتان را ستوده و فرموده است: دیگران را بر خویش مقدم می‌دارند هر چند خود در کمال احتیاج باشند و هر که از بخل و حرص محفوظ بماند هم آنان رستگارانند.»^۳

آن حضرت می‌فرمود: با مؤمنین به ایثار (مقدم داشتن آن‌ها بر خود) و با مردم به انصاف رفتار کنید.^۴

۱. حشر/ ۹

۲. الکافی، ج ۲، ۲۰۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۶: ۳۷۷

۳. تفسیر نور الثقلین، ج ۱: ۴۲۰؛ بحار الانوار، ج ۷۱: ۶۵

۴. اخلاق اسلامی، ۱۳۷۲

این سماعه به نقل از امام صادق(ع) می‌گوید: از آن حضرت پرسیدم کسی که تنها قوت روزش را و یا ماه و یا سالش را دارد، می‌تواند به کسی که ندارد ایثار کند؟ فرمود: هو امران افضلکم فیہ احرصکم علی الرغبه و الاثره علی نفسه. آنگاه امام، آیه «وَيُؤْتُونَ عَلَيٰ اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» را تلاوت فرمود.^۱

ایثار مال جدا از بخشش‌ها و صدقاتی است که انسان‌ها می‌پردازند. دستور این عمل در فرمایشات رئیس مذهب جعفری، امام صادق(ع)، چنین آمده است: ابان‌بن‌تغلب در مورد حق مؤمن بر مؤمن از امام صادق(ع) سؤال کرد. امام فرمود: اگر تو مالت را با او قسمت کنی او را بر خود مقدم نداشتی، همانا خود را با او برابر داشتی، همانا وقتی او را بر خود مقدم داری که از آن نیمه که بهره خود گذاشتی به او بدهی. از امام هفتم روایت شده که آن حضرت طی توصیه‌های اخلاقی که به علی‌بن‌سوید فرمود: تصدق کن به آنچه خدا روزی داده و بر خودت مقدم دار.^۲ از امام صادق روایت شده که فرمود: و قال عز و جل «وَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» جعل التوکل مفتاح الايمان و الايمان قفل التوکل و حقیقه التوکل الايثار و اصل الايثار تقدیم الشیء بحقه و لا ینفک المتوکل فی توکله من ايثار احد الايثارین، فان أثر معلول التوکل و هو الکون حجب به و ان أثر معلول عله التوکل و هو الباری سبحانه بقی معه^۳؛ حقیقت توکل، ایثار غیر است یعنی غیر خود را بر خود اختیار کردن و با وجود عسر و پریشانی و احتیاج به نفقه، آن را صرف غیر نمودن، و اصل یثار تقدیم غیر است بر خود.

آن حضرت در تبیین صفات مؤمنان و در تفسیر آیه: «وَيُؤْتُونَ عَلَيٰ اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» به این مسأله اشاره نموده و فرموده است: المؤثرون علی انفسهم فی حال العسر؛ آنان کسانی هستند که در حال سختی و تنگدستی ایثار می‌کنند.

از امام رضا(ع) نقل شده که مال جمع نمی‌شود مگر با پنج خصلت: بخل شدید، آرزوی طویل، حرص غالب و ایثار دنیا بر آخرت.^۴

۱. الکافی، ج ۴: ۱۸، باب الايثار

۲. همان

۳. مصباح الشریعه: ۴۶۵ - ۴۶۲

۴. وسائل الشیعه، ج ۱۵: ۳۷۸

ایثار در سخنان بزرگان اسلام

غالب دانشمندان و بزرگان با هر گرایش و نحله فکری، درباره ایثار سخن گفته‌اند، اما شاید سخنان عرفا در این‌باره بیش از سایرین باشد. آنان در تألیف‌های خود باب‌هایی برای ایثار اختصاص داده‌اند. به‌عنوان نمونه غزالی بابی تحت عنوان «بیان ایثار و فضیلت آن» باز کرده است. عرفا و متصوفه در خصوص ایثار سخنان و حکایات فراوانی آورده‌اند که حاکی از اهمیت مقوله ایثار نزد ایشان است که در اینجا به چند مورد اشاره می‌شود:

سهروردی در عوارف المعارف چنین حکایت می‌کند: «بایزید بسطامی گفت: هیچ‌کس بر من چنان غلبه نکرد که جوانی از بلخ، از حج می‌آمد. مرا گفت: یا بایزید، حد زهد نزد شما چیست؟ من گفتم: چون بیابیم بخوریم و چون نیابیم صبر کنیم. گفت: سگان بلخ نیز همین صفت دارند. پس من او را گفتم: حد زهد نزد شما چیست؟ گفت: ما چون نیابیم صبر کنیم و چون بیابیم ایثار کنیم».^۱ نیز ابوحنیفه شیخ شهاب‌الدین سهروردی گفته است: «ایثار آن است که حظّ برادران و دوستان در امور دنیا و آخرت، بر حظوظ و امور خود تقدیم کنی، چنان‌که میان برادران صلبی و خویشاوندان و میان دوستان هیچ فرق و تمییز، جایز نشمری».^۲

عارف دیگری، یونس‌بن‌حسین، گفته است: «هر آن‌کس که خود را مالک چیزی داند، ایثار از او درست نیاید؛ از بهر آنکه نَفْسِ خود بدان چیز سزاوارتر می‌بیند، و ایثار آن است که جمله اسباب را ملک حق تعالی داند».^۳

عزالدین محمود کاشانی درباره ایثار می‌گوید: «طایفه‌ای به مال ایثار کنند و طایفه‌ای به جاه ایثار کنند و طایفه‌ای به حیات ایثار کنند و طایفه‌ای به حظوظ اخروی ایثار کنند و دنیا را آن مقدار نهند که ایثار بدان محلی دارد». «هیچ خُلُق، آن نورانیت ندارد که سخا و ایثار؛ پس هیچ خُلُق چندان کدورت و ظلمت ندارد که بخل».^۴ «هرچه داری برای حق بگذار کز گدایان، ظریف‌تر ایثار جان و دل بذل کن کز آب و ز گِل بهتر از جودهاست. جَهْدِ مُقِل سید و سرفراز

۱ عوارف المعارف: ۱۱۲

۲ همان: ۱۱۳

۳ همان: ۱۱۳

۴ همان: ۲۴۳

آل عبا یافت تشریف سوره «هل آتی» زان سه قرص جوین بی مقدار یافت در پیش حق چنین بازار خیز و بگذار دُنیی دون را تا بیابی خدای بی چون را.»

دِرَمی صدقه از کف درویش

از هزاران توانگر آمد بیش

از تن و جان و عقل و دل بگذر

در ره او دلی به دست آور

۲. ایثار در سیره عملی پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)

ایثار در سیره رسول خدا (ص)

خداوند در پیامبر(ص) محاسن اخلاق و مکارم فضائل را جمع کرده بود و هیچ کس به مرتبه او نمی رسید. یکی از اخلاقیاتی که آن حضرت بدان متصف بود، ایثار بود. پیامبر اسلام پیشوای بخشندگان عالم است. اصولاً یکی از نشانه‌های کمال نبوت، کمال در ایثار و انذار و توجه دادن به آینده است؛ زیرا پس از ایثار و انذار فطرت‌ها و عقل‌های مستعد، به نور وحی افروخته و شعاع دیدشان افزوده می‌گردد. از این رو خداوند متعال پس از بیان بطلان پندارها و گفتارهای یهود، نصاری و مشرکان، پیامبر خویش را خطاب قرار می‌دهد و به او می‌گوید که وظیفه تو این است که دستورات ما را توأم با بیم و امید برای مردم بیان نمایی و اما آن‌ها که از مقام فطرت ساقط شده و در اوهام و جهل مرکب گرفتارند، ملازم با جهنم می‌باشند و راجع به آن‌ها مسئولیتی نداری، زیرا وظیفه تو ابلاغ و رساندن احکام است.

در روایتی علت بزرگی و کرامت پیامبر اسلام نسبت به سایر انبیا، ایثار آن حضرت معرفی شده و آمده است اگر بنده ای در عمر خود یک بار ایثار کند، خدا از مؤاخذه او شرم دارد.^۱ در نقلی آمده است: قَالَ سَهْلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ مُوسَى (ع) يَا رَبُّ أَرِنِي دَرَجَاتِ مُحَمَّدٍ وَأُمَّتِهِ قَالَ يَا مُوسَى إِنَّكَ لَنْ تُطِيقَ ذَلِكَ وَ لَكِنْ أُرِيكَ مَنَزِلَةً مِنْ مَنَازِلِهِ جَلِيلَةً عَظِيمَةً فَضَّلْتُهُ بِهَا عَلَيْكَ وَ عَلَيَّ

۱. محجه البيضاء، ج ۶: ۸؛ کیمیای سعادت: ۲۳۵

جَمِيعَ خَلْقِي قَالَ فَكَشَفَ لَهُ عَنْ مَلَكُوتِ السَّمَاءِ فَنَظَرَ إِلَى مَنْزِلِهِ كَادَتْ تَتَلَفُ نَفْسُهُ مِنْ نُورِهَا وَ قُرْبِهَا مِنْ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ يَا رَبِّ بِمَاذَا بَلَغْتَهُ إِلَى هَذِهِ الْكَرَامَةِ قَالَ بِخُلُقِ اخْتَصَصْتُهُ بِهِ مِنْ بَيْنِهِمْ وَ هُوَ الْإِيتَارُ يَا مُوسَى لَا يَا تَيْبِي أَحَدٌ مِنْهُمْ قَدْ عَمِلَ بِهِ وَقْتًا مِنْ عُمْرٍ إِلَّا اسْتَحْيَيْتُ مِنْ مُحَاسِبَتِهِ وَ بَوَّأْتَهُ مِنْ جَنَّتِي حَيْثُ يَشَاءُ؛^۱ حضرت موسی (ع) به خداوند عرض کرد: خدایا مقام حضرت محمد (ص) و امتش را به من نشان بده. خداوند فرمود: ای موسی، تو طاقت دیدن آن مقام را نداری. اما یکی از مقامات با عظمت ایشان را که به واسطه آن این امت را بر تو و همه خلق برتری دادم، به تو نشان می‌دهم. پس پرده از ملکوت آسمان برداشته شد و موسی (ع) به مقام‌شان نگاه کرد و نزدیک بود از شدت انوار و نزدیکی‌شان به خداوند عزوجل جان بدهد. موسی (ع) عرض کرد: خدایا به چه دلیل آن‌ها را به این مقام رساندی؟ خداوند فرمودند: به اخلاقی که مخصوص این قوم قرار دادم و آن ایثار است.

قابل ذکر است که خاندان رسول الله همگی ایثارگر بودند. اجداد آن حضرت، دارای خود را برای حاجیان صرف می‌کردند و با داشتن منصب رفادت (پذیرایی از حاجیان)^۲ و سقایت (آب‌رسانی به حجاج)، به ایثار اموال خود می‌پرداختند. هاشم بن عبدالمطلب که اسمش عمرو بود، از این رو به هاشم ملقب شد که با دستان خود برای زائران بیت الله الحرام، نان‌های خشک را می‌شکست و در آبگوشت می‌ریخت و آنان را اطعام می‌کرد.^۳ مورخان این خاندان را به ایثار و سخا ستوده‌اند. در مقابل بنی‌امیه با به راه انداختن شبکه تجاری و داشتن مناصبی که برای ایشان هزینه‌ای نداشت، هر روز ثروتمندتر می‌شدند، به گونه‌ای که با ظهور اسلام ثروت خود را بر ضد پیامبر و اسلام به کار گرفتند. عبدالمطلب، جد رسول الله، و ابوطالب، عموی آن حضرت، در حضانت و حمایت پیامبر (ص) سخت کوشیدند. ابوطالب چند سال فشارهای مخالفان را تحمل کرد و تسلیم خواسته‌های مشرکان برای بازداشتن پیامبر از دعوتش نشد. ایثار این مرد بزرگ مورد غفلت قرار گرفته و عده‌ای خواسته‌اند بگویند دفاع و حمایت ابوطالب از رسول خدا صرفاً به خاطر حمیت قبیلگی بوده است، ولی بی‌تردید ایمان ابوطالب به اسلام و

۱. میزان الحکمه، ج ۱: ۱۲

۲. تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۱۴-۱۳

۳. الطبقات الکبری، ج ۱: ۶۲، البدأ و الناریخ، ج ۴: ۱۱۱

اعتقادات قوی او موجب این همه ایثارگری در حق پیامبر(ص) شد و او با درایت و تدبیر توانست بحران های بزرگی را پشت سر بگذارد و راحتی و رفاه خود را فدای آرمان های پیامبر نمود. ابوطالب بسیار سخاوتمند بود، چنان که نوشته اند هیچ کس به مانند او در میان قریش اطعام نمی کرد.^۱

نمونه هایی از ایثار رسول خدا(ص)

برخی منابع، بانی را در رابطه با ایثار، سخا و انفاق آن حضرت باز کرده اند و مواردی از آن ها را برشمرده اند.^۲

گویند ایثار رسول خدا (ص) به حدی شدید بود که اصحاب دلشان به حال آن حضرت می سوخت. از جابر بن عبدالله انصاری نقل شده که: «ما سئل النبی صلی الله علیه و آله و سلم عن شیئی قط فقال لا؛ هیچ گاه از رسول خدا سؤالی نشد که جواب آن حضرت، منفی باشد.» چنین روایتی از انس بن مالک و سهل بن سعد نیز نقل شده است.

از سهل بن سعد روایت شده که زنی به رسول خدا جامه ای (برد یمنی) هدیه کرد. آن حضرت با توجه به نیازش آن را پوشید. فردی از صحابه با مشاهده آن، از پیامبر(ص) خواست، جامه را به او ببخشد. حضرت آن را از تن خویش در آورد و به او پوشانید. و چون با نکوهش صحابه مواجه گشت، گفت هدف او از این کار آن بوده که این لباس را کفنش قرار دهد.^۳

از عایشه نقل شده است: «ما شبع رسول الله صلی الله علیه وسلم فی یوم مرتین (ثلاثه ایام متوالیه حتی فارق الدنیا)، حتی لحق الله ولو شئنا لشبعنا، ولكننا كنا نُؤثر علی أنفسنا؛ پیامبر خدا تا لحظه ای که از دنیا رفت در یک روز دوبار سیر نخورد (و هرگز سه روز پیاپی سیر غذا نخورد). البته اگر می خواستیم، می توانستیم سیر شویم؛ اما دیگران را بر خود مقدم می داشتیم.»^۴ در سنن ابن ماجه نیز به نقل از عایشه آمده است: تا زمانی که پیامبر خدا زنده بود، خاندان

۱. انساب الاشراف بلاذری، ج ۲: ۲۸۸

۲. به عنوان نمونه بنگرید: بحار الانوار، ج ۴۱: ۲۵

۳. الطبقات الکبری، ج ۱: ۳۵۱؛ امتاع الاسماع، ج ۶: ۳۸۷

۴. الطبقات الکبری، ج ۱: ۳۰۸؛ المَحْجَه البیضاء، ج ۶: ۷۹

محمد(ص) هرگز دو روز پیاپی، از نان جو، سیر نخوردند.^۱ در نقل ابن سعد از عایشه نیز چنین آمده است: تا زمانی که پیامبر خدا زنده بود، خانواده محمد(ص) هیچ گاه سه روز پیاپی، صبحانه و شام را از نان جو، سیر نخوردند. به نقل از انس بن مالک، خادم پیامبر، آمده است حضرت فاطمه(س)، تکه‌ای نان جو به پیامبر(ص) داد. پیامبر به او فرمود: این، اولین غذایی است که پدرت، بعد از سه روز تناول می‌نماید.^۲

ابن ابی شیبه به نقل از حسن بصری آورده است: پیامبر (ص) از اموال خود، به مردم کمک می‌کرد، تا جایی که بر اثر تنگدستی، ازار (لباس رویی، روانداز) خود را با پوست، وصله می‌کرد. تا زمانی که به رحمت خدا پیوست، هیچ گاه نشد که سه روز متوالی، هم صبحانه بخورد و هم شام.^۳

غزالی می‌گوید: رسول خدا بخشنده‌ترین مردم بود. بیهقی ضمن توصیف خصوصیات اخلاقی پیامبر(ص) می‌نویسد: و نسبت به نیازمندان ایثار می‌کرد.^۴ گفته شده گاهی طعامی برای پیامبر آورده می‌شد و آن حضرت آن را به اصحاب صافه می‌داد و می‌فرمود: آنان مهمانان اسلام هستند.^۵

ایثار آن حضرت دل‌ها را تسخیر می‌کرد. چنان‌که صفوان بن امیه از دشمنان مشهور آن حضرت می‌گوید: «و الله لقد أعطانی رسول الله صلی الله علیه و سلم ما أعطانی و إنه لأبغض الناس إلیّ، فما برح یعطینی حتی إنه لأحب الناس إلیّ؟ رسول خدا (در نبرد حنین) آن اندازه به من بخشید که تاکنون کسی نبخشیده بود. او پیش از این از مبعوض‌ترین افراد نزد من بود، اما اکنون از محبوب‌ترین افراد نزد من است.»

با توجه به این خصوصیت پیامبر(ص)، اطرافیان او نیز تحت تأثیر قرار گرفته و به آن حضرت اقتدا می‌کردند. وقتی انسان این ایثار را از نبی ملاحظه می‌کند، به بذل، عطا و سخا ترغیب می‌شود. چنان‌که در برخی منابع آمده است: زینب بنت خزیمه هلالیه (ام المساکین)،

۱. سنن ابن ماجه: ۱۰۲؛ کنز العمال، ج ۷: ۱۸۷

۲. الترغیب و الترهیب، ج ۴: ۱۸۸

۳. المصنّف ابن ابی شیبه، ج ۸: ۱۲۶؛ الترغیب و الترهیب، ج ۴: ۱۹۲

۴. دلائل النبوه، ج ۱: ۱۴۷

۵. مسند احمد، ج ۲: ۵۱۵

۶. امتاع الاسماع، ج ۲: ۲۱۱

همسر رسول خدا(ص)، بسیار اهل ایثار و صدقه بود. وی درآمد حاصل از صنعت گری(دباغی پوست و...) را صرف مستمندان می کرد. از این رو از این زن نیکوکار با عنوان «کثیره الصدقه و الایثار» یاد شده است.^۱

ایثار در سیره عملی دیگر معصومان(ع)

ایثار در سیره عملی امیرمؤمنان(ع)

نخستین امام معصوم، علی(ع)، در تمام دوران زندگی نهایت ایثار را داشت. او که در کنار رسول خدا تربیت شده و نخستین مسلمان بود، حتی در نوجوانی به دفاع از اسلام و پیامبر می پرداخت. جریان ایثارگری او در ليله المبيت و خوابیدن در بستر پیامبر قبلاً بیان شد و همان گونه که گفته شد، این عمل امام علی(ع) در شب هجرت پیامبر(ص) به مدینه، نقطه عطفی در تاریخ اسلام است و می توان گفت که یکی از بارزترین مصادیق ایثار جان در تاریخ اسلام می باشد. ابن اثیر از دانشمندان برجسته اهل سنت در این باره نوشته است: در شب هجرت پیامبر(ص)، علی(ع) جان خود را در راه محافظت از جان پیامبر سپر کرد و در بستر آن حضرت خوابید؛ در حالی که چهل نفر از مشرکین عزم خود را جزم کرده بودند تا در آن شب کار پیامبر را یکسره کرده و آن حضرت را به شهادت برسانند. در آن هنگام، خداوند به جبرئیل و میکائیل فرمود: من بین شما دو تن برادری برقرار نمودم و زندگی یکی از شما را از دیگری طولانی تر قرار دادم. پس کدام یک از شما زندگی را به برادرش ایثار کرده و مرگ زودتر را پذیرا می شود؟ هر دو - مقرب الهی - زندگی را برگزیده و حاضر نشدند تا پیش مرگ برادر خود گردند. آنگاه خداوند به آنان فرمود: آیا هیچ یک از شما مانند علی بن ابی طالب نیستید؟! من بین او و پیامبرم محمد برادری برقرار نمودم. پس او در بستر برادرش آرمید و زندگی اش را فدای برادر خود نمود! پس به زمین هبوط کنید و او را از گزند دشمنانش محافظت نمایید. در ادامه روایت آمده است: پس آن دو ملک بر زمین فرود آمدند و جبرئیل(ع) در بالای سر علی(ع) و میکائیل(ع) در پایین پای آن حضرت ایستاد و درباره او گفتند: مبارک باشد بر تو یا علی، هیچ کس همانند تو

نیست و خداوند به خاطر تو به ملائکه مباحثات می‌کند. آنگاه خداوند نیز بر پیامبرش، در حالی که به سوی مدینه در حرکت بود، در شأن علی(ع) این آیه را نازل کرد: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ»^۱؛ از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می‌فروشد.^۲

از امام سجاد(ع) روایت شده که امام علی(ع) نخستین کسی بود که برای کسب رضای خدا جان خود را در طبق اخلاص نهاد.^۳ برخی ایثار آن حضرت را از ایثار اسماعیل(ع) ذبیح‌الله برتر دانسته‌اند، از این رو که اسماعیل آماده شده بود که به دست پدرش ذبح شود، اما علی(ع) خود را برای کشته شدن به دست دشمنان آماده کرده بود.^۴ نظر به اهمیت این اقدام فداکارانه، امیرمؤمنان در احتجاج با ابوبکر^۵ و همچنین پس از او با اعضای شورایایی که عمر برای تعیین خلیفه پس از خود مشخص کرده بود، به فداکاری خود در «لیله المبيت» و آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» احتجاج کرد.^۶

آن حضرت پس از هجرت به مدینه نیز در راه اسلام و پیامبر(ص) جان خود را در طبق اخلاص نهاد و در تمام نبردها به جز تبوک، آخرین غزوه، که به دستور پیامبر(ص) در مدینه ماند، شرکت داشت.^۷ پرچم سپاه اسلام در بیشتر این جنگ‌ها به دست آن حضرت بود. نبرد تن به تن او در نبرد بدر(سال دوم) و کشتن حدود نیمی از هفتاد مشرک قریش^۸ و به هلاکت رساندن پرچمداران قریش در نبرد احد (سال سوم) و نهایت پایداری و دفاع از رسول الله در این نبرد و برداشتن ده‌ها زخم از جمله ایشارگری‌های امام علی(ع) در این دو نبرد سرنوشت‌ساز بود. او در نبرد خندق (سال پنجم) با قهرمان نامی عرب، عمرو بن عبدود، به

۱. بقره/۲۰۷

۲. شواهد التنزیل، ج ۱: ۱۲۳؛ التفسیر الکبیر، ج ۲: ۳۵۰

۳. بحار الانوار، ج ۳۶: ۴۲

۴. کنز الفوائد: ۲۰۶

۵. خصال صدوق: ۵۴۹

۶. بحار الانوار، ج ۳۱: ۳۸۰-۳۷۲

۷. المغازی، ج ۳: ۱۰۲۳

۸. الارشاد، ج ۱: ۱۲۸

جنگ تن به تن پرداخت و با به هلاکت رساندن او، پیروزی بزرگی را برای مسلمانان رقم زد. در این راستا و درباره اهمیت کار او پیامبر(ص) فرمود: «ضربه علی یوم الخندق افضل من عبادة الثقلین»^۱ نیز همو بود که در فتح خیبر مرحب، قهرمان یهود، را به قتل رساند و موجب گشوده شدن قلعه‌های مستحکم و نفوذناپذیر یهود شد.^۲ موارد ذکرشده تنها نمونه‌هایی از ایثار و آن حضرت در راه اسلام است. او در دوران خلافت کوتاه مدتش نیز پیوسته آرزوی شهادت می‌کرد و ایثار جان در راه خدا را همانند نوزادی می‌دانست که به دنبال پستان مادر است.^۳

مولای متقیان حضرت علی(ع) که شهادتش، جهان را منقلب کرد، شهادت را چنین توصیف کرده است: «بهترین مرگ‌ها، کشته شدن در راه خداست، قسم به آن کسی که جان پسر ابی‌طالب در دست اوست، هزار ضربه شمشیر بر من آسان‌تر است تا مرگ در بستر در غیر طاعت پروردگار»^۴.

ایثار مالی آن حضرت نیز زیانزد خاص و عام است. چه در زمانی که در شدت فقر به سر می‌برد و چه در زمانی که با دسترنج خود چاه‌ها و قنواتی را دایر کرده و باغات و مزارعی داشت و آن‌ها را وقف مستمندان می‌کرد و بر آن‌ها متولی قرار داده بود. در دوران خلافت (۳۵-۴۰ق)، اموال خود را ایثار و انفاق می‌کرد. حتی گفته شده او سهم خود از بیت‌المال را به موالی(مسلمانان غیرعرب) می‌داد.^۵

در آیه ۵۵ سوره مائده، ولی و سرپرست مسلمانان، خدا و رسول او و کسی معرفی شده که در حال رکوع به نیازمندان انفاق می‌کند. این آیه طبق نظر مفسران شیعه و اهل سنت درباره امام علی(ع) نازل شده که هنگام رکوع انگشتر خود را به سائل بخشید.^۶

از امام باقر و امام صادق(ع) در شأن نزول آیه «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا

۱. بحار الانوار، ج ۳۹: ۲

۲. الطبقات الكبرى، ج ۲: ۸۶؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۶۵؛ الارشاد، ج ۱: ۱۲۶

۳. الاحتجاج، ج ۱: ۹۵

۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۲

۵. رابطه ایران با اسلام و تشیع: ۵۵ و ربیع الابرار، ج ۳: ۲۲

۶. جامع البیان، ج ۶: ۳۸۹؛ الکشاف، ج ۱: ۶۴۹؛ مجمع البیان، ج ۳: ۳۲۴

وَعَلَّائِيَّةٌ فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ...» نقل شده که علی(ع) چهار درهم داشت؛ یک درهم را در شب و دیگری را در روز و سومی را در نهران و چهارمی را آشکارا انفاق کرد. این شأن نزول از ابن عباس نیز نقل شده است.^۲

ایثار حضرت فاطمه(س)

آن حضرت فرزند بهترین بندگان خدا، و همسر بزرگ‌ترین ایثارگر تاریخ، خود میراث‌دار ایثار این گوهر گرانبهاست. آنهایی که زندگی سراسر عشق و ایثار این بانوی بزرگ جهان اسلام را بررسی می‌کنند، هنوز نتوانسته‌اند ابعاد مختلف ایثار در زندگی پرافتخار او را به نگارش درآورند. سرانجام اگر این گونه ایثارها، خود را نمایان نمی‌ساخت، اسلام تا به این اندازه در جوامع بشری ریشه نمی‌دوانید و فرهنگ ایثار و فداکاری در راه اعتلای کلمه «الله» در میان مسلمانان رایج نمی‌گردید.

از نمونه‌های ایثار این بانوی بزرگ اسلام می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- **ایثار لباس شب عروسی:** بنا بر گزارشی، هنگامی که موبک عروس رهسپار خانه امام علی(ع) شد، زن سائلی پیش آمد، و در برابر عروس اظهار نیاز کرد و لباسی طلب نمود. فاطمه(س)، مظهر تقوا و ایثار، بی‌درنگ «لباس عروسی» را از تن در آورد و به آن زن فقیر بخشید و با این عمل، دیگری را بر خود مقدم داشت. این عمل وی به قدری جالب و این فداکاری، به اندازه‌ای بزرگ است که تاکنون تاریخ نتوانسته نمونه‌ای از آن را در خاطره خود ثبت نماید. آری، زهرای اطهر با همان لباس معمولی به خانه شوهر رفت و سند ایثار در چهره درخشان زندگی‌اش ثبت گردید.^۳

- **ایثار گردنبند:** براساس روایتی، فردی اعرابی برای کمک نزد رسول الله آمد و آن حضرت او را برای دریافت کمک نزد دخترش فاطمه(س) راهنمایی نمود. حضرت زهرا نخست چیزی به او بخشید، اما گویا سائل به آن مقدار قانع نشد. از این رو دختر رسول خدا: گردنبندی را که

۱. بقره/۲۷۴.

۲. مجمع البیان، ج ۲: ۶۴۹؛ الجامع لاحکام القرآن، ج ۴: ۲۲۵

۳. الوقایع والحوادث، ملبوبی، ج ۴: ۱۸۶؛ احقاق الحق، ج ۱۰: ۴۰۲

دختر عمویش حمزه به او اهدا کرده بود به اعرابی بخشید.^۱ قابل ذکر است که مادر بزرگوار آن حضرت، خدیجه(س)، نیز الگوی ایثار است. یکی از ویژگی‌های این بانو این بود که بر اثر تدبیر و کوشش در تجارت و امور اقتصادی، از ثروتمندان عصر خود بود. او پس از ازدواج با رسول الله، همه ثروت خود را در راه تحقق آرمان‌های اسلام ایثار کرد. ثروت حضرت خدیجه(س) برای پیشبرد اسلام، بسیار مفید و مهم بود، تا آنجا که پیامبر(ص) فرمود: «ما نفعنی مال قط ما نفعنی مال خدیجه؛ هیچ ثروتی هرگز مرا آن‌گونه سود بخشید که ثروت خدیجه(س) به من سود بخشید». همو بود که در ایام محاصره بنی‌هاشم در شعب ابوطالب، اموالش را خرج می‌کرد، چنانکه گفته شده پیامبر با ثروت همسرش بنده آزاد می‌کرد و بدهی بدهکار را می‌پرداخت و از ناتوان دستگیری می‌نمود.^۲

ایثار امام حسن(ع)

ایثار آن حضرت به‌ویژه در امور مالی بسیار برجسته است. براساس روایتی آن حضرت در برخی مقاطع زندگی، همه اموال خود را با خداوند تقسیم و به نیازمندان بخشید.^۳ نوشته‌اند آن حضرت در طول عمر خود دو بار تمام اموال و دارایی خود را در راه خدا خرج کرد و سه بار ثروت خود را به دو نیم تقسیم کرده و نصف آن را برای خود نگهداشت و نصف دیگر را در راه خدا بخشید.^۴ امام حسن(ع) منبع لطف و سخا و کرم و مهربانی بود. ایشان آرام‌بخش دل‌های دردمند، پناهگاه مستمندان و تهیدستان و نقطه امید در ماندگان بود. هیچ فقیری از در خانه ایشان دست‌خالی بر نمی‌گشت. گاه مستمندی پیش از آنکه اظهار نیاز کند و عرق شرم بریزد، احتیاج او را بر طرف می‌ساخت و اجازه نمی‌داد رنج سؤال را بر خود هموار سازد. او همواره با ایثار مال، مستمندان را مورد تفقد قرار می‌داد. از ویژگی‌های بخشش و ایثار آن حضرت آن بود که به مستمندان آن قدر می‌بخشید که بی‌نیاز شوند. علاوه بر منابع شیعی، برخی منابع اهل سنت نیز درباره ایشان این مطالب را آورده‌اند: «و خرج من ماله مرتین و قاسم

۱. بحار الانوار، ج ۴۳: ۵۸-۵۶

۲. سیرت جاودانه، ج ۱: ۴۴۴

۳. کافی، ج ۱: ۴۶۱

۴. تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۲۱۵؛ تاریخ الخلفاء: ۱۹۰

الله ماله ثلاث مرات؛ [یعنی] او سه مرتبه تمام مالش را با خدا قسمت کرد و نصف آن را به مستمندان داد.^۱

ایثار امام حسین(ع)

جلوه‌های ایثار جان گاهی چنان باشکوه و با عظمت است که تا همیشه تاریخ ماندگار خواهد بود و برگ زرینی از کمال بشریت را رقم خواهد زد. این قبیل حماسه‌های باشکوه در برگ‌برگ تاریخ مسلمانان جلوه‌گر شده و سندهای درخشانی از رشادت و کمال مسلمانان به ثبت رسانده است. شکوه ایثار در صحرای کربلا رنگ و بویی دیگر داشت. کربلا صحنه زیباترین جلوه‌های ایثار و فداکاری شد و خالق آن حماسه‌ها افرادی جز سپاهیان اندک سیدالشهدا در برابر خیل عظیم یزیدیان نبودند. شکوه ایثار در کربلا، جلوه خود را بیشتر در قالب بذل جان نمایان ساخت؛ بذل صادقانه و همراه با اشتیاق امام و یارانش که با ایثار، تمام هستی خود در راه محبوب فدا کردند و موجب بقای دین الهی و الگودهی به بشریت شدند. قیام مقدس آن حضرت و گذشتن از جان و فرزندان و تمام تعلقات، حاکی از اوج ایثار است. آن حضرت در عصر خلافت پدر بزرگوارش نیز در نبردهای سه‌گانه (جمل، صفین و نهروان) به‌عنوان فرمانده حضور داشت و با دشمنان به‌سختی و با شدت و حدت می‌جنگید، به گونه‌ای که امیرمؤمنان احساس خطر کرده و دستور داد برای عدم انقطاع نسل پیامبر(ص)، مواظب حسنین(ع) باشند و مانع پیشروی آنان شوند.^۲

ایثار اصحاب امام حسین(ع)

به تبع امام، اصحاب و یاران آن حضرت، نیز که از معرفت عمیق دینی برخوردار بودند، سعادت یاریشان کرد تا با شناخت اهداف امام پا به عرصه گذاشتند، نهایت ایثار و ازخودگذشتگی را انجام دادند و ستاره‌های درخشان و برجسته آسمان شهیدان کربلا شدند. شایسته است نخست از ایثارگری‌های حضرت زینب کبری(س) یاد کنیم که از ابتدای قیام

۱. تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۲۲۶؛ انساب الاشراف، ج ۳: ۹؛ امتاع الاسماع، ج ۵: ۳۶۱

۲. واقعه صفین: ۱۱۴؛ الاصابه، ج ۱: ۳۳۴

فصل سوم - جایگاه ایثار در سنت و سیره عملی معصومان(ع) ۸۵

سیدالشهدا همراه با برادر حضور داشت و از ارکان این نهضت الهی محسوب می‌شد. رسالت ایثارگری او با شهادت امام حسین(ع) در عصر عاشورا آغاز شد و دوران پر از درد و رنج اسارت بازماندگان اهل بیت(ع) را در کنار امام سجاد(ع) رهبری کرد و با ایثار و گذشت در راه خدا تا مرز شهادت پیش رفت، اما تقدیر آن بود تا رسالت الهی خود را به پایان رساند.

ایثارگری‌های حضرت زینب(س)

او از الگوهای ایثارگری بر تارک هستی است که تنها به مواردی از ایثارگری‌های این حضرت اشاره می‌شود:

تقسیم سهمیه غذای خود

در گزارشی آمده است او حتی در دوران اسارت، اندک سهمیه غذای خود را میان کودکان اسیر تقسیم می‌کرد.^۱

پاسداشت یاد قیام عاشورا

زینب(س) ادامه‌دهنده راه امام حسین(ع) بود و علاوه بر شرکت در انقلاب باعظمت حسینی، رسالت او حفظ دستاوردهای عاشورا بود. از این‌رو هیچ فرصتی را برای روشننگری مردم و آشنا ساختن ایشان با اهداف قیام سیدالشهدا، از دست نمی‌داد. زینب، جان خود را در طبق اخلاص نهاده بود تا دین خدا را یاری کند و توطئه‌های بنی‌امیه را خنثی نماید. خطبه‌های غرا و پرشور این بانو در مسیر کربلا، کوفه تا شام، و مبارزات بی‌امان او در راه دفاع از آرمان‌های امام زمانش که همان اهداف و آرمان‌های اسلامی بود، حکایت از ایثار بی‌نظیر این شیرزن دارد که شجاعت و ایثارگری را از جد بزرگوار و پدر گرامی‌اش آموخته بود. حضرت زینب حتی پس از بازگشت به مدینه و اتمام دوران اسارت، بدون واهمه به روشننگری مردم می‌پرداخت. از این‌رو دستگاه سفاک و مستبد سلطنتی بنی‌امیه که تاب سخنان برحق دختر علی(ع) را نداشت، آن حضرت را به شام تبعید کرد و ایشان در آنجا در سال ۶۲ جان به جان

---

۱. ریاحین الشریعه، ج ۳: ۶۲.

آفرین تسلیم کرد و امروزه آرامگاه او محل تردد زائران دلسوخته اهل بیت(ع) است و از مکان‌ها و مراکز مقدسی است که شیفتگان خاندان پیامبر(ص) را به سوی خود جذب می‌کند.^۱ همین ایثارگری‌ها بود که سبب جاودانه ماندن یاد اهل بیت(ع) شد، چنان‌که خود حضرت زینب به یزید گفته بود: «فو الله لا تمحوا ذکرا و لا تمیت وحینا؛ به خدا سوگند یاد ما را نتوانی نابود کرد و وحی ما را نتوانی میراند.»^۲

سپر بلا برای اسرای کربلا

حضرت زینب در طول اسارت به‌عنوان بزرگ خاندان پیامبر(ص) پس از امام سجاد(ع) که در این زمان بنا به مصالحی، بیمار بود، حامی اسرای اهل بیت بود. او جان خود را برای نجات دیگران به خطر می‌انداخت، چنان‌که در هنگام حضور اسرا در دارالاماره کوفه، زمانی که عیبدالله بن زیاد قصد به شهادت رساندن امام سجاد را داشت، زینب خود را روی برادرزاده انداخت و گفت نمی‌گذارم او را به قتل برسانید، مگر اینکه من را هم همراه او بکشید. این صحنه تکان‌دهنده که اطرافیان و حاضران در مجلس را متأثر ساخته بود؛ موجب عقب‌نشینی ابن‌زیاد از موضع قبلی خود شد و از کشتن امام صرف‌نظر کرد.^۳ این موارد، نمونه‌های اندکی از ایثار زینب، شیرزن کربلا، بود. قابل ذکر است که تمام اسیران به‌ویژه افرادی همچون ام‌کلثوم، دختر دیگر امام علی(ع)، نیز صحنه‌های باشکوه ایثار را از خود به نمایش گذاشتند.

ایثار حضرت ابوالفضل العباس(ع)

از دیگر یاران امام حسین(ع) برادر بزرگوارش عباس بن علی است که امام سجاد(ع) درباره منزلت او فرمود: خداوند عمویم عباس را رحمت کند که در راه برادرش ایثار و فداکاری کرد؛ چنان فداکاری که دو دستش قطع شد. خداوند به او همانند جعفر در مقابل دو دست قطع شده، دو بال عطا کرده است که با آن‌ها در بهشت به همراه فرشتگان پرواز می‌کند و نزد خدا مقامی

۱. رک: پیام‌آور عاشورا، مهاجرانی. این کتاب درباره ابعاد مختلف زندگی حضرت زینب کبری، به‌ویژه رسالت او در نهضت

حسینی، اطلاعات مفیدی را در اختیار قرار می‌دهد

۲. رک: پیام‌آور عاشورا: ۳۵۶

۳. تاریخ طبری، ج: ۵، ۴۵۸

دارد که همه شهیدان غبطه مقامش را می‌خورند.^۱ او همه جا با امام حسین(ع) بود و هر سو که آن حضرت می‌رفت، عباس نیز روان می‌شد تا وقتی که به شهادت رسید.^۲ عباس پیشتاز ایثار و فداکاری بود. اگر نام عباس طوفانی از عشق و آشوب در دل‌ها به پا می‌کند بدان جهت است که در صحرای کربلا آرام‌بخش دل‌های اهل حرم بود. جلوه‌های ایثار او در میان عاشوراییان رنگ و بویی دیگری داشت. ایشان پرچم‌دار امام حسین(ع) بود. سیدالشهدا در شب هشتم محرم به او مأموریت داد تا برای خیمه‌ها آب بیاورد و او موفق به آوردن آن شد.^۳ در روز عاشورا آنگاه که غربت و تنهایی برادرش را دید اجازه نبرد خواست، اما امام حسین از ایشان خواست تا برای تشنگان حرم، آب بیاورد. عباس تمام تلاش خود را انجام داد و در برگشت از شریعه فرات، دشمنان او را محاصره کردند و مانع رساندن آب به خیمه‌ها شدند. علمدار رشید امام در نبرد دلیرانه با دشمن پس از آن که دستانش قطع شد، با عمود آهنینی که بر فرق مبارکش فرود آمد به شهادت رسید.^۴ خودداری و امساک عارفانه او از نوشیدن آب علی‌رغم تشنگی شدید و دسترسی به آب و تلاش برای رساندن هرچه سریع‌تر آب به خیمه‌ها، از مصادیق بارز ایثار و حماسه است.

ایثار دیگر اصحاب امام حسین(ع)

دیگر اصحاب آن حضرت نیز همانند امامشان، الگوی ایثار بودند. با اینکه حسین(ع) شب عاشورا اهل بیت خود و اصحابش را مرخص می‌کند تا تمام بلا را به جان خود بخرد، اما اهل بیت و اصحاب هر یک به نوعی نسبت به ایثار جان خود در راه دفاع از فرزند رسول خدا بر یکدیگر پیشی می‌گیرند. شب عاشورا، شب جاودانه‌ای است که در دل خود بسیاری از این قبیل حماسه‌ها را جای داده است.

خصلت ایثارگری در میان حماسه‌آفرینان عاشورا به‌وضوح دیده می‌شود. یاران امام نسبت به امام و اصحاب نسبت به یکدیگر علاوه بر حالت مواسات از ایثار، از بذل هیچ چیز مضایقه

۱. الخصال، ج: ۱، ۲۵

۲. الاخبار الطوال: ۲۵۷

۳. انساب الاشراف، ج: ۳، ۳۸۹؛ الاخبار الطوال: ۲۵۳

۴. مقاتل الطالبین: ۸۴؛ رجال طوسی: ۷۶؛ مناقب ابن ابی طالب، ج: ۴، ۱۱۷

نداشتند و به این مواسات و ایثار، افتخار می‌کردند. در شبی از شب‌های محرم نیز امام حسین(ع) در جمع یاران خویش، ضمن بیان این سخن که هر که می‌خواهد می‌تواند از تاریکی شب استفاده کند و برگردد فرمود: «مَنْ وَاسَانَا بِنَفْسِهِ كَانَ مَعَنَا غَدًا فِي الْجَنَّةِ نَحِيًّا مِنْ غَضَبِ الرَّحْمَانِ؛ هرکس می‌رود برود ولی هر کس با ما جاننش مواسات داشته باشد، فردای قیامت در بهشت با ما خواهد بود و از خشم الهی خواهد رست.»

حُر بن یزید ریاحی، هنگامی که توبه کرد و نزد امام حسین(ع) آمد، با این حالت آمد که جان خود را فدای امام کند: «مُوَاسِيًا لَكَ بِنَفْسِي»^۱ و چنان نیز کرد. هنگامی که امام حسین(ع) به بالین حُر شهید رسید و سر او را به دامن گرفت و حریت او را ستود، با تمثیل به اشعاری مقام مساوات او را چنین بیان نمود:

لنعم الحر حر بن ریاحی و حر عند مختلف الرماح
و نعم الحر إذ نادى حُسَيْنًا و جَادَ بِنَفْسِهِ عِنْدَ الصَّبَاحِ^۲

در کوفه هنگامی که از هانی بن عروه خواستند که مسلم را که در خانه او پنهان شده است تحویل دهد، گفت: «به خدا قسم اگر تک و تنها بمانم و هیچ یآوری نداشته باشم، او را تسلیم نمی‌کنم تا آنکه کشته شوم!» وقتی مسلم بن عقیل دستگیر شد و او را در دارالاماره کوفه مورد شکنجه و آزار قرار دادند و خواستند تا او را به شهادت برسانند، گریست. وقتی از او علت گریه‌اش را پرسیدند و ملامتش کردند در جواب گفت: من برای خود گریه نمی‌کنم، گریه‌ام برای حسین بن علی(ع) و خانواده اوست که به سوی این شهر می‌آیند.^۳

مسلم با تمام ایثارگری، مرارت‌ها و سختی‌های مأموریت خطیر خود را به جان خرید و از حجاز راهی کوفه شد. برخی از همراهانش که به‌عنوان بلدچی و راهنما بودند در مسیر از تشنگی جان سپردند، اما او به دستور امام مقاومت کرد و خود را با هر زحمتی به کوفه رسانید. سرانجام مسلم نهایت ایثار را به نمایش گذاشت و در نبردی نابرابر و در برابر سپاه ابن‌زیاد که برای تسلیم شدن او صف‌آرایی کرده بودند؛ نبردی جانانه کرد و پس از اسارت، به طرز فجیعی به شهادت رسید.

۱. الاخبار الطوال: ۲۵۶

۲. الطبقات الكبرى، ج ۱۰: ۵۹؛ الارشاد، ج ۲: ۱۰۰

۳. الارشاد، ج ۲: ۴۰

دیگر اصحاب باوفای امام حسین(ع) نیز دفاع جانانه و گردش پروانه‌وار به دور مرادشان اباعبدالله(ع) داشتند. این خصوصیت در میان همه شهدای کربلا دیده می‌شد و آن‌ها مردن باعزت و اختیار را بر زندگی ننگ آور ترجیح دادند (آثرو الموت).

در حماسه کربلا، مرد و زن به ایفای نقش پرداختند. سهم زنان ایثارگر در این حرکت خدایی نیز همانند مردان بسیار برجسته است. اگر زنان شجاع، باایمان و پاکبخته در صحرای کربلا نبودند، رسالت عظیم حسینی ناتمام می‌ماند. چه بسیار دلاوری‌ها و جان‌فشانی‌ها که در این صحنه، از زنان بروز و ظهور یافت و تا ابدیت بر تارک تاریخ حک گردید. به همین دلیل است که علامه شهید مطهری در این باره می‌گوید:

«تاریخ کربلا، یک حادثه مذکر - مؤنث است. حادثه‌ای که مرد در آن نقش دارد، زن نقش دارد، ولی مرد در مدار خودش، و زن در مدار خودش.»^۱ حماسه عاشورا برآیندی از ایثار و جانبازی زنان و مردان بزرگواری است که جز لبیک حسین چیز دیگری در سر نداشتند.

ماریه دختر سعد از قبیله عبدالقیس و از شیعیان ساکن بصره بود. او در شرایط اختناق بصره، منزل خود را در اختیار شیعیان قرار داد تا محلی برای اجتماع ایشان، جهت مشورت پیرامون چگونگی پیوستن به امام حسین(ع) باشد.^۲ طوعه زنی بود که در شرایط وحشت‌زای کوفه، به حمایت از مسلم‌بن‌عقیل، سفیر سیدالشهدا، پرداخت و او را در خانه خویش پناه داد و سیراب نمود.

دلهم، همسر زهیربن‌قین، یکی از یاران فداکار امام در حماسه کربلا بود. او، همسرش را که از طرفداران عثمان بود، برای پیوستن به امام تشویق نمود، و بدین ترتیب یآوری دیگر برای امام حسین(ع)، به جمع کربلاییان پیوست. اگر نبود هشدار دلهم، زهیر توفیق نمی‌یافت با امام آشنا شود و به شرف و عزت ابدی نائل گردد.

ایثار امام سجاد(ع)

به نقل از امام باقر(ع)، پدر بزرگوارش دو بار اموالش را در راه خدا قسمت کرد: «أخبرنا

۱. حماسه حسینی، ج ۱ ص ۲۸۹

۲. تاریخ طبری، ج ۵، ص ۳۵۳.

أحمد بن عبد الله بن يونس قال: حدثنا أبو شهاب عن حجاج بن أرقطاء عن أبي جعفر أن أباه علي بن حسين قاسم الله ماله مرتين و قال: إن الله يحب المؤمن المذنّب التواب؛^۱ از امام باقر(ع) روایت شده که فرمود پدرش دو مرتبه مالش را با خدا قسمت کرد (نصف آن را به فقرا داد) و فرمود خداوند مؤمن گناهکار توبه‌کننده را دوست دارد...

امام سجّاد(ع) همچنین در فاجعه حره (سال ۶۳ یا ۶۴ق) که سپاهیان یزید مدینه را محاصره کرده بودند، در ایام بحرانی که نیازمندان و تهیدستان در انتظار دستی نوازشگر بودند، تعداد زیادی از خانواده‌ها را تحت حمایت خود قرار داد. البته تأمین نیاز برخی خانواده‌ها همچنان تا آخر عمر آن حضرت ادامه داشت. تاریخ، نمونه‌های برجسته‌ای از این‌گونه خدمات آن امام را بازگو می‌کند، چنان‌که گفته شده امام، هزینه صد خانوار تهیدست مدینه را عهده‌دار بود.^۲ ایثارهای شبانه امام در بردن طعام برای نیازمندان و انجام این ایثارگری‌ها به طور پنهانی مشهور است.^۳

ایثار امام صادق(ع)

ایثار مالی و جود و بخشش آن حضرت چنان بود که او به نیازمند در حد بی‌نیاز شدن کمک می‌کرد.^۴ بخش عمده ایثار و بخشش‌های امام، شبانه و پنهانی انجام می‌شد و روش امام این بود که چون پاسی از شب می‌گذشت، مقداری پول برمی داشت و کیسه‌ای نان و گوشت بر دوش می‌گرفت و برای نیازمندان مدینه می‌برد و بدون آنکه او را بشناسند، میان ایشان تقسیم می‌کرد. چون امام به شهادت رسید و این کمک‌ها قطع شد، مردم دانستند که آن کسی که به آنان کمک می‌کرده، امام صادق(ع) بوده است.^۵

دیگر امامان معصوم نیز در طول زندگی پربرکت خود، ایثارگری‌های فراوانی داشتند. از آنجا که در حرکت‌های تربیتی و اجتماعی، مردم همواره به رهبران خود اقتدا می‌کنند و رفتار

۱. الطبقات الكبرى، ج ۵: ۱۶۹

۲. حلیه الاولیاء، ج ۳: ۱۳۶؛ تذکره الخواص: ۳۲۷؛ کشف الغمه، ج ۲: ۲۸۹.

۳. رک: کشف الغمه، ج ۲: ۲۸۹؛ نور الابصار: ۱۴۰؛ بحار الانوار، ج ۴۶: ۸۸

۴. بحار الانوار، ج ۴۷: ۶۱

۵. بحار الانوار، ج ۴۷: ۳۸

آنان را الگوی خود قرار می‌دهند، پیشوایان دین نیز در ایثار و از خودگذشتی پیشتاز بودند. گفته شده از صفات یاران امام زمان(عج) نیز ایثار و مواسات است.

۳. ایثار در میان مسلمانان صدر اسلام

الف. ایثار مهاجران

ایثار در میان نخستین مسلمانان، نمود بارزی داشت. آنان در شرایط بسیار دشواری به ندای اسلام لبیک گفتند و به صورت پنهانی با پیامبر همراهی کردند. با دعوت علنی اسلام، مشرکان محدودیت‌های فراوانی برای مسلمانان به وجود آوردند. به‌ویژه افرادی همچون بلال حبشی که از حمایت قبیله‌ای برخوردار نبودند، بسیار شکنجه شدند و برخی چون یاسر و سمیه، پدر و مادر عمار، به شهادت رسیدند.^۱ برخی از مسلمانان صدر اسلام همانند ابوذر غفاری و عبدالله بن مسعود نیز در راه تبلیغ اسلام در محیط شرک‌آلود مکه، شکنجه دیدند و کتک خوردند. کسانی. عده‌ای از مسلمانان حتی برای حفظ و یاری دین اسلام حاضر به هجرت از وطن خود شدند و برخی از ایشان در سال پنجم بعثت به حبشه هجرت و تا سال هفتم هجرت در آن کشور ماندند^۲ و سپس به مدینه هجرت کردند. برخی دیگر از مسلمانان مکه با صبر و استقامت دوران سخت مکی را پشت‌سر گذاشته و سال سیزدهم بعثت راهی مدینه شدند. در این مدت برخی از یاران قرشی رسول خدا با صرف اموال خود، برخی از نیازهای مسلمانان و دولت نوپای رسول الله و نهال اسلام را آبیاری کردند.

دوران هجرت و حضور مسلمانان مکی در یثرب (مدینه) نیز با ایثارگری رقم خورد. آنان با تحمل تمام سختی‌ها از کیان اسلام و رسول الله دفاع کرده و در تحقق اهداف آن حضرت به ایفای نقش پرداختند. این در حالی بود که نداشتن مسکن و امکانات اولیه زندگی در سال‌های آغازین هجرت و فشارهای همه جانبه مشرکان مکه (قریش) که واهمه گسترش اسلام را داشتند، دوران سختی را برای مهاجران و دیگر مسلمانان به وجود آورده بود.

۱. السیره النبویه، ج: ۱؛ ۲۵۵؛ اعلام الوری، ج: ۱؛ ۱۲۲؛ الاصابه، ج: ۶؛ ۵۰۰

۲. السیره النبویه، ج: ۱؛ ۳۲۱

از نخستین ایثارگران مهاجر به یثرب می‌توان از مصعب بن عمیر جوان یاد کرد که همراه گروهی از یثربیان که به مکه آمده و پیامبر بیعت کرده بودند، به دستور رسول خدا رهسپار مدینه شد و با تبلیغ اسلام، تعداد بسیاری را مسلمان کرد و در این راه و در غربت، متحمل زحماتی شد^۱، اما ایثارگری‌های او زمینه‌ساز هجرت پیامبر و دیگر مسلمانان به آن شهر شد. در عصر مدنی رسول‌الله(ص)، صحابه مهاجر در حدود بیست و شش غزوه در رکاب رسول‌الله حضور داشتند و برخی نیز در سرایا و مأموریت‌های مختلف که از سوی پیامبر بدانها محول می‌شد، شرکت داشتند. ایثار جان در راه اسلام به حدی نمود داشت که برخی حاضر بودند در مقابل پدران مشرک خود بایستند و با آنان نبرد کنند یا شاهد و نظاره‌گر کشته شدن نزدیکان خود بودند.

افرادی از مهاجران، به دلیل عدم تمکن مالی سال‌ها در صفة (سکوی) مسجد نبوی سکونت داشتند، ولی به خاطر اسلام و پیامبر(ص) سختی‌ها را تحمل کردند و سرانجام ایثار آنان ثمر داد و مشکلات را پشت‌سر گذاشتند.

ب. ایثار انصار

مقصود از انصار دو قبیله اوس خزرج، ساکنان یثرب (مدینه) هستند که با هجرت پیامبر(ع) و مسلمانان از مکه در سال سیزدهم بعثت، به آن شهر، طبق تعهد خود در پیمان عقبه دوم (سال سیزدهم بعثت)، مهاجران را همچون افراد خودی پذیرفتند و علی‌رغم کم‌بضاعتی و کشاورز بودن، کاستی‌های مهاجران را جبران کردند و زمینه ادامه حیات اسلام و رهایی مسلمانان مکه را در یثرب فراهم ساختند. در اینجا به مواردی از ایثارگری‌های انصار اشاره می‌شود. لازم به ذکر است درباره ایثار مسلمانان صدر اسلام به‌ویژه انصار، قصص و حکایات فراوانی نقل شده است.

میزبانی از پیامبر(ص) و دیگر مهاجران:

- خالد بن زید بن کلیب مشهور به ابویوب انصاری از قبیله خزرج، افتخار میزبانی پیامبر را پس از هجرت آن حضرت به یثرب (مدینه) به دست آورد. بدین نحو که چون شتر رسول

---

۱. الطبقات الکبری، ج ۴: ۱۵۶

خدا به جایی که بعداً خریداری و مسجد النبی در آن جا ساخته شد، رسید، (در حالی که بزرگان یثرب هریک خواستار فرود آن حضرت به منازل خود بودند) در این هنگام ابویوب به اتفاق همسرش ام‌یوب، اثاثیه پیامبر را به منزل خود بردند، از این‌رو رسول خدا با فرمودن این ضرب‌المثل عرب که «آدمی همراه با بار و بنه خویش است» در خانه ابو‌یوب استقرار یافت. این منزل دو طبقه و در هر طبقه تنها یک اتاق داشت و ابو‌یوب به مدت دو یا هفت ماه، تا ساخته شدن مسجدالنبی، از رسول خدا پذیرایی کرد و نهایت ایثار را در حق آن حضرت انجام داد.

- پیش از آنکه رسول خدا به مدینه برسد، بسیاری از مهاجران مجرد که زودتر مکه را ترک گفته بودند، در منطقه «قبا» در حدود یک فرسنگی یثرب و در خانه کلثوم‌بن‌هدم که به بیت‌العزاب (خانه مجردان) مشهور شد مستقر شدند.^۱ تهیدستان مهاجر با ساخته شدن مسجدالنبی و بنای صفا، در آن جا ساکن شدند^۲ و انصار کمک‌های غذایی خود را به آنان می‌رسانند. به روایت سدی آیه ۲۷۶ بقره: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ...» درباره انصار و کمک‌های آن‌ها نازل شده است.^۳ در این آیه خدا از مؤمنان خواسته که از محصولات مرغوب خود انفاق کنند.

- سعدبن ربیع از نخستین مسلمانان مدنی است که چون یکی از مهاجرین بر او وارد شد به او گفت من به لحاظ داشتن مال از دیگر انصار جلوتر هستم و مالم را با تو تقسیم می‌کنم.^۴

- حارثه‌بن‌نعمان کسی بود که پس از ازدواج امام علی(ع) با حضرت فاطمه(س) هنگامی که اطلاع یافت آنان می‌خواهند منزلشان به پیامبر(ص) نزدیک باشد، نزد آن حضرت آمد و عرض کرد: ای رسول خدا، به من خبر رسیده که می‌خواهی حضرت فاطمه(س) را نزد خود بیاوری، خانه‌های من نزدیک‌ترین خانه‌های بنو‌نجار به شمایند و دارایی من از آن خدا و رسول او است به خدا سوگند ای رسول خدا مالی که تو از من بگیری برایم دوست‌داشتنی‌تر است از آنچه نمی‌گیری؛ آن حضرت فرمود راست می‌گویی، خداوند به تو برکت دهد سپس

۱. تاریخ طبری، ج ۲: ۳۸۲

۲. امتاع الاسماع، ج ۵: ۱۶۱

۳. اسباب النزول واحدی: ۵۶

۴. الاصابه، ج ۳: ۴۹

دستور داد حضرت فاطمه(س) را به منزل حارثه منتقل کردند.^۱

- با توجه به فقر و تنگدستی برخی مسلمانان همانند اهل صفة که غالب ایشان از صحابه پرهیزکار بودند، حل مشکل معیشتی آنان، کمک به حل بحران اقتصادی میان مسلمانان بود و تقویت دولت نبوی را در پی داشت. مهمان‌نوازی انصار نسبت به مهاجران و پناه دادن ایشان و تقسیم امکانات خود با مهاجران از جمله در اسکان ایشان که زنان انصار بیشترین زحمت را پذیرا می‌شدند، بی‌تردید در حل یکی از دغدغه‌های بزرگ آغازین سال‌های هجرت رسول خدا، مؤثر بود و نوعی کمک مالی به دولت آن حضرت محسوب می‌شد.

- به نقل ام‌علاء (از زنان انصار)، هنگامی که مردم مدینه درباره تحویل خانه‌های خود به مهاجرین به قرعه‌کشی متوسل شدند در قرعه‌کشی، سهم ما عثمان بن مظعون جمحی از مهاجران تعیین شد.^۲ در گزارشی آمده است: هنگامی که رسول خدا قبا را به قصد ورود به مدینه ترک کرد، دیگر مهاجران مستقر در آن نیز وارد مدینه شدند که برای میزبانی آنان، انصار به رقابت برخاستند و از یکدیگر سبقت گرفتند تا اینکه چاره‌ای جز قرعه نداشتند، بنابراین هریک از مهاجران به قید قرعه در منزل یکی از انصار جای گرفت.^۳

- ابوعقیل عبدالرحمن بن عبدالله انصاری از دیگر ایثارگرانی است که قبل از عزیمت پیامبر(ص) به تبوک (سال نهم) یک صاع خرما آورد و گفت: ای رسول خدا، در نخلستان کار کرده‌ام و دو صاع خرما اجرت گرفته‌ام. یکی را برای خانواده‌ام گذاشتم و یک صاع را هم برای هزینه جنگ آوردم.^۴ بخاری مقدار صدقه او را نصف صاع ذکر کرده است از این‌رو، او به‌عنوان «صاحب الصاع» مشهور شد؛ زیرا نصف صاع صدقه داد و دیگران بیشتر از وی می‌آوردند.^۵ در این حال منافقان که مقدار صدقه او را ناچیز می‌دانستند، گفتند خدا بی‌نیاز از این صدقه است.^۶ گویند آیه ۷۹ سوره مبارکه توبه در این‌باره و در شأن ابوعقیل نازل شده است.^۷

۱. اعلام الوری، ج: ۱، ۱۶۱

۲. اسد الغابه، ج: ۵، ۶۴

۳. الطیقات الکبری، ج: ۱۳، ۳۹۶

۴. اسد الغابه، ج: ۵، ۲۵۷

۵. صحیح بخاری ج: ۵، ۲۴۵

۶. السیره النبویه، ج: ۴، ۵۵۱؛ الاصابه، ج: ۷، ۲۳۴ - ۲۳۲

۷. الدر المنثور، ج: ۴، ۲۴۹

- پس از هجرت پیامبر به مدینه زنی به نام رمله دختر حارث بن ثعلبه خزرجی از انصار، منزل بزرگی داشت که از موقعیت مناسبی (نزدیکی به مسجد رسول خدا و داشتن مرکزیت) برخوردار بود. آن را در اختیار رسول خدا(ص) قرار داد تا در پیشبرد اهداف دولت اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. در منابع، بارها در خصوص بهره‌مندی از این خانه سخن گفته شده است. از کارکردهای آن می‌توان به مواردی همچون استفاده به‌عنوان مهمان‌سرای حکومت نبوی، محل نگهداری موقت اسرا^۱، محل ملاقات پیامبر(ص) با هیئت‌های مختلف و.. اشاره کرد. در این منزل، هیئت‌های (وفود) نمایندگان قبایلی چون محارب، کلاب، عبدالقیس، تغلب، خولان و.. که به مدینه می‌آمدند، با پیامبر ملاقات می‌کردند و مورد پذیرایی قرار می‌گرفتند.^۲ به نقلی اسرای یهود بنی قریظه در این خانه نگهداری شدند. اسرای بنی تمیم نیز در آنجا بازداشت بودند. این خانه کارکرد خود را پس از پیامبر(ص) نیز تا مدتی حفظ کرد، چنان‌که برخی اسرا در جریان جنگ‌های رده در آن نگهداری می‌شدند.^۳

- بر اساس خبری، امام علی(ع) به خواست رسول خدا خانه‌ای دور از منزل آن حضرت تهیه و در آنجا با فاطمه(س) عروسی کرد. دوری منزل سبب شد پیامبر آنان را نزد خود آورد، اما جایی پیدا نمی‌کرد. فاطمه(س) از پدر خواست با حارثه بن نعمان گفتگو کند تا منزلش را برای آنان خالی کند. اما از آن جایی که وی چندین بار خانه‌های خود را به رسول خدا داده بود، حضرت از چنین درخواستی شرم داشت. حارثه با آگاهی از این خبر، خانه‌اش را که نزدیک‌ترین خانه‌های بنونجار به خانه حضرت بود، تحویل داد و سوگند یاد کرد که دارایی‌اش، برای خدا و رسول خداست و آنچه را حضرت می‌گیرد، برایش محبوب‌تر از آن چیزی است که باقی می‌ماند. بدین ترتیب امام علی(ع) و فاطمه(س) به منزل حارثه کوچ کردند.^۴ حارثه کسی است که پس از ورود پیامبر به مدینه خانه خود را برای اسکان همسران و دختران ایشان در اختیار آن حضرت قرار داده بود.^۵

۱. رک: المغازی، ج ۱: ۲، ۵۱۲، ۵۱۸ و ج ۳: ۹۸۸؛ نیز بنگرید: مجموعه مقالات (دفتر دوم)، رسول جعفریان: ۱۰۶۳

۲. الطبقات الکبری، ج ۱: ۲۹۹ به بعد

۳. الطبقات الکبری، ج ۷: ۱۰۲

۴. الطبقات الکبری، ج ۸: ص ۱۸-۱۹

۵. همان، ج ۱: ۳۷۲

- ام‌شریک انصاری نیز از زنان ثروتمندی بود که خانه‌اش محل ورود مهمانان فراوان بود و او به‌عنوان انفاق در راه خدا از آنان پذیرایی می‌کرد.^۱

- زنان مسلمان انصار که به ضعف بنیه اقتصادی دولت رسول خدا واقف بودند در صورت لزوم، با ایثار و اهدای اموال و زیورآلات خود، دولت تازه‌تأسیس پیامبر را تقویت می‌کردند تا به سهم خود آن حضرت را از تنگناهای مالی خارج سازند. مصداق بارز این‌گونه ایثارگری‌ها که قبل از تشکیل دولت نبوی نیز نمایانگر بود، اقدام حضرت خدیجه(س) مبنی بر هزینه کردن تمام دارایی خود در راه دعوت اسلامی است.

- در گزارشی آمده است زنی برای اهل صغه که صحابه تهیدست بودند، هفته‌ای یک وعده غذا طبخ می‌کرد.^۲ ام‌سلیم یا ام‌مالک نیز از اطعام‌کنندگان اهل صغه بود.^۳ با توجه به متمول نبودن غالب انصار، این‌گونه کمک‌ها را جز ایثار نمی‌توان نام گذاشت.

- مطابق گزارشی، در جریان غزوه تبوک (سال نهم) با توجه به کثرت نیروهای جهادگر (حدود سی‌هزار نفر) و حساسیت نبرد با روم و مسافت طولانی میدان نبرد، و نیز عدم توانایی مالی رسول برای تجهیز تمامی افراد سپاه، برخی زنان که به طور کامل، واقف به آن بودند در تصمیمی ایثارگرانه وارد میدان شده و با اعطای زیورآلات خود، به تقویت بنیه اقتصادی دولت اسلامی پرداختند و آن حضرت را یاری کردند. در خبری آمده است: پارچه‌ای جلوی رسول خدا (ص) پهن بود که در آن دستبندها، بازوبندها، خلخال‌ها، گردنبندها و انگشترهایی بود که زنان اهدا کرده بودند تا سپاه اسلام را یاری دهند.^۴

- برخی از زنان انصار حتی با اذن پیامبر(ص) برای مداوا و پرستاری، آشپزی، دیده‌بانی و تدارکات‌رسانی، در نبردها شرکت می‌کردند. چنان که در غزوه احد(سال سوم) چهارده نفر و در نبرد خیبر(سال هفتم) بیست زن سپاه اسلام را همراهی کردند. این موارد نمونه‌هایی از ایثارگری‌های انصار است.

۱. الاصابه، ج: ۴، ص ۴۶۵

۲. المعجم الکبیر، ج: ۶، ۱۷۳؛ بحار الانوار، ج: ۷، ۱۳۱

۳. مجمع الزوائد، ج: ۸، ۳۰۱

۴. مغازی واقدی، ج: ۳، ۷۵۵. این غزوه را به دلیل شرایط سخت مسلمانان و داشتن مضیقه مالی و امکانات و دوری راه جیش‌العسره نامیدند

- اشتیاق به جهاد و شهادت در میان انصار به حدی نمود داشت که برخی از این که توفیق شرکت در نبرد را نداشتند می‌گریستند. در غزوه تبوک (سال نهم) با توجه به دوری راه و تجهیز سپاه سی‌هزار نفری، رسول خدا توان تجهیز تمام ایشان را نداشت. از این رو - برخی صحابه تهیدست از اینکه توان شرکت در نبرد را نداشتند و زاد و توشه و مرکب در اختیار نداشتند، می‌گریستند. اینان به «بکائین» شهرت یافتند. برخی صحابه همانند حنظله غسیل الملائکه، حتی صبح شب زفافش، خود را به جبهه رساند و به شهادت رسید.

خلاصه آنکه انصار برای تنظیم امور زندگی مهاجران از اموال خود به آنان بخشیدند و با آنان در تجارت سهیم شدند و برخی را در کشاورزی مشارکت دادند. همچنین سهم خود از غنایم بنی‌نضیر - که زمین‌ها و املاک قابل توجه بود- را به مهاجران بخشیدند تا توان بازسازی امور اقتصادی خود را داشته باشند. ارزش این کار وقتی روشن می‌شود که بدانیم بیشتر زمین‌های مناسب برای کشاورزی در اختیار یهودیان مدینه قرار داشت و این یکی از علل ثروتمندی آنان به شمار می‌رفت. عملکرد انصار مورد ستایش خداوند قرار گرفت و به‌عنوان نمونه روشنی از ایثار به مردم معرفی شد: «وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ»

شایسته است از ایثارگری‌های زنان در سرزمین اسلامی ایران نیز یاد کنی که در ابعاد مختلف رفتارهای ایثارگرانه از خود به نمایش گذاشتند. ایثارگری ایشان محدود به پس از پیروزی انقلاب نیست، بلکه نقش ارزنده و سترگی در مبارزه با رژیم منحوس پهلوی داشتند و با کمک مالی به مبارزان و خنثی‌سازی توطئه‌های افراد ضدانقلاب، کمک شایانی به حفظ انقلاب نمودند. از جمله دیگر رفتارهای ایثارگرانه ایشان می‌توان به مقاومت در برابر دشمن، اداره امورخانه و کارها در غیاب همسران، تقدیم زینت‌آلات خود به جبهه‌ها، کارهای امدادی و پشتیبانی و حتی به هنگام لزوم نبرد با متجاوزان، نقش در اعزام عزیزانشان و کنار آمدن با مشکلات عدیده و ترغیب و تشویق به حراست از کبان اسلامی و... را نام برد.

ایثار، سیره مستمر مسلمانان

در طول تاریخ اسلام، مسلمانان ایثارگر با الگو قراردادن معصومان(ع) و پیروان واقعی آنان، از ایثار به‌عنوان یکی از خرده‌فرهنگ‌ها از مجموعه فرهنگ عظیم و غنی مکتب اسلام، پاسداری کرده و به نسل‌های بعدی منتقل کرده‌اند.

راه‌های کسب ایثار

برای ایثارگر بودن و به کار بستن فرهنگ ایثار، همانند دیگر فرهنگ‌ها و فضیلت‌های اخلاقی انسانی و اسلامی، راه‌ها و توصیه‌هایی از سوی دانشمندان به‌ویژه علمای اخلاق و عرفان و محدثان ارائه شده است که به چند مورد اشاره می‌شود:

- رغبت بر مکارم اخلاق و دوری از لغزش‌ها؛
- بغض شح؛
- زهد در دنیا و رغبت به آخرت؛
- خواستن از خدا برای هدایت به احسن اخلاق؛
- مصاحبت با صالحان؛
- مواظبت بر عبادات و طاعات

فصل چهارم

آثار و فواید ایثار

هر یک از مفاهیم اخلاقی در جامعه کارکردهای خاص خود را دارد و در صورت پابندی و به‌کار بستن آن از سوی آحاد جامعه آثار و فوایدی فردی و اجتماعی بر آن مترتب است. ایثار نیز به‌عنوان یکی از مفاهیم مهم و تأثیرگذار برای شخص ایثارگر و نیز جامعه مطرح است که به برخی از این ثمره‌ها اشاره می‌کنیم:

آثار و فواید دنیوی

آثار فردی

ایثار مالی موجب ترک و از میان رفتن اخلاق مذموم مانند شح و بخل و حسد و کبر می‌شود. بنابراین، از راه‌های مبارزه با این صفات نکوهیده، صرف اموال در راه درست آن است.

علاقه‌مندی دیگران

افرادی که برخی صفات بلند روحی همچون ایثار، شجاعت، سخاوت و گذشت دارند، نوعی کشش و علاقه را در دیگران به خود ایجاد می‌کنند. هیچ عملی برای تألیف قلوب و ایجاد جاذبه همانند ایثار کارایی ندارد. آن خصلتی است که موجب می‌گردد تا ایثارگر در چشم مردم بزرگ جلوه نماید و دلدادگی را به دنبال داشته باشد.

تأمین آرامش روحی

امروزه یکی از دغدغه‌های مهم بشری اضطراب و تلاطم روحی است. زندگی ماشینی و نگرانی‌های مختلف به دلیل ازدست‌دادن شغل و غیره، آفت بهداشت روانی مردم شده است؛ اما

با پایبندی به دستورهای تعالیم آسمانی و ندای فطرت می‌توان خیلی از این نگرانی‌ها را برطرف ساخت. رفتارهای ایثارگرانه به انسان آرامش می‌دهد؛ زیرا هنگامی که فرد به حل مشکل دیگران می‌پردازد، احساس سبکی و راحتی به او دست می‌دهد. انسان با کار شایسته آرامش پیدا می‌کند و از لذت روحی بهره‌مند می‌شود. شاید این حالت از این رو به او دست می‌دهد که به ندای فطرت انسانی لبیک می‌گوید و پایبندی خود را به رعایت اخلاق عالی انسانی آراسته است. انسان با انجام کارهای ساده و درعین حال باارزش می‌تواند خود را به خوبی‌ها عادت دهد تا بتواند از کار خود لذت ببرد و درجه بالاتری از احسان و ایثار را نیز با تمایل و اشتیاق به دست آورد و از کار خود لذت ببرد.

ظهور فضیلت‌های انسانی

در صحنه‌های ایثار، جوهره واقعی، کرامت نفس، پاکیزگی، صفا و بلندی مرتبه انسان‌های بزرگوار آشکار می‌شود و به تعبیر امیرمؤمنان «عند الإیثار علی النفس تتبین جواهر الکرماء»^۱ هنگام ایثار، گوهرهای (شرافت و بلندی مرتبه) کریمان آشکار می‌شود. مولای متقیان حضرت علی(ع) می‌فرماید: «الکرم ایثار العرض علی المال؛ بخشندگی، ایثار آبرو بر مال است.» ایثار و گذشت راهی است که چه زن و چه مرد، می‌توانند با طی آن، به کرامت برسند. پس این راه، راهی است پیمودنی. اگر کسی به مرز کرامت رسید، ایثار برای او سهل است.

سروری و سرافرازی

امیر مؤمنان علی(ع) ایثار را برترین عبادت و بزرگ‌ترین مایه سروری یاد می‌کند و می‌فرماید: «بالایثار علی نفسک تملک الرقاب»^۲ با ایثار و مقدم‌داشتن دیگران بر خود، مالک گردن‌ها می‌شوی (مردم مطیع و فرمانبردار تو می‌شوند).^۳ امام خمینی در خصوص آثار و فواید

۱. شرح غرالحکم، ج ۴: ۲۲۶

۲. همان، ج ۳: ۲۲۷

۳. نک: فرهنگ ایثار و شاخص‌های آن: ۵۴۷-۵۴۷۸

فصل چهارم - آثار و فواید ایثار ۱۰۳

ایثار با تعابیری نظیر: سرافرازی، عزت ابدی، سعادت همیشگی، رهایی از زندان، حیات، عامل پیروزی، میراث اولیا، موجب آسایش فکری، چراغ راه هدایت ملت‌ها، هدیه الهی، فوز عظیم، آزادی روح، اوج بندگی و از غسل شیرین‌تر ذکر، سخن گفته‌اند.^۱

- ایثار بخشی از راهکار مبارزه با فقر در جامعه محسوب می‌شود. کسی که به این حدیث: «لیس المؤمن الذی یشیع و جاره جائع إلی جنبه»^۲ کسی که سیر بخوابد و همسایه او گرسنه باشد، مؤمن نیست»، توجه داشته باشد، با درک مسئولیت خود در قبال دیگران، در فقرزدایی از جامعه خود سهیم می‌شود و در حد مقدرات خود، در بذل ایثار می‌کوشد.

- ایثار موجب مشارکت در برچیده شدن آثار و پیامدهای فقر در جامعه، توسعه نیافتگی، نابرابری‌های اجتماعی، فساد و تبعیض، ظلم و تیره‌روزی، تضاد و دشمنی، عقده و کینه و... می‌شود؛ زیرا جوهر ایثار مبتنی بر محبت و گذشت خالصانه از مصلحت و منفعت شخصی برای جلب رضای خدا و خلق خداست.^۳

- پیشگیری از جرایم: بررسی‌ها و نتایج در این باره، نشان داده است که بین ترویج فرهنگ ایثار و پیشگیری از جرم رابطه مستقیمی وجود دارد؛ از این رو، ترویج این فرهنگ، نه تنها به طور مستقیم از جرایم پیشگیری می‌کند، بلکه باعث جلوگیری از به وجود آمدن بسیاری از انحرافات اجتماعی که زمینه‌ساز جرایم می‌باشند نیز خواهد شد.^۴

- تحقیق یافتن ایمان درونی

آثار اجتماعی ایثار

بازدارندگی دشمن و نقش منبع نامحسوس قدرت ملی در امنیت ملی

در تعریف امنیت ملی در دائرة المعارف علوم اجتماعی آمده است: «توان یک ملت در حفظ ارزش‌های داخلی از تهدیدات خارجی».^۵ مفهوم اصلی امنیت ملی برای بسیاری از کشورها،

۱. ایثار و شهادت در مکتب امام خمینی، آثار موضوعی، ج ۱۱: ۸۷

۲. نهج الفصاحة: ۶۵۸

۳. نک: فرهنگ ایثار به عنوان نوعی سرمایه ارتباطی در اجتماع: ۵۶

۴. نک: بررسی ابعاد عملی و نظری ترویج فرهنگ ایثار و نقش آن در پیشگیری از جرم: ۳۸

۵. مطالعات امنیت ملی: ۸۳

حاکمی از نیاز به حفظ استقلال و تمامیت ارضی، حفظ شیوه زندگی ملی و جلوگیری از مداخله بیگانگان در امور داخلی کشورهاست.^۱

امنیت از مفاهیمی است که در قرآن به طور گسترده به آن پرداخته شده است. البته واژه امنیت در هیچ‌کدام از متون اسلامی به این شکل نیامده است؛ اما واژه «امن» که همان مفهوم امنیت از آن استفاده می‌شود، به کرات، در قرآن کریم به کار رفته است. علاوه بر قرآن، در روایات و ادعیه اسلامی و شیعی به وفور، از امنیت سخن گفته شده است.^۲

از دیدگاه اسلام، عوامل تهدیدکننده امنیت ملی چهار عامل است: تجاوز، ستمگری و ستم‌پذیری، تهدید و ارباب، استکبار. تجاوز به حقوق دیگران مذموم و مسبب آن مستحق مجازات است و واجب است در مقابل آن واکنش نشان داد. در قرآن کریم آمده است: «... فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ...»؛^۳ کسی که به شما تجاوز کرد، به همان میزان به او تجاوز کنید.

اهمیت دادن اسلام به صلح و درعین حال، دعوت به آمادگی کامل در مقابل دشمن «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ»^۴ اصل مهمی است. تأکید آموزه‌های اسلامی در راستای امنیت بر آماده‌باش و عزم مسلمانان بر جهاد، به طور کامل توجیه‌پذیر است. از امام علی (ع) روایت شده است: «... فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَتَحَهُ اللَّهُ تَعَالَى لِخَاصَّةٍ أَوْلِيَاءِهِ، وَ هُوَ لِبَاسِ التَّقْوَى، وَ دِرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ، وَ جَنَّتُهُ الْوَيْقَةُ. فَمَنْ تَرَكَهُ أَلْبَسَهُ اللَّهُ لِبَاسَ الدَّلِّ، وَ شَمَلَهُ الْبَلَاءُ، وَ دَيْتَ بِالصَّغَارِ وَالْقَمَاءِ، وَ ضُرِبَ عَلَى قَلْبِهِ بِالْإِسْدَادِ، وَ أُدِيلَ الْحَقُّ مِنْهُ بِتَضْيِيعِ الْجِهَادِ، وَ سِيمَ الْخَسْفَ، وَ مُنِعَ النَّصْفَ...»؛^۵ جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند برای خواص اولیای خود قرار داده است. آن لباس تقوی و زرّه محکم... است. هرکس به جهاد بی‌میلی نشان دهد و آن را رها کند، خدا بر قامت او جامه خواری و ذلت و زبونی بپوشاند...».

باید اذعان کرد که دوام و پایداری و باروری درخت تنومند اسلام در طول تاریخ این دین

۱. همان: ۸۴

۲. امنیت در نظام سیاسی اسلام: ۱۵۲-۱۵۱

۳. بقره/۱۹۴

۴. انفال/۶۰

۵. نهج البلاغه: بحار الأنوار، ج ۳۴: ۶۴

فصل چهارم - آثار و فواید ایثار ۱۰۵

بزرگ و باروری آن، مرهون جهاد، فداکاری و ایثار شهیدان بوده است. هجوم‌های سیل‌آسا و نبردهای طولانی همچون جنگ‌های صلیبی به مدت حدود ۲۰۰ سال و تهاجم مغولان و تلاش آنان برای اتحاد با صلیبیون و نیز پدیده استعمار در قرون جدید و معاصر با اشکال و انواع مختلف آن که برای نابودی اسلام و مسلمین، صورت گرفت. خوشبختانه شر دشمنان به خود آن‌ها بازگشت، این دستاوردها و پیروزی‌ها و منکوب‌کردن دشمن، در سایه آمادگی و احساس خطر برخی از دولت‌های اسلامی و ملت‌ها و از خودگذشتگی و ایثار آنان بود. مسلمان که بر اساس توصیه خداوند به جهاد فی سبیل‌الله، بالاترین ایثارگری را از طریق شهادت‌طلبی و ازجان‌گذشتگی به نمایش می‌گذارد و دشمن را مقهور و ناکام می‌گذارد، دانسته است که ایثار جان در راه خدا، دشوارترین آزمایش الهی است و تا ایمان و اعتقاد به رستاخیز نباشد، ایثار جان مشکل است.

اصولاً امروزه، استراتژی بازدارندگی مردمی در زمره مهم‌ترین راهبردهای دفاعی هر کشور در معرض تهاجم است. کارایی ایثارگری هر ملت در برابر تهاجم نظامی دشمن بسیار کارساز و بااهمیت تلقی می‌شود و ایثار می‌تواند یکی از منابع مهم قدرت ملی نظام هر کشور باشد. در عصر حاضر، وقوع انقلاب اسلامی با طرح اهداف و آرمان‌های بدیع و منحصر به فرد در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی مانند: استکبارستیزی و حمایت از ملت مظلوم فلسطین در برابر اسرائیل غاصب به‌عنوان اهداف فراملی که نشئت گرفته از ماهیت ایدئولوژیک انقلاب اسلامی ایران است. این مسأله به طور طبیعی، واکنش‌هایی را در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای بر ضد کشور و امنیت ملی ما برانگیخته است که نمونه‌های آن، توطئه‌های مختلف، از جمله تحریک و تشویق دولت عراق مبنی بر آغاز جنگ تحمیلی بر ضد ایران بود.

بی‌تردید، رمز و راز غلبه بر دشمن بعثی و حامیان آن و ناکام‌گذاشتن آنان، در دفاع مقدس هشت‌ساله، مرهون وجود فرهنگ ایثار و شهادت در بین قشرهای مختلف جامعه به‌ویژه جوانان این آب و خاک بود. حال، با توجه به وجود و حتی احتمال تهدید و تهاجم به کشور عزیزمان ایران، آیا نباید برای دوام و بقای این فرهنگ دشمن‌کوب، راهکارهای مؤثر را شناسایی و تقویت نمود؟ خوشبختانه در جامعه ما روحیه ایثارگری و جانبازی در راه حق وطن، ارزش تلقی شده است؛ ولی اکنون ملت ایران، در مقابل ارزش‌های متنوع و رو به

افزایش قرار گرفته تا با محک خود به ایجاد اوضاع فرهنگی بپردازد و ارزش‌های مناسب را شناسایی و عمومی نماید و امکان رشد ارزش‌های نامناسب را از بین ببرد.

اکنون که بر سرزمین عزیز و بزرگ ما ایران، نظام جمهوری اسلامی حاکم است و کشورمان از آغاز و ابتدای پیروزی انقلاب با طیف وسیع تهدیدات داخلی و خارجی مواجه بوده است؛ اما در سایه ایثارگری‌های مردم همچنان استوار و سرفراز در مسیر آرمان‌ها و اهداف مقدس خود در حرکت است. راهبرد دفاع مردمی در اندیشه رهبران انقلاب در بسیج توده‌های مردمی، به خنثی‌سازی تهدیدات و چه بسا تبدیل تهدیدات به فرصت‌ها منجر شده است. چنان‌که در حماسه هشت سال دفاع مقدس مردم ایران در برابر تجاوز بیگانگان، مقوله‌های معنویت‌گرایی و ایثار و فداکاری و شهادت‌طلبی و... نشان داد که آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه مقاومت و همت مردمی در برابر متجاوزان شکلی از جنگ را پدید آورد که شاید کمتر شباهتی به دیگر جنگ‌های جهان داشت. فرهنگ شیعی و علوی متأثر از وقایع تاریخی به‌ویژه عاشورا جوهره خاص تجلی فرهنگ ایثار و شهادت به جنگ بخشید و نشان داد مردم در ایجاد، بقا و استمرار حکومت اسلامی و هم در اهداف و مقاصد و هم در کارکردها و مسئولیت‌ها نقش اساسی دارند.

موقعیت استراتژیکی و ترانزیتی ایران، همواره از عوامل تهدید بوده است. یورش‌های بزرگ در مقاطع گوناگون تاریخی مانند هجوم اسکندر مقدونی در عصر هخامنشیان، ترکان و مغولان در قرون میانه اسلامی، نمونه‌هایی از حملات و تهدیدات مهم خارجی بوده است. همچنین وجود ذخایر عظیم ایران از گذشته‌های دور موجب تهاجم برخی اقوام مانند دولت آشور به شمال غرب ایران می‌شد. در عصر حاضر، علاوه بر موقعیت ارتباطی ایران، وجود سوخت‌های فسیلی و ذخایر عظیم گازی، در بستر خلیج فارس و دیگر مناطق ایران، همچنین، بُعد نظامی و سوق‌الجیشی بودن منطقه، بعد اقتصادی نیز بر اهمیت آن افزوده و پای قدرتمندان و زورگویان را به این نقطه از جهان باز کرده است.

حادثه یازده سپتامبر و تحولات ناشی از آن و اشغال عراق و افغانستان و حزب‌الله و فشاری که اپوزسیون خارج از کشور اوضاعی را به وجود آورده است تا بیشتر به مقوله امنیت بها داده شود. امروزه آمریکا نیروهای خود را در چهار طرف مرزهای ایران مستقر کرده است و بهانه

فصل چهارم - آثار و فواید ایثار ۱۰۷

برای ارتباط دادن ایران با برخی مسائل، موجب ناامنی و ایجاد تنش شده و حساسیت برخی را برانگیخته است؛ از این رو، باید ضمن قدرتمندی در زمینه جنگ افزار و تسلیحات بازدارنده برای توانایی رویارویی احتمالی با دشمن، به فرهنگ عالی ایثار نیز که در چنین اوضاعی از ابزار و عوامل مهم بازدارندگی است، توجه جدی کرد. از این رو، با توجه به این مهم باید در بخش فرهنگی سرمایه‌گذاری کنیم تا حرفی برای گفتن در ایام بحرانی داشته باشیم؛ زیرا روحیه ایثار در موقع بروز مشکلات ناخواسته سرنوشت‌ساز است.

ایثار استراتژی بازدارندگی در مقابل طیف وسیعی از تهدیدات داخلی و خارجی است. فرهنگ شیعی و علوی متأثر از وقایع تاریخی به‌ویژه عاشورا جوهره خاص تجلی فرهنگ ایثار و شهادت به جنگ بخشید و نشان داد مردم در ایجاد، بقا و استمرار حکومت اسلامی و هم در اهداف و مقاصد و هم در کارکردها و مسئولیت‌ها نقش اساسی دارند. استراتژی بازدارندگی مردمی در زمره بهترین راهبردهای دفاعی کشورهایی محسوب می‌شود که در معرض خطر تهاجم یا تجاوز دشمن بالقوه قرار دارند؛ چنانچه تحقیق دانشجویان دانشگاه ملی جنگ آمریکا در خصوص جنگ ویتنام به این نتیجه منجر شد که مرکز ثقل استراتژیک آن کشور مردم بوده‌اند. البته منظور تعداد مردم در جبهه‌های جنگ نیست، بلکه عقاید و اندیشه‌های آنان است.^۱

سیاست بازدارندگی فقط در بُعد دفاعی نیست، بلکه در بُعد تبلیغی نیز تلاش بر آن است که به دشمن تفهیم شود که هزینه و بهای اقدام به جنگ بیش از منافع آن است و او را متقاعد سازد که با توجه به اینکه با مردمی روبه‌رو خواهد شد که وحدت و انسجام، صبر و پایداری و ایثار افزون‌تری دارند، به دشمن ضربات جبران‌ناپذیری خواهند زد و به فرض تسلط ظاهری بر سرزمینی نمی‌توان نه بر قلوب مردم و نه بر اراده آنان حکومت کرد.

امروزه، دشمنان جمهوری اسلامی و در رأس آن‌ها آمریکا تا اندازه‌ای دریافته‌اند که بزرگ‌ترین مانع و تهدید بالقوه در مقابل توسعه‌طلبی‌ها و اجرای به‌اصطلاح «طرح خاورمیانه بزرگ» توان نظامی و تسلیحاتی نیست، بلکه ایمان و انگیزه ملت ایران، باورهای دینی، ایثارگری و شهادت‌طلبی و حمایت‌های مردمی است.^۲ از این رو، باید روحیه ایثارگری و

۱. بررسی مفاهیم نظری امنیت ملی: ۲۳

۲. نک: ایثار و نقش آن در امنیت ملی، (مجموعه مقالات همایش ملی ترویج ایثار و شهادت): ۸۲۱ به بعد

شهادت‌طلبی، به‌عنوان مهم‌ترین پشتوانه قدرت ملی، تقویت و گسترش یابد و به‌عنوان مؤلفه‌ای برای توانمندساختن امنیت ملی در دفع تهدیدات خارجی و حفظ نظام و آرمان‌های انقلاب اسلامی به کار گرفته و استفاده کنیم.

راز ماندگاری دولت اسلامی در ایثارگری مردمی و جان‌فشانی‌های توده‌ای است. چنان‌که همین ایثار دسته‌جمعی مردمی بود که نظام نوپای اسلامی ایران را در برابر توطئه تجزیه‌طلبی در ابتدای پیروزی انقلاب که گروه‌هایی از ضدانقلاب در برخی استان‌ها با تحریک و حمایت قدرت‌های بزرگ سر دادند، بیمه کرد. همچنین، امواج ایثار مردمی و پایبندی آنان به این فرهنگ عزت‌آفرین بود که پوزه ارتش متجاوز بعثی عراق و انبوه حامیان جهانی او را به خاک مالید. دفاع مقدس هشت‌ساله ایرانیان در برابر متجاوزان به میهن اسلامی، آن هم در اوضاع بسیار بحرانی ایران عزیز، شکوه ایثار ملتی را در ابعاد مختلف آن، به نمایش گذاشت و موجب ناکامی دشمنان و تضمین امنیت کشور شد. در دوران سازندگی نیز حضور و حمایت و ایثار توده‌ها تضمین‌کننده نشاط و خلاقیت در محیط‌های کاری و فضای سازندگی کشور بود.

امروز نیز دولت اسلامی به اتکای ایثار و حمایت مردمی است که در برابر افزون‌طلبی‌های ابرقدرت‌ها ایستادگی می‌کند و باصلابت، کشور را در قله‌های کمال و توسعه علمی به پیش می‌برد. با تکیه بر بینش و بصیرت و کاردانی دولت انقلابی و ایثار و حمایت و حضور مردمی که چشم‌انداز روشن فراروی کشور ما گشوده شده است و امکان بی‌پایانی جهت شکوفایی و باروری استعداد‌های علمی و فرهنگی و تحقق زندگی سعادت‌مندانه برای مردمان این سرزمین پدید آمده است و همه این موفقیت‌ها در سایه ایثار مردمی ممکن و محقق شده است. بنابراین، در موقعیت و اوضاع پدیدآمده پس از انقلاب، نادیده‌گرفتن فرهنگ ایثار و مقاومت و پایداری اشتباه است.

فرهنگ شهادت همواره، نقش شگرفی در رشد و بالندگی مسلمانان در صدر اسلام و همچنین رشد روزافزون اسلام در بین مناطق مختلف جهان در دوره‌های بعدی تاریخ ایفا کرده است. در فرهنگ و هویت اسلامی ایرانی، برخلاف مکاتب ماتریالیستی، ایثار و شهادت با توجه به اینکه از منبعی الهی سرچشمه می‌گیرد، ابعاد جدیدی از امنیت را مطرح می‌کند و آن را تأمین می‌نماید. این فرهنگ در هر دو بعد نظری و عملی بر امنیت و امنیت‌سازی تأثیر عمیق بر جای

فصل چهارم - آثار و فواید ایثار ۱۰۹

گذاشته است. متأسفانه، به‌رغم تأکید سران انقلاب اسلامی که (شهدا مظهر اقتدار کشورند)، چنان‌که باید درباره نقش شهدا و ایثارگران در امنیت کشور، کارهای علمی درخوری صورت نگرفته است.

امنیت ابعاد مختلفی دارد که در قرآن به‌روشنی تبیین شده است. برای مثال، در باب امنیت اجتماعی این بعد را باید در سایه تقوا، عدالت، رعایت حقوق انسان‌ها، دفاع از مظلومان، رفتار با مجرمان، رفع فقر، تأمین رفاه و معیشت مردم جست‌وجو کرد.

گسترش فرهنگ ایثارگری می‌تواند تمامی ابعاد امنیت هر جامعه را تحت تأثیر قرار دهد؛ شجاعت و تدبیر نیروهای سیاسی و نظامی هر کشور را افزون می‌کند؛ فقر اقتصادی و نوسان اقتصادی را کاهش می‌دهد و بحران‌های اجتماعی را کنترل می‌کند.

فرهنگ ایثارگری هویت‌ساز است و کشورهای صاحب هویت را نمی‌توان محو کرد. فرهنگ ایثارگری علاوه بر اینکه در تأمین بُعد مادی امنیت دخیل است، به بُعد معنوی آن نیز توجه می‌کند و در ایجاد و حفظ آن تلاش می‌کند. این فرهنگ هم تأمین‌کننده بُعد عینی و هم بُعد ذهنی امنیت است.^۱

رنالیست‌ها نگاهی عریان به قدرت دارند و معتقدند اساس قدرت، قدرت نظامی است. به باور آن‌ها، هنگامی که هر کشور برای افزودن قدرت نظامی خود اقدام می‌کند، سایر کشورها نیز بایستی قدرت خود را حداقل به سطح قدرت کشور فاعل برسانند تا موازنه قوا به وجود آید و آنگاه خروجی این موازنه قوا صلح است؛ زیرا اگر موازنه قوا وجود داشته باشد، کشورها از اینکه به هم حمله کنند، باز می‌مانند؛ آن‌هم به دلیل اینکه مساوی‌بودن قدرت این باور ذهنی را به وجود می‌آورد که حمله نظامی پیروز نمی‌شود؛ اما بازدارندگی ناشی از فرهنگ شهادت و ایثار امری بسیار جامع و متفاوت است.

جوامع ایثارگر از مرگ در راه آرمان و عقیده نمی‌هراسند و حتی در اوضاعی که از نظر توانایی‌های نظامی در ضعف باشند، همچون اوضاع قدرت، آماده دفاع از ارزش‌های معنوی و مادی خود هستند.

دشمنان جوامع ایثارگر با ملتی مواجه‌اند که از مرگ نمی‌هراسند و روحیه شجاعت و

---

۱. مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرصت‌ها و چالش‌های فراروی گسترش فرهنگ ایثار و شهادت: ۱۹۴

مبارزه دارند. فداکردن جان برای حفظ ارزش‌ها و عزت‌بخشیدن به افراد جامعه، ایجاد هویت و هدف مشترک در میان افراد جامعه، همبستگی اجتماعی، ایجاد روحیهٔ ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی در جامعه و ایجاد شور و نشاط و تحرک در بین افراد جامعه از زمینه‌های دفاع از استقلال و تمامیت ارضی در مقابل بیگانگان است.

ایثار در جامعه آثار و نتایج گوناگون سیاسی-اجتماعی دیگری نیز دارد که در بیان جامعه‌شناسی به آن کارکرد می‌گویند. برخی از این کارکردها عبارت‌اند از:

۱. گسترش روحیهٔ تعاون و همیاری و همبستگی و مشارکت در جامعهٔ اسلامی و میان مسلمانان از کارکردهای مثبت ایثارگری انسجام و همبستگی جامعه است. ایثار نماد و نمود دیگرخواهی آدمیان است و روح هم‌نوع‌دوستی آن‌ها را به نمایش می‌گذارد و گاه برخی انسان‌ها تا جایی پیش می‌روند که جان خود را در راه دیگران از دست می‌دهند تا کمال و تمام ایثار و از خودگذشتگی را به الگوهای فراموش‌ناشدنی تبدیل نمایند.

۲. نقش ایثار در گذر از بحران‌ها: وقتی جامعه‌ای واجد روحیهٔ متعالی ایثار و از خودگذشتگی باشد، در برابر هر نوع بحران و چالشی توان ایستادگی و مقابله را دارد. در وضعیت بحران اقتصادی، جامعهٔ ایمانی و دین‌مدار با ایثار مال و ثروت خود و تقسیم آن برای بهره‌مندی همهٔ قشرهای جامعه در برابر بحران‌آفرینان مقابله می‌کند، شکست را پذیرا نخواهد شد. پس داشتن روحیهٔ ایثارگری در موقع بروز مشکلات ناخواسته، مهم و تعیین‌کننده است و صبر و قناعت را در مردم ایجاد و تحکیم کرد.

۳. تقویت روحیهٔ قانون‌گرایی، آزادمنشی، ضابطه‌مندی، مسئولیت‌پذیری و سلامت نفس
۴. از بین بردن روحیهٔ تملق و چاپلوسی و ایجاد امنیت شغلی و اجتماعی، ترجیح‌دادن منافع جمعی و ملی بر منافع فردی و قومی^۱ از کارکردهای مهم نهادینه‌شدهٔ فرهنگ ایثار است.
۵. تحیب و تألیف دل‌ها و استحکام رابطهٔ برادری.

۶. ترجیح‌دادن منافع جمعی و ملی بر منافع فردی و قومی.

۷. در بُعد اقتصادی آن می‌تواند زمینهٔ شکل‌گیری اقتصاد مبتنی بر همبستگی شود که

---

۱. بررسی آثار فرهنگی و اجتماعی آزادسازی خرمشهر

اقتصاددانان از آن به عنوان اقتصاد مشارکتی یاد می‌کنند، اقتصاد مشارکتی اساساً نقطه مقابل اقتصاد سرمایه داری است که مبتنی بر اصل مجموع صفر است.

۸. گسترش فرهنگ ایثار باعث شکل‌گیری و افزایش سرمایه اجتماعی شده از این طریق هزینه‌های مبادلات در فعالیت‌های اقتصادی کاهش می‌یابد.

۹. ضامن عزت، اقتدار، معنویت و اخلاق جامعه.

۱۰. برترین اصل برای کسب رشد اجتماعی.

۱۱. بسط ارتباط و تعامل اجتماعی.

۱۲. اثربخشی آن منجر به رشد هویت ملی مذهبی، سلامت فردی و تعالی جامعه افراد می‌گردد.

۱۳. رواج ایثار در سطح جامعه باعث خروج انسان‌ها از انزوا و خلوت محض می‌شود و با افزایش دامنه جذب و رواج ارزش‌های عام، نوعی وحدت و مدارا به همراه می‌آورد که در درون آن موجودیت انسان‌ها و گروه‌های متفاوت حفظ می‌گردد. رفتارهای ایثارگرانه در زمره رفتارهای دگروستانه و اخلاقی قرار می‌گیرند که در هر جامعه یکپارچگی بین اجزای مختلف جامعه را فراهم می‌نمایند و مهم‌ترین عامل در پیوند اجتماعی، روابط بین شخصی و مقوم حیات اجتماعی هستند.^۱

۱۴. اصلاح خانواده در سایه ایثار: با ایثار محیط خانواده آرام و لذت‌بخش می‌شود و گرنه نبود ایثار در خانواده به اختلاف و اغتشاش در منزل منجر می‌شود.

۱۵. تکامل جامعه: امیر مؤمنان(ع) به یکی از اصحاب خود به نام نوف بکائی فرمود: «وَ فِي أَمْوَالِهِمْ يَتَوَاسَوْنَ وَ فِي اللَّهِ يَتَبَدَّلُونَ يَا نَوْفُ دِرْهَمٌ وَ دِرْهَمٌ وَ تَوْبٌ وَ تَوْبٌ وَ إِلَّا فَلَا شَيْعَتِي»^۲ ای نوف، مؤمنان در اموال خود مواسات می‌کنند و آن را در راه خدا به یکدیگر می‌بخشند. ای نوف، درهمی و درهمی و جامه‌ای و جامه‌ای و گرنه، شیعه من نیستند.»

۱۶. بارورکننده مجاهدت‌ها، چنانکه مقام معظم رهبری فرمودند: ما تاریخ خود را مرهون شهادت‌طلبی می‌دانیم و این شیوه اسلامی را بارورکننده مجاهدت‌های ملت خود می‌شماریم. این نگرش، نخستین درسی که به ما می‌دهد، حفظ کانون پُرفروغ شهادت است.

---

۱. فرهنگ ایثار به عنوان نوعی سرمایه ارتباطی در اجتماع: ۴۵ به بعد (مجموعه مقالات اولین همایش استانی علمی پژوهشی ایثار و شهادت استان کردستان)

۲. بحار الأنوار، ج ۶۵: ۱۹۱.

۱۷. آسیب‌ناپذیر ساختن ملت و تضمین‌کننده استقلال ملت.

۱۸. وسیله حرکت و پیشروی.

۱۹. تحقق آرزوهای ملت و لرزاننده کاخ‌های ظلم.

۲۰. زنده نگه‌داشتن یاد شهدای انقلاب باعث تداوم حرکت انقلاب و بزرگداشت شهید یعنی اصالت‌بخشیدن به آن اهداف و تشویق به آن عمل و تقدیس آن ایثار.

آثار و فواید اخروی

خشنودی خداوند متعال و سبب ورود در بهشت و نجات از آتش جهنم:

ره‌آورد ایثارگران راه حق پیروزی در دنیا و بهشت جاویدان و فوز عظیم در آخرت است. دین اسلام، کار، کوشش و تلاش معنوی انسان را بدون پاداش نمی‌گذارد. هرگونه کار نیک، پاداش نیک دارد و عمل زشت، عذاب و عقابی دردناک به دنبال خواهد داشت. گاهی دامنه کار و تلاش هر انسان فراتر از کار و تلاش عادی می‌رود و با ایثار و ازخودگذشتگی همراه می‌شود. پاداش ایثارگران در پیشگاه خداوند، بسیار عظیم است.

فصل پنجم

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار

در جامعه

ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، در جلسه شماره ۲۸۸ در تاریخ ۲۰/۵/۱۳۷۱ است. در بند ۳ اهداف سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران چنین آمده است: «تکیه و تأکید بر آرمان‌ها و ارزش‌های معنوی، و فرهنگ اسلامی و حفظ و ترویج فرهنگ بسیجی و تقویت روحیه ایثار و فداکاری در راه ارزش‌های اسلامی با توجه به لزوم درک مقتضیات و تحولات زمان و همچنین تقویت نقاط قوت و رفع نقاط ضعف و مهیا شدن برای مواجهه صحیح و همه‌جانبه با ضرورت‌ها و تحولات.»^۱

ترویج فرهنگ ایثار و شهادت راهبردی برای حفظ هویت و فرهنگ ملی پذیرفته شده است. در این راستا، سیاست‌گذاران برای دستیابی به این هدف، علاوه بر تدوین قوانین مورد نیاز و تأمین اعتبارات لازم، شیوه‌هایی را برای آن ترسیم نمودند؛ اما پیش از پرداختن به برخی از راهکارها مناسب است از برخی عوامل و موانع بازدارنده فرهنگ ایثار در جامعه سخن گفته شود.

شناخت موانع و عوامل بازدارنده

پیش از بیان راهکارها و پیشنهادها برای نهادینه کردن فرهنگ ایثار، شایسته است از عوامل بازدارنده یا موانع ترویج فرهنگ ایثار سخن بگوییم. یادآوری این نکته لازم است که این موانع و عوامل بازدارنده برای ترویج برخی از مفاهیم اخلاقی در جامعه، به طور کامل، عینی و ملموس است و بایسته است آن‌ها به طور دقیق شناسایی کنند. طرق و راه‌های شناخت این آسیب‌ها را می‌توان با نظرسنجی، مشاوره و پژوهش‌های کیفی به دست آورد. پرداختن بدان‌ها

---

۱. شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۷۱، مصوبه ۲۲۸

از مباحث اصولی و کاربردی است و به کارهای تحقیقی مستمر نیازمند است. نتیجه سخن آن است که گام اول در ترویج هر فرهنگ شناخت آسیب‌ها و مبارزه با آن‌ها و آسیب‌زدایی است. شناسایی عوامل و موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه گام اول و برنامه‌ریزی استراتژیک و راهبردی در گام بعدی از کارهای مهم است که برای تداوم و عینیت‌بخشیدن به فرهنگ ایثار می‌توان انجام داد.

در آموزه‌های اسلامی این عوامل را می‌توان به دو بخش عوامل درونی و بیرونی تقسیم کرد. برخی از آن‌ها درونی و برخاسته از شخصیت روانی و اخلاقی خود شخص است و برخی هم بیرونی است.

آسیب‌ها و موانع نهادینه شدن فرهنگ ایثار

مهم‌ترین موانع نهادینه‌شدن فرهنگ ایثار در بُعد داخلی عبارت‌اند از:

بخل

آیات و روایات انسان‌ها را از این صفت مذموم، برحذر داشته‌اند. در قرآن کریم آمده است: «هَاتُتُمْ هَوْلًا تَدْعُونَ لِنَفْسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ...»^۱ آری شما همان مردمی هستید که برای انفاق در راه (تبلیغ دین) خدا دعوت می‌شوید باز بعضی از شما بخل می‌ورزند، و هر که بخل کند، بر ضرر خود اوست و گرنه خدا (از خلق) بی‌نیاز است و شما فقیرید...». در آیه دیگر، خداوند مؤمنان را از بخل‌ورزیدن به دیگران برحذر داشته و به پیامدهای ناگوار آن هشدار داده است: «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۲ آنان که بخل نموده و از مالی که خدا از فضل خویش به آن‌ها داده، حقوق فقیران را ادا نمی‌کنند گمان نکنند این بخل به نفع آن‌ها خواهد بود، بلکه به ضرر آن‌هاست؛ چه آنکه مالی که در آن بخل ورزند، در قیامت زنجیر گردن آن‌ها شود و تنها خداوند وارث آسمان‌ها و

۱. محمد/۳۸

۲. آل‌عمران/ ۱۸۰؛ تغابن/ ۱۶

زمین است و خدا به کردار شما آگاه است.»

خداوند باصراحت عامل بخل را موجب بی‌توجهی به نیازمندان می‌داند: «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ؛^۱ آیا دیدی آن کس که روز جزا را انکار می‌کرد؟ این همان شخصی است که یتیم را (از در خود) به قهر می‌راند و کسی را بر اطعام فقیر ترغیب نمی‌کند.»

شیطان، همواره درصدد است تا انسان را از انجام کارهای خیر بازدارد. او می‌کوشد با وعده‌دادن فقر به انسان «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ»^۲ وی را از کمک به نیازمندان جلوگیری نماید.

ضعف یا فقدان ایمان

از دیگر موانع ایثار در راه خدا بی‌ایمانی و اعتقادنداشتن به دین و قیامت و دیگر معارف دینی است. انسان منهای ایمان به مبدأ و معاد، همان انسان ناقص است که صفاتی همچون حرص و خونریزی، بخل، کفر و دیگر رذایل اخلاقی را دارد که موجب می‌شود انسان به تعبیر قرآن کریم «بل هم اضل؛^۳ از حیوانات نیز پست‌تر» شود.

متأسفانه روزبه‌روز به دلیل ضعف ایمان، اعتقادات مذهبی کم‌رنگ شده است. بنابراین، باید به تقویت دین‌داری و باورهای مذهبی در میان قشرهای مختلف مردم به‌ویژه قشر نوجوان و جوانان از طریق کانال‌های جامعه‌پذیری پرداخت. بنابراین، برای بروز رفتار ایثارگرانه باید پشتوانه اعتقادی را تقویت کرد؛ مثلاً دربارهٔ جهاد در راه خدا و شهادت، باید آگاهی داد که جنگ و ستیز حق و باطل پایانی ندارد و مجوز خدا برای نبرد در راستای زندگی است؛ زیرا در جامعه کسانی پیدا شده و می‌شوند که بر خلاف جریان زندگی حرکت می‌کنند؛ از این‌رو، خداوند برای تداوم صحیح زندگی انسان‌ها، اجازهٔ چنین کاری را داده است. نتیجه آنکه اگر کسی از آموزه‌های دینی، بهره‌ای نبرده باشد، شکوه و عظمت ایثار را درک نخواهد کرد.

۱. ماعون/ ۳-۱

۲. بقره/ ۲۶۸

۳. نک: تفسیر موضوعی قرآن کریم: ورت و سیرت انسان در قرآن، ج ۱۴: ص ۸۶-۷۳؛ مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۲: ۲۶۷ به بعد؛

تفسیر نمونه، ج ۸: ۲۳۹

باورنداشتن تأثیر اعمال

هر کار و عملی که انجام می‌دهیم، عکس‌العمل خواهد داشت و باید بر تأثیر آن در دنیا یا در آخرت ایمان داشته باشیم. در این باره، آیات متعددی داریم که نتیجه کار به خود انسان برمی‌گردد؛ برای مثال، به دو نمونه اشاره می‌کنیم: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»^۱ اگر احسان نمودید، برای خودتان کردید و اگر بدی کردید نیز برای خود کردید. در آیه دیگر آمده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا»^۲ کسی که کار خوب یا بد انجام دهد، برای خودش کرده است.»

دست کی جنبد به ایثار و عمل تا نبیند داده را جایش بدل^۳

در بینش اسلامی، زندگی انسان دو مرحله دارد: مرحله دنیایی که در این مرحله بسیاری از کارها در این دنیا به ثمر می‌نشینند و نتیجه عمل به انجام‌دهنده آن می‌رسد. مرحله آخرتی که انسان در آنجا نتیجه عمل را خواهد دید.

اعتقاد انسان به جایگزین شدن عطای خداوند و بی‌پایان بودن آن: «وَمَا كَانَ عَطَاءَ رَبِّكَ مَحْظُورًا»^۴ و اعتقاد به اجر و ثواب، انسان را به انجام عمل ایثارگرانه رهنمون می‌سازد. آیات بسیاری بر اجر بزرگ در دنیا و آخرت برای بخشنده و انفاق‌کننده مال دلالت دارند: «ما تنفقوا من خیر یوف الیکم و انتم لا تظلمون». نیز خداوند می‌فرماید: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۵ یا «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^۶. در روایات از معصومین نیز آمده است: ایمان کامل نمی‌شود مگر به این سخن: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يَحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يَحِبُّ لِنَفْسِهِ؛ تا آنچه را برای خود دوست می‌داری، برای برادر دینی خود نیز دوست نداشته باشی، مؤمن نیستی».

۱. اسراء / ۷

۲. فصلت / ۴۶

۳. شرح فصوص (خوارزمی)، ج ۲: ۵۴۶

۴. اسراء / ۲۰

۵. بقره / ۲۷۴

۶. سبأ / ۳۹

سنن غلط

رسوبات فکری غلط انباشته شده اجازه نمی‌دهد فرهنگ ایثار در جامعه شکل بگیرد و افراد در مسیر ایثار حرکت کنند؛ لذا باید این سنن بازدارنده ایثار را شناخت و با آنها مبارزه کرد که این مهم نیاز به تحول فرهنگی دارد.

آشنایی نداشتن با روش‌های صحیح و جذاب تبلیغی

در دنیای امروز، ابزارهای تبلیغاتی فرق کرده‌اند؛ از این رو، باید متناسب با این ابزارها به تبلیغ و ترویج فرهنگ پرداخت و با شناخت ترفندها و شیوه‌های نوین تبلیغاتی، به مقابله رفت. دنیای امروز با گذشته فرق دارد و قدرت و نفوذ امواج ماهواره فاصله‌ها را حذف کرده و فواصل انسانی به صفر رسیده است. در محیط جدید تکرار مکررات و استفاده از شیوه‌های امتحان شده و کلیشه‌ای با مقولات مهمی مانند ایثار ثمربخش نیست.

ترویج نامناسب و دقت نداشتن در شیوه‌های درست و ترویج این فرهنگ و نادیده گرفتن عناصر ارتباطی مؤثر در ترویج مناسب، همچون همخوانی فرستنده و مخاطب و پیام و کانال ارتباطی و نیز رفع نکردن پارازیت‌ها (خشه‌ها)ی ارتباطی، آسیب‌های جدی به عمل ترویج و اشاعه فرهنگ ایثار و شهادت می‌زند. با تبیین انگیزه‌های شهدا همگام با نظر و عمل مروجان می‌توان از آسیب‌هایی که به اصل و جوهر فرهنگ ایثار و شهادت، به واسطه ترویج نامناسب وارد می‌شود، جلوگیری نمود. در آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت باید بر روی عناصر ارتباطی، خشه‌های ارتباطی، انواع ارتباط انسانی و تأثیرات فرهنگ، اقتصاد و سیاست تمرکز داشت و عملکرد و کارایی هر یک از عوامل را مدنظر داشت.

بازنگری در اقدامات و فعالیت‌های انجام گرفته

باید میزان ثمربخشی هر یک از فعالیت‌ها را در حوزه فرهنگ ایثار سنجید و با تشکیل ستادهای هماهنگ‌کننده فعالیت‌ها در این حوزه، همکاری و تعامل نزدیکی بین نهادها و سازمان‌های متولی فرهنگ ایثار و شهادت فراهم آورد تا ضمن پرهیز از موازی‌کاری، با بهره‌گیری از فن‌آوری‌های نوین و فرصت‌های حاصل در عرصه جهانی شدن به معرفی این فرهنگ به سایر جوامع اهتمام نمود.^۱

۱. سهم بودجه کشوری در فرهنگ ایثار و شهادت، (مجموعه مقالات همایش ملی): ۴۷۸

آسیب‌شناسی قوانین، آئین‌نامه‌ها، بخش‌نامه‌ها در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی عملکرد دستگاه‌های اجرایی در این خصوص.

گسترش فرهنگ بیگانه؛ تهاجم فرهنگی ابعاد مختلفی دارد که یکی از آن‌ها رفاه‌طلبی است که از موانع مهم اجتماعی است.

- شکاف طبقاتی؛
  - بیگانگی نسل جدید با فرهنگ ایثار و شناخت ناکافی افراد با این فرهنگ؛
  - وجود تعارض در تعریف ارزش‌ها و ضدارزش‌ها؛
  - ناهماهنگی بین بخش فرهنگ با سایر بخش‌های جامعه؛
  - ظهور و بروز تفاوت بین سخن و عمل مسئولان؛
  - قوت و روحیه دنیاطلبی؛
  - وجود تعارض در تعریف ارزش‌ها و ضدارزش‌ها؛
  - ناهماهنگی بین بخش فرهنگ با سایر بخش‌های جامعه؛
- مشکل اساسی در فرهنگ عمومی ما فراگیر نبودن و نهادینه شدن میل به یادگیری و اهتمام جدی به خلاقیت و معارف علمی است.

عدم برنامه‌ریزی مناسب؛ همین فقدان برنامه‌ریزی و اهتمام جدی به اجرای عملی آن تا حصول نتیجه مطلوب است که معمولاً ما را در حل معضلات و ایجاد تحول و ارتقای کیفی کمک نمی‌کند. طرح‌ها معمولاً با تغییر مسئولان ناقص می‌ماند و با رفتارهای سلیقه‌ای و سیاست‌زدگی حذف می‌شوند.^۱ می‌توان گفت در اغلب مواقع، مسئولان ما در داشتن ایده و نظرها درباره بسیاری از موضوعات، کمبودی ندارند؛ اما در برنامه‌ریزی و اجرای آن گاهی کم می‌آورند. برنامه‌ریزی باید بر اساس نیاز مراکز باشد و در تدوین آن باید از دیدگاه‌های مشاوران مجرب و توانمند استفاده نمود و با تجزیه و تحلیل نظرهای گوناگون و کار کارشناسی، به راهکارهای ترویج فرهنگ پرداخت تا بازدهی مطلوبی داشته باشد.

---

۱. نک: فرهنگ هم‌اندیشی ایثار و شهادت، مجموعه مقالات و سخنرانی، ۱۳۸۲، تهران: ۱۵۳

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار

عوامل مؤثر بر ترویج فرهنگ ایثار متعدّدند و با هم ارتباط مستقیم دارند. از جمله عوامل فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی. این عوامل چه به طور مستقیم و چه غیرمستقیم می‌توانند فضایی را به وجود آورند که زمینه‌های از خودگذشتگی و ایثار را باعث شوند یا مانع ارتقای آن گردند.

چگونه می‌توان به ارزشی فرهنگی نقش ماندگار و جاودانه بخشید؟ چه تدبیری می‌توان اندیشید تا قشرهای مختلف جامعه در زنده نگه‌داشتن و ترویج فرهنگ ایثار، شهید و شهادت ایفای نقش نمایند و به این وظیفه مباحثات ورزند؟ پدیده‌های مؤثر در ترویج فرهنگ ایثار کدامند؟ در جامعه اقتصادی امروز چگونه می‌توان فرهنگ ایثار و شهادت را حراست نمود و در میان نسل‌های جدید آن را رواج داد؟

برای دریافت پاسخ این سؤالات برخی از راهکاری نهادینه‌ساختن فرهنگ ایثار را ذیلاً مطرح و دربارهٔ هریک به‌اجمال توضیحاتی می‌آوریم:

انسجام میان متولیان امور فرهنگی کشور

مسئله نهاد یا اداره و سازمان خاصی نمی‌تواند و قادر به تغییر در فرهنگ عمومی نیست؛ از این‌رو، باید میان متولیان امور فرهنگی کشور، هماهنگی و انسجام باشد. بدیهی است که توسعه فرهنگ در میان هر جامعه فعالیت‌تدریجی و زمان‌بر است. بنابراین، بر مسئولان فرهنگی جامعه است که از شیوه‌های متنوع و کارآمد در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بهره ببرند. باید واقف بود که کار مهم و ارزشمندی همچون ترویج فرهنگ ایثار، نیاز به عزم عمومی و تلاش مستمر نخبگان جامعه دارد. فقط احساس وظیفه همگانی است که می‌تواند در این راستا نقش بارزی ایفا نماید. متولیان باید به ترویج فرهنگ ایثار به‌عنوان اصل در نگاه توسعه‌محور توجه کنند.

دایرکردن کارگاه‌ها برای متولیان مختلف فرهنگ ایثار با هدف اطلاع‌رسانی از یافته‌های پژوهش‌ها، هر فعالیتی نیازمند نیروی انسانی ماهر و آزموده است؛ از این‌رو، کشورهای پیشرفته برای آموزش و تربیت نیروهای انسانی خود اهمیت بسیار می‌دهند. سرمایه‌گذاری در این بخش،

سرمایه‌گذاری بلندمدتی است که آثار و منافع آن به خود فرد، سازمان و جامعه برخواهد گشت. آشنابودن متولیان عرصه فرهنگ برای چگونگی مقابله با تهاجم فرهنگی هدفمند دشمنان، ضایعه جبران‌ناپذیری به دنبال خواهد داشت؛ از این رو، ضرورت دارد آنان آموزش‌های لازم را ببینند. از راه‌های دیگر ترویج فرهنگ ایثار، به‌کارگیری شیوه‌های متنوع و کارآمد مسئولان فرهنگی جامعه برای ترویج آن است و نیز احساس مسئولیت تمام دستگاه‌ها به‌ویژه متولیان امور فرهنگی است.

در حال حاضر (پس از ادغام سه نهاد ایثارگری، بنیاد شهید، بنیاد جانبازان و ستاد آزادگان در نیمه دوم سال ۱۳۸۳ و تشکیل بنیاد شهید و امور ایثارگران انقلاب اسلامی)، بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس و بنیاد شهید و امور ایثارگران را می‌توان متولیان ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانست.

مفهوم‌پردازی شهادت ما را به سوی مؤلفه‌های بنیادین آن هدایت می‌کند. مؤلفه‌های بنیادین مفهوم شهادت عبارت‌اند از: آگاهی، بینش و بصیرت، حق‌جویی، حق‌گروی و حق‌گویی، ایمان و عمل صالح، اخلاق متعالی و خدایی، جست‌وجوی رضای خدا، روشنگری و آگاهی‌بخشی و درنهایت، عدالت‌جویی، عدالت‌خواهی و قیام به عدالت. شناسایی عناصر بنیادین مفهوم شهادت، دلالت بر آن دارد که شکوفایی و پرورش این عناصر، مقدمه رشد و گسترش فرهنگ شهادت است. به بیان دیگر، رشد و پرورش فرهنگ شهادت، به پرورش عناصر نامبرده وابسته می‌باشد. از این رو، با توجه به نتایج فوق پیشنهاد می‌شود که تمامی نهادهای تربیتی، شکوفایی و پرورش این عناصر بنیادین را سرلوحه اهداف و برنامه‌های خود قرار دهند. در این صورت، به نظر می‌آید که دیگر نیازی به تلاشی مستقل برای رشد و گسترش فرهنگ شهادت نباشد.

این سؤال را می‌توان طرح کرد که چگونه می‌توان فرهنگ شهادت را پرورش و ترویج داد؟ برای پاسخ‌گویی به سؤال مذکور، قبل از هر تلاشی بایستی به سراغ اسلام و منابع معتبر آن یعنی قرآن و عترت رفت؛ چرا که شهادت در اسلام و آموزه‌های قرآنی ریشه دارد. به این دلیل، نگارنده بر این باور است که برای پاسخ‌گویی به سؤال فوق، ابتدا بایستی مفهوم شهادت در اسلام تبیین گردد.

عامل بودن متولیان

عملکرد مثبت و ارزنده و عمل به گفتار تأثیر فوق‌العاده‌ای بر دل‌ها می‌گذارد. به قول شاعر: «دو صد گفته چون نیم‌کردار نیست». درباره تأثیر عمل افراد بر دیگران، شهید مطهری می‌گوید: «هیچ چیز بشر را بیشتر از عمل تحت تأثیر قرار نمی‌دهد. مردم از انبیا و اولیا زیاد پیروی می‌کنند؛ ولی از حکما و فلاسفه آن‌قدرها پیروی نمی‌کنند. چرا؟ برای اینکه فلاسفه فقط می‌گویند؛ فقط مکتب دارند؛ فقط تئوری می‌دهند؛ اما در گوشه حجره‌اش نشسته است هی کتاب می‌نویسد و تحویل مردم می‌دهد؛ ولی انبیا و اولیا تنها تئوری و فرضیه ندارند، عمل هم دارند. آنچه می‌گویند، اول عمل می‌کنند. حتی این طور نیست که اول بگویند بعد عمل کنند. اول عمل می‌کنند، بعد می‌گویند. وقتی انسان بعد از آنکه خودش عمل کرد، گفت، آن گفته اثرش چندین برابر است»^۱.

با توجه به این مطلب، نقش رفتار عملی مسئولان بسیار کارساز خواهد بود. اگر آنان رفتارهای ایثارگرایانه بروز دهند و ایثارگر باشند، خودبه‌خود فرهنگ ایثار ترویج خواهد یافت.

بهره‌گیری از شیوه‌های نو

دنیای امروز با گذشته فرق عمده کرده و نفوذ امواج ماهواره و اینترنت فاصله‌ها را حذف و فواصل انسانی را به صفر رسانده است. از این رو، باید از روش‌های مدرن و جذاب تبلیغی برای شناساندن فرهنگ ایثار و شهادت، بهره جست. امروزه، جهان دنیای رنگ و نور و صداست. باید روان‌شناسی جهان معاصر را شناخت که زیرساخت‌ها، لایه‌های اصلی رفتار و فرهنگ و مبادی اخلاق و معنوی تمدن‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. مارشال در کتاب جنگ و صلح در دهکده جهانی می‌گوید: رسانه‌ها جهان را به اندازه یک دهکده کوچک کرده‌اند. در دنیای الکترونیک، تمایزات فراموش می‌شوند و شباهت‌ها خودنمایی و لذا محیط جدید به وجود می‌آید. از خصوصیات این دهکده تأثیر بسیار بالا و ارتباط عمیق افراد است.

---

۱. حماسه حسینی، ج ۲: ۱۰۶

برگزاری یادواره‌های شهدا

تجلیل عمیق و هدفمند از شهدا، از سویی پیام این ذخایر گران‌بها را در معرض دید همگان قرار می‌دهد و از سوی دیگر، به ملت و نسل کنونی نوعی حیات مکتبی ایدئولوژیک و پایدار می‌دهد و حماسه استقامت و بیداری را در گوش جان آن‌ها زمزمه می‌کند. یادمان شهدا به‌عنوان انسان‌هایی بزرگ و سرافراز، جریان شایسته‌سالاری و لزوم حفاظت از شجره طیبه انقلاب و اصول و ارزش‌های آن را به منصفه ظهور می‌رساند. یادمان شهدا انسان‌هایی را به تصویر می‌کشد که ضمن برخورداری از زهد و ایثار و شجاعت از اندیشه و معرفت دینی برخوردار بودند. تجلیل عاشقانه از شهدا اگر با تدبیر و معرفت همراه گردد، بزرگ‌ترین عرصه شکوفایی اقتدار ملی و امنیت داخلی است و همواره ابهت یاد و خاطره شهدا، اردوگاه دشمن را به لرزه می‌افکند. روش‌های تجلیل باید مؤثر، مستدام، هدفمند و با برنامه‌ریزی قبلی و زمان‌بندی مشخص انجام شود.^۱

امروزه، در کشورهای مترقی و پیشرفته سعی بر آن است که برای حفظ روحیه حماسی و پویایی آن در جامعه، با ساختن مجسمه‌های سلحشوران و دلیران کشور خود و نصب آن‌ها در میادین شهر و نیز دایرکردن موزه‌های جنگ، ضمن آشناساختن مردم با حماسه‌آفرینان، دستاوردها و هر نوع آثار برجای‌مانده از جنگ را حفظ کنند تا دستخوش فراموشی نگردد.

بهترین اقدام برای نهادینه‌کردن فرهنگ ایثار و شهادت، معرفی شهادت و ما نباید اجازه دهیم که یاد شهدا از ذهن‌ها محو شود. برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت باید زندگی شهدا را به مردم نشان دهیم و بگوییم که این‌ها مردم عادی بودند؛ ولی در زندگی این انسان‌ها، یک‌دفعه چنان پروازی رخ داده که آسمان و زمین را مبهوت کرده است. این الگوها نباید به فراموشی سپرده شوند و برای این کار باید شهدا را به شکلی معرفی کنیم که هر جوانی احساس کند در جامعه الگویی پیش روی خود دارد که باید به آن اقتدا کند. معرفی شهدا و ایثارگران در قالب برنامه‌های فرهنگی، پژوهشی و آموزشی از سوی سازمان‌ها و نهادها امکان‌پذیر است و در این میان تمامی سازمان‌ها باید به وظایف خود عمل کنند و شهدا را

۱. عوامل و موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، (مجموعه مقالات همایش ملی ترویج

فرهنگ ایثار و شهادت): ۴۹ به بعد

آن‌گونه که در شأن آنان است، به جوانان و نسل امروز معرفی کنند. همه ملت‌ها به جانبازان و سلحشوران کشته‌شده خود به دیده احترام می‌نگرند و البته شیوه‌های این تقدس‌گرایی و احترام می‌تواند متفاوت باشد؛ اما نفس عمل یکی است. در کشور ما در این چندین سال آرام‌آرام شاهد کم‌رنگ‌شدن فرهنگ تکریم به شهدا و ایثارگران می‌باشیم که این امر یک‌شبه یا به وسیله یک عامل به وجود نیامده است. قطعاً در این کم‌رنگ‌شدن زمان و تحت تأثیر عوامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، همگام با تحولات جهانی در راستای عملکرد ضعیف فرهنگ‌سازان حوزه ایثارگری و شهادت این کم‌رنگی شکل گرفته است. در این نوشته سعی شده به عوامل مؤثر در این اتفاق اشاره شود. گرامیداشت سالگرد بازگشت آزادگان قهرمان به میهن، روز جانباز، روز پاسدار و موضوعاتی همچون سرگذشت سرداران و پاسدارانی الگو و نمونه، از عوامل ترویج فرهنگ ایثار هستند.

نقش اجتماع در ترویج فرهنگ ایثار

تأثیر محیط اجتماعی به مراتب قوی‌تر از خانواده و مدرسه است. کشش‌های اجتماعی به اندازه‌ای نیرومند و تواناست که عموم مردم از تمام مقررات آن پیروی می‌کنند و بدون اندیشه و فکر، خود را با آداب و سنن آن منطبق می‌سازند محیط اجتماع قادر است به آسانی جوانان و سایر مردمان را هم‌رنگ خود بسازد، صفات و خلیات خانوادگی آن‌ها را تغییر دهد.^۱ شباهت اخلاقی مردم به محیط اجتماعی و مقتضیات زمان خود، بیشتر از شباهت به صفات خانوادگی و خلیات پدران آن‌هاست. در احادیث معصومان به این نکته مهم اشاره شده و از تأثیر محیط بر روی عقاید مذهبی سخن رفته است.

انسان موجودی مدنی‌الطبع است و اجتماعی بودن او ناشی از آن است که از کودکی، نوجوانی و جوانی به دیگران وابسته است. از این رو، تحت تأثیر جامعه خود قرار می‌گیرد. جامعه بر اثر فرایند تقلید بر افراد مؤثر است. با این مقدمه، سؤال این است که جامعه چه نقشی در ترویج فرهنگ ایثار می‌تواند ایفا کند؟

اصناف و تشکل‌های اجتماعی همانند انجمن‌ها و اتحادیه‌ها، به‌عنوان نمایندگان قشرهای

---

۱. گفتار فلسفی، جوان، ج ۲: ۷۹

اجتماعی که تعداد آن‌ها نیز بسیار است، در صورت آشنایی و پرداختن به مقوله ایثار و عمل در رفتار، می‌توانند در جامعه تأثیرگذار باشند.

صف‌بندی‌های سیاسی در کشور ارزش‌ها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. البته وجود احزاب و صف‌بندی اگر در چارچوب قانون باشد، نه تنها مشکل‌آفرین نیست، بلکه موجب تعالی و ترقی جامعه است.

هر یک از قشرهای مختلف جامعه، نقشی را می‌توانند داشته باشند که به نقش برخی از آن‌ها در ذیل اشاره می‌کنیم:

نقش روحانیون و نهادهای مذهبی

ارتباط مردم با متولیان دین تنگاتنگ است؛ از این‌رو، اگر آنان به ایثار و ابعاد گسترده آن توجه داشته باشند و در تبیین آن خوش‌سلیقه باشند، مسلماً تأثیر مهمی می‌توانند داشته باشند. هرچه کیفیت تبلیغات روحانیون مطلوب‌تر باشد، به همان میزان بر دین‌داری مردم به‌ویژه نسل جوان افزوده می‌شود. بزرگان دینی راهکار مناسب برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را تبلیغات مذهبی و نشر آثار هنری می‌دانند.

نکته‌ای که نباید از آن غفلت کرد آن است که مبلغان و متولیان دین، سعی کنند سخن خود را با عمل تطابق دهند؛ یعنی به طور عملی رفتارهای ایثارگرانه از خود بروز دهند و در انواع ایثار پیش‌قدم باشند تا سخن و خطابه ایشان اثر لازم را بر مخاطبان داشته باشد. چه «دو صد گفته چون نیم‌کردار نیست». اولیای دین بر تبلیغ عملی و غیرمستقیم تأکید داشته‌اند؛ چنانکه امام صادق(ع) فرمود: «کونوا دعاة الناس بغير السننکم»^۱ مردم را به غیر زیانتان فراخوانید. تعلیم و تربیت غیرمستقیم و جذاب مطالب و مباحث علمی و عملی فرهنگ ایثار و شهادت تأثیر بیشتری دارد.

اصولاً صلاح و فساد جوامع بیشتر متأثر از عالمان دین و فقها و زمامداران است. قرآن کریم از بسیاری از احبار و رهبان به‌عنوان بازدارنده مردم از دین‌داری و سد راه خدا یاد می‌کند. عملکرد بد کلیسا در قرون وسطی، اروپا را به خاک سیاه نشاند و قرون تاریکی را برای آنان رقم زد که به حاشیه‌راندن دین در زندگی از پیامدهای آن بود.

باید احساس تکلیف در انتقال مناسب فرهنگ جهاد و شهادت داشته باشیم و فقط به روضه خواندن از شهدا نباید اکتفا کرد، بلکه باید پایانه عقیدتی جهاد و شهادت را تبیین کنیم و با استفاده از روش‌های تبلیغی جذاب و مدرن قادر به ایجاد ارتباط بین نسل‌های فعلی با ارزش‌ها و آرمان‌های شهدای بزرگوار باشیم که در سن و سال جوانان امروز از همه چیز خود گذشتند و آن‌ها را در راه اسلام ایثار کردند.^۱

نقش زنان مبلغ

آشنایی زنان مبلغ و بانوان مداح به‌عنوان بخشی از نیروهای تأثیرگذار، با مفاهیم دینی و انتقال به زنان از دیگر راه‌های ترویج فرهنگ ایثار در جامعه است. این قشر از جامعه روزبه‌روز بیشتر مطرح می‌شوند و می‌توانند نقش سازنده‌ای در جامعه داشته باشند. اگر زنان با توجه به تأثیرگذاری در فرزندان و جامعه، با فرهنگ ایثار آشنا شوند و به نقش آن در حوزه‌های مختلف واقف گردند؛ مسلماً در نهادهای سازی و ترویج این فرهنگ سهمی سترگ خواهند داشت و این از رسالت‌های زنان مبلغ و مداحان زن است که رسالت خود را به‌درستی انجام دهند و فقط از بعد عاطفی و احساسی استفاده نکنند.

نقش ائمه جمعه

با توجه به تریبون مقدسی که امامان جمعه در جای‌جای جامعه اسلامی در اختیار دارند و کار مستمری که در هر هفته انجام می‌دهند، می‌توانند نقش ایفا کنند. آنان بایستی به اندازه کافی در خصوص فضایل ایثار سخن بگویند. نماز جمعه از ارکان انقلاب و در بسیاری از مراکز جمعیتی اقامه می‌شود و از جایگاه و اهمیت فراوانی برخوردار و رسالت خطیری برعهده دارد. نماز جمعه آثار اجتماعی بسیاری دارد که یکی از آن‌ها ترویج فرهنگ ایثار است.

موضوعات یاد شده، برخی از شیوه‌های ترویج حضوری فرهنگ ایثار بودند که در این روش‌ها همچون سخنرانی‌ها، برگزاری همایش‌ها، کنفرانس‌ها، کنگره‌ها و روضه‌خوانی‌ها، مروج و مخاطب رودررو با هم مواجه می‌شوند و پیام و مفهوم بیان‌شده بی‌واسطه به سمع و نظر مخاطب می‌رسد و بازخورد و بازتاب این پیام بیان‌شده را می‌توان مشاهده کرد.

۱. عوامل و موانع رشد و توسعه ارزش‌های منبعث از فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، مجموعه مقالات همایش ملی ترویج

فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه اصفهان

روش‌های ترویج غیر حضوری فرهنگ ایثار رسانه‌های گروهی

امروزه رسانه‌ها، امپراتوران توانمند و بی‌رقیب هستند و نقش آن‌ها اهمیت فوق‌العاده‌ای یافته است. رسانه‌ها مشخصه‌های خاصی دارند که آن‌ها را از دیگر وسایل و روش‌های ارتباطی متمایز می‌سازد. تداوم انتشار، گستردگی حوزه انتشار و تنوع محتوایی، سه خصیصه اصلی این وسایل است. بشر امروز در محاصره برنامه‌ها و اطلاعات محتوایی رسانه‌ها قرار گرفته است. رسانه‌ها با وجود داشتن رقابت در زمینه فعالیت‌های اطلاع‌رسانی، بر اساس تئوری همزیستی مسالمت‌آمیز به ایفای نقش می‌پردازند و تولیدات خود را در اختیار فرهنگ و جامعه انسانی قرار می‌دهند و به‌عنوان میانجی روابط اجتماعی به کار تولید و بازتولید و تبیین معرفت به معنای وسیع آن می‌پردازند.

توفیق رسانه در دریافت و گسترش مقولات فرهنگی از آنجا ناشی می‌شود که در دسترس همه اعضای جامعه است و هر کس با کمترین هزینه به صورت داوطلبانه می‌تواند آن‌ها را استفاده کند. از طریق کارکرد رسانه‌ها می‌توان اهداف و آرمان‌های مطرح در زمینه‌های گوناگون در هر جامعه را تبلیغ و ترویج نمود.

عجین‌بودن رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی با زندگی مردم و تأثیر آن‌ها در شیوه اخذ تصمیمات و تفکرات روزمره اجتماعی به‌خوبی مشهود است. آن‌ها می‌توانند ایده‌ها را نهادینه کنند. کارکردهای رسانه باید در خدمت اهداف جمع باشد.

انسان تنهای عصر حاضر، همدم و همراهی نزدیک‌تر و صمیمی‌تر از رسانه‌ها را در کنار خود نمی‌بیند. رسانه‌ها معجزه بی‌بدیل عصر حاضرند که حضوری مرئی و نامرئی در زندگی روزمره انسان متمدن یافته‌اند، بر روح و جان وی حکم می‌رانند و فکر و اندیشه و روش زندگی وی را تسخیر خود گرفته‌اند.

در گذشته، از طریق نقالی برخی از آموزه‌ها را به نسل‌ها انتقال می‌دادند و از اخلاق و رفتار عیاران حکایت‌ها نموده‌اند و ادبیات ما مشحون از این اسطوره‌ها و جوانمردی‌هاست. امروزه جای آنان را رسانه‌ها گرفته‌اند؛ ابزارهایی که از قدرت و سرعت بیشتری در مقایسه با روش‌های قدیمی ارتباطی برخوردار هستند.^۱

۱. نک: نقش رسانه‌ها در گسترش فرهنگ ایثار و شهادت، مجموعه مقالات فرهنگ ایثار و شهادت: ۱۸۵ به بعد

نقش رسانه‌های سمعی و بصری در ترویج و معرفی فرهنگ شهادت و ایثار بسیار بااهمیت است؛ به‌ویژه جاذبه‌های بصری و بهره‌مندی از فعالیت‌های هنری در دوران جهانی‌شدن قدرت تأثیرگذاری بیشتری دارد. حادثه‌هایی همچون حماسه عاشورا و فرهنگ خاص آن وجود دارد که رسانه‌ها با اشاعه و گسترش این فرهنگ عاشورایی و پرداختن به زندگی شهدای شاخص، آثار خوبی خواهد داشت. کشور ما پیشینه بس غنی و سرشار از قهرمانان و الگوهای ایثارگری دارد. قهرمانان هر کیش و مسلک و مذهبی ایثارگران آن تلقی می‌شوند. انبیا و پیامبران و امامان الگوهای ایثار و شهادت جامعه اسلامی هستند و مجموعه رفتار و دستوره‌های آنان در ترویج فرهنگ والای ایثارگران و شهادت‌طلبان مؤثر می‌باشد.

از جمله کارهایی که رسانه‌ها و به‌ویژه رسانه ملی در گسترش فرهنگ ایثار می‌تواند انجام دهد، گنجاندن ایثار و فرهنگ آن در برنامه‌های مسابقاتی است. رسانه باید به مبارزه هوشیارانه با شیوه‌ای نو در برابر فرهنگ غرب که به انهدام فرهنگ ملت‌ها انجامیده، رویکرد بهتری داشته باشد و با درک بیشتر اوضاع روز، رسالت خود را در عرصه فرهنگ و ترویج آن به مناسب‌ترین وجه انجام دهد.

یکی از معروف‌های بزرگ فرهنگ ایثار و شهادت و از خودگذشتگی، کمک به هموعان است که بی‌شک رسانه‌ها می‌توانند جلوه‌های مختلف این فرهنگ عظیم و باشکوه را با برجسته‌کردن آن به جوانان نشان دهند و آنان را به سمت خوبی‌ها سوق دهند که البته این کار در قالب هنر، ماندگارتر و تأثیرگذارتر است.

ترویج اندیشه‌های دینی و انسانی و همچنین فرهنگ غنی انسانی‌اسلامی را می‌توان با کمترین هزینه به مخاطبان مختلف در اقصی نقاط جهان با بهره‌مندی از انقلاب رسانه‌ای در این عرصه عرضه نمود.^۱

برخی پژوهشگران به این نتیجه دست یافته‌اند که برنامه‌های دفاع مقدس بیش از بقیه برنامه‌ها در گسترش فرهنگ ایثار و شهادت مؤثر بوده‌اند.^۲

---

۱. جهانی‌شدن و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت: ۱۶۴

۲. بررسی مفهوم ایثار و شهادت و چگونگی انتقال آن از طریق تلویزیون در بین خانواده‌های شهر تهران، (پایان‌نامه کارشناسی

ارشد علوم اجتماعی گرایش ارتباطات)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۸۸

امروزه، مطبوعات تمامی حیات انسانی را در بر گرفته‌اند و همه جا در دسترس هستند. برخی عقیده دارند قدرت رسانه‌ها به اندازه‌ای رشد یافته است که می‌تواند نسلی تازه در تاریخ بشر پدیدار گردد.^۱ قدرت مطبوعات و به‌طور کلی رسانه‌ها در ساختن انگاره‌های ذهنی و شکل‌دادن به شناخت مخاطب از محیط زندگی اهمیتی روزافزون و مضاعف به آن‌ها بخشیده است. منابع غربی اعتراف کرده‌اند که به نقش و تأثیر عملکرد رسانه‌ها هنوز به طور کامل واقف نیستند. رسانه‌ها امروز هنوز به موازات یا حتی گاه به جای بسیاری از نهادهای سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی می‌کنند. جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، جهان ارتباطات نام دارد. رسانه‌ها یکی از ابزارهای مناسب برای توسعه فرهنگی و اجتماعی هستند و نقش آن‌ها در ساختن فرهنگ هر جامعه‌ای بسیار مهم و تأثیرگذار است.^۲ وسایل ارتباط جمعی ابزاری اجتماعی، فرهنگی هستند که آثار چشمگیری را بر جای می‌گذارند.

نقش سینما

جایگاه سینما در مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی انکارناپذیر و بسیار پیچیده است. سینما در حفظ هویت ملی و انسجام جامعه نقش دارد. این در حالی است که بیشتر متولیان دین از سینما تلقی خوبی ندارند و به دیده منفی بدان می‌نگرند و این طرز تلقی به دلیل ذهنیتی است که از گذشته دارند. اکنون می‌طلبند حوزه‌های علمیه و متولیان امور دینی، خوشبینانه‌تر به سینما نگاه کنند و تعامل بیشتری با هنرمندان داشته باشند. نظر به اهمیت این رسانه، باید آثار نو، جذاب، باکیفیت و مرتبط با فرهنگ صحیح اسلامی و ایرانی تولید شود تا مانعی بزرگ در برابر تهاجم فرهنگی بیگانگان نباشد. خوشبختانه اخیراً مسئولان گام‌های مثبتی در طراحی راهبردهای ارتقای سینما برداشته‌اند. واتیکان و متولیان مسیحیت، هزینه‌های هنگفتی برای ساخت فیلم متحمل شده‌اند؛ چون به

---

۱. جامعه‌شناسی ارتباطات: ۸۶

۲. نک: نقش مطبوعات در ترویج فرهنگ مقاومت پس از جنگ، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۶، پایان‌نامه کارشناسی ارشد

تأثیرگذاری آن واقفانند. چرا ما کم‌توجهی کنیم و از این رسانه مهم غافل باشیم. از هر چیز جدید که نباید دوری کرد و باید استفاده‌ی درستی نمود. علاقه‌مندی مردم به‌ویژه جوانان به سینما، ایجاب می‌کند تا دست‌اندرکاران حوزه هنری وزارت ارشاد اسلامی، توجه ویژه‌ای به سینما کند و مفاهیم اخلاقی در فیلم‌های سینمایی به‌خوبی مطرح شوند تا برای مخاطبان جاذبه و کششی ایجاد کند و ضمن شناخت بیشتر با مقوله‌های اخلاقی همچون ایثار، با روش‌های ترویج آن در جامعه نیز آشنا شوند و نقش خود را ایفا نمایند.

هالیوود سالانه ۷۰۰ فیلم در جهان تولید و در قریب به اتفاق کشورها استفاده می‌شود و ۹۰ فیلم را سازمان سیا سرمایه‌گذاری می‌کند. حال، برای مقابله و خنثی‌سازی آثار آن‌ها و این گونه تبلیغات فزاینده چه باید کرد؟ و از چه روشی باید استفاده کرد؟ یکی از راه‌های مقابله با این گونه تهاجم فرهنگی، ساخت فیلم‌های آموزنده و تأثیرگذار است. هنرمندان در این عرصه مسئولیت خطیری دارند و باید بیشتر واقف باشند که هنرنمایی آنان به چه میزان و کیفیتی بر مخاطبان اثر مطلوب یا نامطلوب می‌گذارد. می‌باید آنان بازخورد و آسیب‌شناسی از تولیدات خود داشته باشند تا محصولات فرهنگی خود را مرغوب‌تر در اختیار مشتریان خود قرار دهند و بدانند که وقت بینندگان ارزش دارد و دست‌اندرکاران باید در فردای قیامت پاسخ‌گوی ایشان باشند.

جنبش نرم‌افزاری

روی آوردن به جنبش نرم‌افزاری و استفاده مناسب و به‌روز از هنر متعهد راهکار مناسب و مؤثر برای ترویج فرهنگ ایثار است. تولید نرم‌افزارهای فرهنگی با رویکرد فرهنگ ایثار و عرضه آن به قشرهای مختلف جامعه از راهکارهای دیگر ترویج فرهنگ ایثار است.

نقش دولت در اختصاص بودجه و عرضه طرح‌های جدید و به‌روز

ترویج فرهنگ از اهداف و سیاستهای دولت جمهوری اسلامی است و برای آن بودجه‌ای در نظر گرفته شده است و در اختیار نهاد و سازمانهای قانونی قرار می‌گیرد. که در هزینه کردن این بودجه باید دقت شود. بودجه و اعتبارات عامل مهمی در تحقق اهداف و سرعت بخشیدن به فعالیتها و برنامه‌های اجرایی کشور است. بودجه فرهنگی اعتبارات فرهنگی، بودجه‌ی اختصاصی فصل فرهنگ و هنر است که در قوانین سالانه بودجه دولت، در سرفصل امور اجتماعی بودجه عمومی دولت منظور شده است. قانون دولت را مکلف به اقدام‌هایی در راستای تعمیق و تحکیم

مبانی ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس نموده و علاوه بر تنفیذ قوانین برنامه سوم، استمرار طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را متذکر شده است. (مجموعه قوانین، ص). در تمام برنامه‌های توسعه و سند چشم‌انداز به این مهم توجه شده است و بودجه‌ای در نظر گرفته شده است هرچند سهم اعتبارات فرهنگی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت اندک است ولی رشد جهشی آن در سال‌های ۸۴ و پس از آن، بیانگر توجه ویژه دولت به این حوزه در اعتبارات است؛ اما مهم نحوه ترویج و نهادینه کردن است.

نقش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

این وزارتخانه در فصل ۲۱ قانون برنامه که به حوزه فرهنگ پرداخته و در ماده ۱۵۹ آن به موضوع ترویج فرهنگ ایثار و شهادت اختصاص یافته و اشاره کرده است: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است به منظور ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و بزرگداشت یاد شهیدان و تجلیل از ایثارگران و حماسه‌سازان دفاع مقدس، اعطای تسهیلات و در فعالیت‌های فرهنگی هنری به خانواده‌های معظم شاهد و ایثارگران با همکاری بنیاد شهید و بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی و بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس، طرح مناسبی را تهیه و به هیئت وزیران ارائه کند.^۱ گفتنی است که طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سال ۱۳۸۱ شمسی با پیشنهاد وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در هیئت دولت به تصویب رسید.

ترویج فرهنگ کتابخوانی در حوزه فرهنگ اسلامی

اقوام و مللی که با مطالعه مأنوس بوده و کتاب و کتاب‌خوانی در میان آن‌ها رواج بیشتری داشته است، توانسته‌اند فرهنگی ماندگارتر و پویاتر از خود به جای بگذارند و میراث فرهنگی و گنجینه‌های معارف و دستاوردهای عالمان و فرهیختگان خود را به نسل‌های دیگری منتقل کنند. ترویج فرهنگ مطالعه در درجه نخست وظیفه دولت و مسئولان و دستگاه‌های فرهنگی به‌ویژه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش و حوزه‌های علمیه است. فرهنگ کتابخوانی نیز باید در سرلوحه اهداف رسانه ملی باشد؛ چرا که این فرهنگ از بخش‌های ویژه صدا و سیما است که با تعامل با ارشاد می‌تواند نقش بزرگی ایفا کند. برخی از

راهکارهای ترویج فرهنگ کتاب‌خوانی که به تبع آن فرهنگ ایثار نیز مطالعه می‌شود، عبارت است از: به روز کردن منابع کتابخانه‌ها؛ نظارت مستمر بر عملکرد کتابخانه‌ها از طریق مراجعه مستقیم و دریافت نظرهای مراجعان؛ توجه دولت به کتابخانه‌های شهرستان‌ها؛ کاستن حق عضویت در کتابخانه‌ها؛ سرویس‌دهی مناسب و امکانات همچون صندلی، سرویس؛ رفتار مناسب کتابداران؛ بازبودن قفسه کتابخانه‌ها، امانت‌دهی؛^۱ برپایی نمایشگاه‌های کتاب؛ افزایش کار کتابخانه‌ها حتی شبانه‌روزی کردن آن‌ها؛ ایجاد غرفه‌های کتاب در میداين و پارک‌ها؛ توسعه کتابخانه‌های مساجد از آن جمله‌اند. نکته‌ای که یادآوری آن لازم به نظر می‌رسد آن است که باید دید چرا در جامعه ما این همه افراد از کتاب و کتاب‌خوانی بیگانه‌اند؟ این در حالی است که نقش ایران و ایرانی در بالندگی فرهنگ و تمدن اسلامی بسیار پررنگ است. به هر حال، کتب غنی و جذاب و تأثیرگذار می‌تواند ما را تاحدودی در تحصیل به ایده‌های آموزش فرهنگی در باب مطالعه ایثار و شهادت نزدیک کند.

نقش شعرا و ادیبان

شعر در طول تاریخ اسلام به‌عنوان ابزار و رسانه در خدمت قدرتمندان و فرهنگ بوده و در عرصه‌های مختلف نقش داشته و تأثیرگذار بوده است. رسول خدا(ص) از شاعران متعهد برای خنثی‌سازی توطئه‌های مشرکان قریش و دیگر دشمنان اسلام استفاده می‌کرد؛ چنان‌که شعر برخی از شاعران را سهمناک‌تر از تیر دانست.

سخنانی از ائمه در حق شعرای متعهد شیعه نقل شده است که حاکی از سهم شعرا در تبلیغ فرهنگ اسلامی است. یکی از علل آشنایی مردم با اهل بیت(ع)، شناساندن ایثارگری‌ها، بیان مظلومیت ایشان و مناقب آنان از سوی شاعران متعهد و هواخواه ائمه(ع) مانند کمیت‌بن‌زبید اسدی و سید حمیری و دعبل خزاعی بود.

سید حمیری، یکی از این مردان وارسته و مخلص اهل بیت(ع) و از شاعران نام‌آور، توانا، بلندپایه، چیره‌دست و پاک‌دل شیعه و یادآور بزرگ حماسه عاشورا بود. او نزد امام صادق(ع) و دیگر اهل بیت، منزلتی عظیم داشت و سروده‌های انقلابی و مرثیه‌های سوزناک و پرمحتوای او از نفوذ، شهرت و قدرت کم‌نظیری بهره‌مند بود. علامه امینی درباره وی می‌نویسد:

۱. نک: مقاله «بررسی راهکارهای ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی»، سایت باشگاه اندیشه

«از بسیاری از شاعران، در جدیت و دعوت به بنیاد استوار، پیشی گرفت و در ستایش عترت پاک پیامبر(ص)، فراوان شعر گفت. با ایثار جان و هستی، در راه تقویت روح ایمان در جامعه و احیای دل‌های مرده، با نشر فضائل «آل‌الله» و گسترش فضایل این خاندان و نکوهش و انتقاد از دشمنان ایشان، از دیگر شاعران، برتر و بالاتر گشت...»^۱

«دعبل» خزاعی نیز یکی از این شاعران والامقام و بلندپایه است که سروده‌های او، آوازه و شهرت و نفوذ خاصی داشت و ثامن‌الائمه(ع) او را تکریم می‌کرد. قصیده معروف «مدارس آیات» او که در سوگ شهدای آل محمد(ع) و به خون‌خفتگان دشت کربلا و بیان فضایل اهل بیت(ع) است، یکی از بهترین و زیباترین شعرهای اوست.^۲ دعبل در دیگر مسائل، به خصوص در مرثیه اباعبدالله(ع) و ستایش ائمه(ع)، شعرهای فراوانی دارد.

کمیت بن‌زید اسدی نیز به جهت قصیده بلندبالایی که در بعضی از ابیات آن به مدح بنی‌هاشم و سوگ «زیدبن‌علی» و پسرش یحیی بن‌زید پرداخته بود، شهرت یافت. وقتی گزارش این قصیده تعهدبار به «هشام بن‌عبدالملک» رسید، به والی آن روز کوفه، «خالد بن عبدالله قسری» نامه نوشت و او را سوگند داد که دست و زبان کمیت را قطع کند، دیری نگذشت که کمیت، خانه خود را در محاصره نیروهای سواره‌والی دید. کمیت را دستگیر کردند و به زندان افکندند. روشن است که حرکت در چنین خطی و داشتن موضعی چنین متعهدانه، قاطع و صریح، برای شاعران گران تمام می‌شده است و زندگی سراسر سختی، فشار و هراس این‌گونه فرزندان و شعرای شیردل و بی‌باک، نشان‌دهنده این حقیقت است.

همان‌گونه که شعر در پیروزی انقلاب اسلامی نقش داشته است و نیز اجرای شب شعر در جبهه‌ها در ایجاد انگیزه در پیکار با دشمن مؤثر بوده است، بی‌تردید نقش شعر و شعرا در استمرار این حرکت مقدس و در نهادینه‌ساختن فرهنگ ایثار مؤثر است؛ زیرا احساسات و عواطف و وقایع را در شعر بهتر می‌توان بیان کرد. شعر بستر گسترده‌تر و تأثیرگذاری بیشتری دارد؛ به‌ویژه اگر از جوهره تخیل قوی و ترسیم زنده و تصویر جاندار، به آنچه در دل و جان

۱. الغدیر، ج ۲: ۳۵۰

۲. الارشاد، ج ۲: ۲۶۳؛ الغدیر، ج ۲: ۴۹۷

می‌گذرد، برخوردار باشد، رساتر و نافذتر و ماندگارتر است. در آثار ادبی، نویسنده می‌کوشد اندیشه‌ها و عواطف خود را در قالب مناسب‌ترین و زیباترین جملات و عبارات بیان کند. شاعر و مداح مبلغی است که از ابزار هنری استفاده کرده است. تأثیر شعر در ذهن بیشتر است. گاهی بیت شعری که شاعر می‌گوید از چند ساعت صحبت کردن سخنور توانا گویاتر است. شعرا و مداحان از طریق شعر خود می‌توانند مردم را با معارف اسلامی آشنا و روحیه ایثار، حماسه و جهاد و شهادت و فداکاری را ترویج نمایند. ارزش شعر خوب وقتی فهمیده می‌شود که تأثیرات منفی شعر هجو، لغو دانسته شود. شعر سلاح است. یکی بر فرق حق و یکی بر چهره حق.

با توجه به نقش شعر در فرهنگ‌سازی، شعرا می‌توانند نقش مؤثری در ترویج فرهنگ ایثار، داشته باشند. شعرا، ادبا و نویسندگان که توجه بیشتری به مسائل فرهنگی دارند، باید مقوله فرهنگ ایثار را بخشی از مسئولیت اجتماعی خود تلقی کنند و چنین بیندیشند که سکوت درباره فرهنگ ایثار سرباززدن از وظیفه انسانی است؛ چرا که امروز بحران فرهنگی در رأس بحران‌هاست و بیش از بحران اقتصاد اهمیت دارد. آنان باید القاگر این مطلب باشند که فرهنگ ایثار، میراث ملی و اسلامی است و همه باید در پاسداشت این میراث کهن بکوشند.

ادبیات آینه زمان است و ادبیات هر دوره‌ای با حوادث سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و تاریخی جوامع انسانی نقش محوری ایفا می‌کند. ادبیات می‌تواند عاملی تأثیرگذار بر جریان جنگ‌ها، ایثارگری‌ها و مرگ بر سر آرمان‌ها باشد.

انعکاس دیدگاه شاعران معاصر از شهید و شهادت در رسانه‌ها، حائز اهمیت است. سروده‌های آنان که متضمن مضامین ایثار و ایثارگران است، اثربخشی خاصی دارد. برای نمونه، ابیات زیر که درباره عرفان و شهادت آمده است، جالب توجه است:

شهادت لاله‌ها را چیدنی کرد   به چشم دل خدا را دیدنی کرد
ببوس ای خواهرم قبر برادر   شهادت سنگ را بوسیدنی کرد

یا این شعر:

سرگشته وادی جنون است شهید   در بزم حضور لاله‌گون است شهید
از شوق وصال دوست بی‌صبر و شکیب   در مسلخ عشق غرق خون است شهید^۱

۱. نک: تجلی فرهنگ ایثار و شهادت در آینه ادبیات شعر دفاع مقدس: ص ۴۴-۲۶

نقش مداحان و ذاکران اهل بیت (ع)

مداحی نوعی رسانه و منبر است و از شیوه‌های جذاب و هنری تبیین آموزه‌های اسلامی و سیره اهل بیت (ع) است. مداحی جبهه وسیعی برای تبلیغ دین است. مداحان اهل بیت (ع)، مخاطبان بسیاری به‌ویژه نسل نوجوان و جوان را همراه خود دارند. از این‌رو، فرصت خوبی برای بیان و القای مفاهیم بلند اخلاقی در اختیار ایشان گذاشته شده است؛ لذا مسئولیت خطیری بر دوش دارند. آنان برای ایفای نقش خود نخست باید به جایگاه و نقش سترگ خود واقف باشند و باید بدانند هر الفاظی که آنان به کار می‌برند، بار معنایی خاص خود را به دوش می‌کشد و در مخاطبان تأثیرگذار است و فهم این نکته که مداحی نه تنها استعداد بلکه فن و هنر است. گاهی بیت شعر خوب و تکان‌دهنده‌ای کار ساعت‌ها سخنرانی را دارد. او باید متوجه باشد که پل ارتباطی میان انسان‌ها و خدا از طریق اهل بیت است. او باید از تریبون در اختیار خود حداکثر استفاده را در ترویج فرهنگ اسلامی بنماید؛ نه اینکه منبر ابا عبدالله الحسین (ع) را محل تصفیه حساب شخصی و سیاسی و غیره بنماید.

اگر مداح با خلوص مفاهیم دینی را در قالب زیبا و اخلاقی به مردم منتقل کنند، بی‌تردید اثر خود را خواهد بخشید. تأثیر آن هنگامی بیشتر می‌شود که مداح خود به فضایل اخلاقی آراسته باشد و رفتارهای ایثارگرانه از خود بروز داده باشد. به بیان دیگر، آنچه را می‌گوید در عمل هم انجام دهد. مداح خوب می‌تواند عقاید و آداب دینی را رواج دهد، به شرط آنکه خود اهل بصیرت دینی باشد. از اینان انتظار بیشتری می‌رود تا با پرهیز از پرداختن به خرافه و آشنانشدن با فرهنگ ایثار، در انتقال این فرهنگ به مخاطبان به‌ویژه جوانان، نقش ایفا نمایند. آنان نقش بی‌بدیلی در تقویت شور و شعور دارند و می‌توانند از فرهنگ‌سازان باشند.

دیگر قشرهای تأثیرگذار

هنرمندان، قاریان قرآن، ورزشکاران از جمله قشرهایی هستند که در جامعه مطرح هستند و عمل و گفتار ایشان تأثیر شایانی دارد. از این‌رو، باید از همه ظرفیت‌های هنری و ادبی ایران زمین، بهره‌گیری کرد.

نقش ایثارگران

در هر جامعه و در هر برهه‌ای از زمان، ایثارگرانی وجود دارند. آنان را باید گنجینه عظیم

یاد کرد که رازیان بلاواسطه و صدیق ایثار و شهادت هستند. باید به اینان میدان داد تا آنچه را اتفاق افتاده، بازگویند. ارتباط مستقیم و تعامل مناسب با این تعداد کثیر جلوی تحریف را می‌گیرد. سهم خود رزمندگان و هم‌سنگران شهدا رسیدگی و تکریم همیشگی از ایثارگران از عوامل نهادینه‌شدن می‌تواند باشد.

موزه شهدا

پس از جنگ تحمیلی عراق بر ایران، برخی مسئولان که به اهمیت موزه شهدا واقف بودند، طرح‌هایی را برای ایجاد آن پیشنهاد کردند که به تصویب رسید؛ چنان‌که در مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۷۱ در بند ۴۴ امکانات آمده است:

«تأسیس و تقویت موزه‌های بزرگ و کوچک در مرکز و مناطق کشور و ساختن بناهای یادبود و حفظ اسناد و آثار و نیز تدوین و تکمیل تاریخ دفاع مقدس»

با توجه به وجود چنین موزه‌هایی هرچند به تعداد محدود، باید فرصت‌های تشویقی برای بازدید عموم از این موزه‌ها فراهم کرد تا امکان آشنایی قشرهای مختلف مردم با فرهنگ ایثار را میسر کند؛ چرا که موزه شهدا بخش‌های مادی فرهنگ شهادت را به نمایش می‌گذارد و شهید در لابه‌لای انوار معنوی آن می‌تابد و ذهن انسان را به دوران حماسه و ایثار و روزهای باشکوه انقلاب و نبرد با متجاوزان سوق می‌دهد. موزه شهدا به‌خوبی می‌تواند یادآور، تداوم‌بخش و استمراربخش یاد و نام شهیدان گران‌قدر باشد. نتیجه آنکه موزه شهدا راهکاری در راستای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت است.

مزار شهدا

گلزارهای شهدا در اقصی نقاط پهناور کشور اسلامی ایران، به‌عنوان نشانه‌ها و نمونه‌های بارز از جامعه و خانواده بزرگ ایثارگران و یادمان تجلی ایثار و شهادت است. از دیگر راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار، تجلیل و احترام از کلیه نیروهای شرکت‌کننده در دفاع مقدس به صورت مستمر و نیز خانواده‌های آنان و رفتار روان‌شناسانه با ایشان و ساختن فیلم‌های متنوع است.

وجود هماهنگی در گفتار و رفتار مسئولان در مواجهه با مسائل اجتماعی به‌ویژه ایثارگران و توجه به انواع نیازهای آنان اعم از درمانی، عاطفی، حقوقی و قضایی، معیشتی و آموزشی نیز در این زمینه تأثیرگذار است.

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بر اساس خط مشی‌های برنامه‌های توسعه

- انجام مطالعات مستمر و همه‌جانبه در زمینه بهره‌گیری از علوم و فن آوری‌های نو در تحکیم مبانی فرهنگ ایثار و شهادت؛
- ایجاد زمینه مشارکت دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی در پژوهش‌های مرتبط با فرهنگ ایثار (ماده ۱۵۹)؛
- افزایش اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی با بهره‌گیری از انواع هنرها؛
- تحقیق و ارزیابی مستمر اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی به منظور ارتقای بهره‌وری منابع و امکانات موجود؛
- ساخت و تولید برنامه‌های مستند، سریال‌ها و فیلم‌های سینمایی توسط صدا و سیما و نهادهای سینمایی؛
- گنجاندن ارزش‌های فرامادی در متن پخش برنامه‌های صدا و سیما؛
- برگزاری یادواره‌ها و یادمان‌های شهیدان و تجلیل و تکریم از خانواده‌های معظم شاهد و ایثارگر؛
- شناساندن دشمنان داخلی و خارجی و تقویت روح مقاومت؛
- اولویت‌دادن به ایثارگران و خانواده‌های شاهد، آزادگان و بسیجیان در استفاده از تسهیلات عمومی؛
- فراهم‌نمودن امکان حضور بیشتر ایثارگران در عرصه‌های سیاسی، قضایی و اجرایی کشور؛
- تأمین نیازمندی‌های خانوارهای شاهد و ایثارگر و ارتقای سطح زندگی ایشان؛
- حمایت‌های مادی و معنوی و قضایی از ایثارگران در کلیه صحنه‌های انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران؛
- گسترش فعالیت‌های رسانه‌های ملی و ارتباط جمعی در بسط آگاهی‌های عمومی؛
- تهیه و تدوین طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت؛
- کاربرد نمادها و نشانه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه (ماده ۱۱۳ برنامه چهارم)؛

- احداث موزه و برپایی نمایشگاه‌های دفاع مقدس؛
- برنامه‌ریزی، هماهنگی و تلاش به‌منظور تبیین مفهوم و فلسفه ایثار؛
- حضور فعال در ایجاد پایگاه‌های اطلاع‌رسانی جهانی (ایتترنت) و معرفی جنبه‌های گوناگون فرهنگ ایران، از جمله فرهنگ ایثار؛

برگزاری نمایشگاه‌ها

برپایی نمایشگاه‌ها، تأثیر خاص خود را در بین قشرهای مختلف دارد. چنین اقدامی، موجب آشنایی مردم با گوشه‌ای از ایثارگری‌ها می‌شود و تأثیر خاص خود را دارد. برای نمونه، در بازدید از نمایشگاه غرفه ادبیات و هنر مقاومت حوزه هنری اصفهان در ۱۷ مهر ۱۳۸۱ یکی از هم‌وطنان مسیحی تحت تأثیر ایثارگری‌های رزمندگان و شهدای والامقام جنگ تحمیلی قرار گرفت و ابیاتی در وصف شهیدان سرود و به توصیف سردار شهید حاج همت پرداخت. اصل دست‌نوشته ایشان در بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس اصفهان موجود است. وی می‌نویسد: «تقدیم به شهیدی که به‌عنوان فرمانده کفش‌های هم‌زمان خود را واکس می‌زد و لباس‌هایشان را مخفیانه می‌شست. او را نمی‌شناسم، عکسش را دیده‌ام. می‌گویند اسمش شهید حاج همت است».

مراحل ترویج و نهادینه کردن فرهنگ ایثار

فرهنگ با عظمت ایثار را باید طی مراحل ترویج و نهادینه کرد. این مراحل باید از نهاد خانواده شروع و در نهادهای آموزشی و جامعه پیگیری و استمرار یابد. این مجموعه نهادها هر یک نقش محوری و تعیین‌کننده در آشناسازی و ترویج فرهنگ ایثار دارند و در طول هم و مکمل یکدیگر خواهند بود.

نخستین نهادی که نقش شایانی در ترویج فرهنگ ایثار دارد، بی‌تردید خانواده است.

نقش خانواده در ترویج فرهنگ ایثار

خانواده از عوامل نیرومند در پایه‌گذاری شخصیت و تربیت انسان و گرایش او به دین‌داری است. در جامعه آرمانی اسلامی خانواده به‌عنوان اصلی‌ترین سلول اجتماعی مطرح

است و معیارهای تعلق قومی و خویشاوندی ملاک تفوق و برتری نیستند و ارزش‌های اسلامی حول خداجویی، کمال طلبی و عزت‌خواهی برادری و برابری مسلمانان تنظیم شده است. مؤمن در این جامعه فقط به فکر نجات و کسب سعادت شخصی خود نیست، بلکه نجات و رهایی هم‌کیشان و هم‌نوعان خود را مدنظر دارد. درجه پیوستگی او به هم‌کیشان به حدی است که او در ارتباطات میان‌فردی و جمعی، منافع جمع را بر منافع فردی مقدم می‌دارد و در این مسیر ایثار را برمی‌گزیند. مؤمن مسلمان برای تحقق الگوهای دینی حاضر است جان خویش را از دست بدهد.

کودکی بهترین دوران الگوپذیری و یادگیری است. بین عملکرد خانواده (تدین خانواده) در زمینه آموزش‌های مذهبی و ارتقای دین‌داری فرزندان رابطه مستقیم وجود دارد. هرچه والدین نقش خود را در خصوص ارائه الگوهای دینی به صورت عملی و شفاهی بهتر انجام دهند، فرزندان گرایش بیشتری به دین‌داری پیدا خواهند کرد.^۱

نتیجه آنکه الگوی مذهبی و تربیتی خانواده در جریان جامعه‌پذیری دینی فرزند مؤثر است به طوری که رابرتسون معتقد است خانواده، موقعیت ویژه‌ای در ساخت اجتماعی داراست و ارزشها و انتظاراتی که کودکان می‌آموزند، تا حد بسیاری به ارزشها و هنجارهای والدین آنها بستگی دارد.^۲ بنابر این، خانواده به‌عنوان نخستین واحد اجتماعی، وظایف و کارکردهای متفاوتی برعهده دارد و مکان اصلی تربیت و اجتماعی شدن انسان‌ها یادگیری ارزشها، هنجارها و شکل‌گیری کنش و تعاملات بین فردی است.

در این نهاد پایه سعادت و یا شقاوت انسان پی ریزی می‌شود و محوری‌ترین محیط تربیتی است که در حفظ سلامت روانی و جسمی فرد نقش بسزایی دارد. اگر خانواده‌ها حساسیت و مسئولیت نسبت به ارزشهای والای انسانی که ریشه در فطرت بشری دارند، داشته و از خود بروز دهند و ضمن بیان اهمیت فضایل اخلاقی، در عمل نیز بدان پردازند و در رفتار خود آن را نشان دهند مثلاً انفاق مال در مقابل دید فرزندان و بروز رفتارهای ایثار گرایانه داشته باشند، بی تردید، فرزندان خود را به این امور آشنا خواهند کرد.

۱. نک: تبیین وضعیت دین‌داری دانش‌آموزان و دانشجویان ایثارگر استان اصفهان، (مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ

ایثار و شهادت): ۵۷۱ به بعد

۲. درآمدی بر جامعه، ترجمه حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷

توجه به آموزش خانواده‌ها

با توجه به این که افراد جامعه نوعاً از نظر سطح سواد چندان بالا نیستند و یا در برخی زمینه‌ها، ضعف اطلاعاتی دارند، از این رو لازم است خانواده‌ها از سوی نهادهای متولی تعلیم و تربیت، آموزشهای لازم را ببینند و باید کلاسهای در خصوص و نحوه انتقال مفاهیم اخلاقی به اعضای خانواده‌ها تشکیل داد و بدانها به طور دقیق آموزش داد تا والدین، مهارت لازم را در زمینه آموزش به فرزندان و نوع پرداختن به مقوله‌های اخلاقی از جمله ایثار را کسب کنند تا بهتر و راحت‌تر در امر تربیت کودکانشان، گام بردارند. در این راستا، آموزش و پرورش برای اولیای دانش‌آموزان، هر از چندی، کلاسهای دایر می‌کند اما شایسته است، با کمک دولت، به خانواده‌هایی که هنوز فرزندانشان، سن رفتن به مدرسه را دارانیستند یا حتی هنوز فرزند دار نشدند؛ نیز کلاس‌هایی برگزار نماید. کانون‌های فکری کودکان، مساجد و... نیز می‌توانند اقدام به برگزاری چنین آموزش‌هایی بنمایند.

نخست باید دانست هر یک خانواده و مدرسه چه نقشی در خلق ایثار می‌توانند داشته باشند. فرد دوران کودکی خود را در خانواده به سر می‌برد. در دوران کودکی انگیزش‌های درونی و ناخودآگاه شکل می‌گیرند. این انگیزش‌های درونی از عوامل مهم تعیین‌کننده رفتارهای اجتماعی انسان هستند. رفتارهای والدین، واکنش به رفتارهای کودک، نحوه آموزش به کودک، محیط و جو حاکم بر خانواده و عوامل مهم دیگر در دوران کودکی انگیزش‌های درونی و ناخودآگاه فرد را شکل می‌دهند که در آینده نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتارهای اجتماعی از جمله رفتار دموکراتیک بازی می‌کنند. سطح دانش و آگاهی والدین مسلماً در فراهم کردن عوامل مثبت و دوری‌گزینی از عوامل منفی بسیار مؤثر است. جو حاکم بر جامعه نیز بر انتخاب نوع آموزش توسط والدین تأثیرگذار است. برای مثال، در جامعه‌ای که حقوق فرد محترم شمرده نمی‌شود و احقاق حق یا تجاوز به حقوق دیگران با زور امکان‌پذیر است (جامعه محاط به زور، زر و تزویر)، والدین به طور طبیعی سعی خواهند کرد تا روش‌های زورمداری و سایر رفتارهای ناهنجار اجتماعی و غیردموکراتیک را به فرزند خود آموزش دهند؛ چراکه بدون این توانایی‌های منفی فرزند آنها در چنین جامعه‌ای توان رقابت برای زیستن را ندارد. این‌گونه است که واکنش والدین در برابر محیط بر شکل‌گیری انگیزش‌های درونی و ناخودآگاه کودک

مؤثر است. آگاهی عاملی است که قدرت شکستن این حلقه معیوب را دارد. باید اذعان داشت که فرهنگ آموختنی است و آن را باید از دیگران آموخت. از این رو، اهمیت آموزش کاملاً دانسته می‌شود.

تربیت و آموزش صحیح فرزندان و انتقال مفاهیم بلند اخلاقی به آنان از طریق والدین بهتر امکان‌پذیر است. باید اولیا و والدین فضیلت ایثار را به دیگر اعضای خانواده ابراز کنند. توجه به معاشرت‌ها و مراقبت از فرزندان و تهیه اقلام فرهنگی مورد نیاز در زمینه ترویج فرهنگ ایثار برعهده سرپرست فرزندان است.

مادران و زنان با توجه به جایگاه اجتماعی که دارند و به دلیل نقش بارز و مشخصی که سال‌ها در تربیت و رشد کودکان دارند، از جمله عوامل منتقل‌کننده فرهنگ یا به عبارتی آفرینش‌انگاره‌های فرهنگی هستند. از این رو، آموزش و بهسازی سرمایه‌های انسانی که زنان نیمی از این سرمایه‌ها را تشکیل می‌دهند، توجه‌پذیر خواهد بود. اگر زنان آموزش ببینند و با راهکارهای ترویج ایثار آشنا شوند، بی‌تردید، گام‌های مؤثری در جهت احیای فرهنگ ایثار خواهند داشت.^۱

از وظایف زن، تلطیف فضای خانواده و ایجاد فضای مهر و صفا و ایثار و فداکاری و فراهم کردن اسباب آرامش و خشنودی فرزندان و همسر است.^۲ آنان می‌توانند با الگو قرار دادن زنان صدر اسلام، به‌ویژه حضرت فاطمه (س)، ضمن عمل و متخلق شدن به اخلاق و فرهنگ اهل بیت (ع)، فرزندان خود را نیز با این فرهنگ آشنا سازند. نتیجه آنکه ترویج فرهنگ ایثار باید از خانواده آغاز شود و در محیط‌های دیگر استمرار یابد.

محیط‌های آموزشی

شاید خانواده در آموزش رفتارهای اجتماعی مهم‌ترین مرکز آموزشی باشد؛ اما در دوران ما که سطح آگاهی والدین پایین است و خانواده توان آموزش رفتارهای متعادل اجتماعی را ندارد، مدرسه و کودکان اهمیت کلیدی دارند. اگر دولت متوجه این اهمیت کلیدی گردد، می‌تواند با تربیت و بسیج معلمان آگاه به روان‌شناسی و تربیت کودک، انقلابی را در سیستم

۱. نک: زنان شاهد و ایثارگر، فرصت‌ها و چالش‌ها (مقاله): ۲۶

۲. تفسیر نمونه، ج ۳: ۳۷۱؛ زناشویی از نظر قرآن و احادیث معتبر: ص ۹۸-۹۰

آموزشی ایجاد نماید. آموزش رفتارهای متعادل اجتماعی در مدرسه و کودکان به خوبی توسط کادر آموزشی آگاه امکان پذیر است.

محیط آموزشی، جایگاهی است که هر سه عامل مؤثر بر رفتار اجتماعی انسان، یعنی انگیزش‌های درونی، واکنش در برابر محیط و آگاهی در شکل‌پذیری شخصیت اجتماعی کودک نقش بازی می‌کنند. کادر آموزشی در کودکان و مدرسه باید آگاه به کارکرد هر یک از این عوامل باشند و شیوه‌های مدرن آموزشی را که با توجه به این عوامل طراحی شده‌اند، برای تربیت انسان‌هایی با رفتار اجتماعی متعادل به کار گیرند. به این صورت نهادینه کردن رفتار اجتماعی متعادل همانند رفتار اینارگرانه در جامعه امکان‌پذیر می‌گردد.

مهد کودک‌ها

امروزه، آموزش را از مهدکودک‌ها و مراکز نگهداری اطفال و کودکان پیش‌دبستانی آغاز می‌کنند. آموزش مفاهیم اخلاقی همچون ایثار در این مراکز، حائز اهمیت است. از این رو، کانون‌های پرورش فکری کودک و نوجوان می‌توانند در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نقش مطلوبی را ایفا کنند.

یکی از محققان، راه‌های حفظ و انتقال فرهنگ ایثار و شهادت به کودکان پیش‌دبستانی و آینده‌سازان کشور را از طرق زیر امکان‌پذیر دانسته است:

- تهیه اسباب‌بازی‌ها و سرگرمی‌های درخور علاقه این رده سنی که نماد و سمبلی از جبهه و جنگ باشد.

- آموزش نقاشی‌ها و کاردستی‌هایی که زمینه اصلی آن را مفاهیم ایثار و از خودگذشتگی تشکیل دهد.

- ساختن شعرها و نواهای کودکانه و آهنگ‌های درخور علاقه آن‌ها، با مضامین دفاع مقدس و جنگ و آموزش آن‌ها به خردسالان از کانال‌های تخصصی و مهارتی.

- ساختن و تهیه برنامه‌های آموزشی با به‌کارگیری وسایل پیشرفته الکترونیکی و رایانه‌ای و وسایل صوتی و تصویری همچون: تهیه سی دی، نوار ویدیویی، نوار کاست و...

- تهیه کتب، نشریات رنگی و جذاب در زمینه‌های مختلف که با مشاوره افراد متخصص در زمینه‌های فرهنگ، هنر، روان‌شناسی و... انجام گرفته باشد.

- آموزش بازی‌های گروهی و فردی که به هر طریق تداعی‌کننده فرهنگ ایثار باشد.
- پذیرایی مختصر از خردسالان در مهدها و مراکز، با ابزارهایی که نماد ایثار، جبهه و جنگ را در خاطره‌ها زنده می‌سازد.
- استفاده از تلاش‌های نقالان و قصه‌گویان چیره‌دست در زمینه داستان‌سرایی قصه‌هایی که مفاهیم جبهه و دفاع مقدس را داشته باشد.
- تهیه و نمایش فیلم‌ها و برنامه‌هایی که جذابیت آن برای خردسالان بسیار است، همچون کارتون‌ها، انیمیشن‌ها و...
- برگزاری جشن‌ها و مراسم شادی و سرور در مهد کودک‌ها، به‌خصوص در روزهایی که با دفاع مقدس و هفته بسیج مقارن باشد و نامیدن آن روز در مهد کودک‌ها به نام جشن تولد بسیج و... و آماده‌کردن کلیه امکانات و اوضاع، برای ماندگارماندن آن روزها در اذهان خردسالان.

مدرسه

پس از خانواده، مدرسه عهده‌دار تربیت و اجتماعی‌کردن دانش‌آموزان در ابعاد مختلف، به‌خصوص جامعه‌پذیری دینی و پاسخ‌گویی به مشکلات دینی آنان است. با توجه به بند دوم و دوازدهم ماده دوم اهداف اساسی وزارت آموزش و پرورش، بر تبیین ارزش‌های اسلامی و پرورش دانش‌آموزان بر اساس آن‌ها و ایجاد روحیه اخوت اسلامی، تعاون، انفاق و از همه مهم‌تر ایثار تأکید دارد.^۱

رابرتسون به کارکردهای پنهان مدرسه در اجتماعی‌کردن دانش‌آموزان اشاره دارد و معتقد است در سطحی دقیق‌تر، مدرسه اجتماعی‌کردن را در خلال برنامه‌های پنهانی که در محتوای فعالیت‌های مدرسه نهفته است، انجام می‌دهد و این‌گونه فعالیت‌ها از برنامه‌های تنظیم‌شده کلاس‌ها تا ورزش‌های منظم و سازمان‌یافته را دربرمی‌گیرد.^۲ از این رو، باید اذعان کرد که نقش سازمان تعلیم و تربیت و کارکرد آن در نهادینه‌کردن مسائل فرهنگی و اجتماعی از جمله فرهنگ ایثار بی‌بدیل است. با توجه به چنین نقشی که نهاد تعلیم و تربیت می‌تواند ایفا کند، غفلت از فرهنگ ایثار نابخشودنی است و برنامه‌ریزان درسی باید توجه جدی به مقوله ایثار

۱. سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، ۱۳۸۷

۲. درآمدی بر جامعه: ۱۳۰.

داشته باشند و در سرلوحه کارهای خود قرار دهند.

باور داشته باشیم که اگر در دوران دانش‌آموزی، فرد با مقوله ایثار آشنا نشده باشد، به‌سختی می‌تواند با این مقوله در دانشگاه ارتباط برقرار کند. کودکی بهترین دوران الگوپذیری و یادگیری و دوران نوجوانی و هنگام رشد شخصیت است. پس باید کار را از این دو مقطع سنی آغاز کرد. می‌توان از علائق دبستانی‌ها، راهنمایی‌ها و دبیرستانی‌ها، با نظرسنجی مطلع شد و درباره گنجاندن مطالبی درباره شهدا، متناسب با فهم دانش‌آموزان در ترویج فرهنگ جهاد و شهادت کارهای ماندگاری انجام داد.

در مقاطع مختلف تحصیلی، باید برنامه‌ریزی متناسب با آن مقطع را داشت. دوره ابتدایی با مقاطع بعدی، بسیار متفاوت است. نظام آموزش و پرورش و نهادهای آموزشی باید یک‌سری مفاهیم، ارزش‌ها و ارکان مهم فرهنگی جامعه خود را به فرزندان این مرز و بوم انتقال دهند، تا سرمایه آینده جامعه، بیش‌ازپیش با ارزش‌ها و فرهنگ جامعه خود آشنا شوند و به حفظ آن‌ها پایبند باشند.

باید متوجه این نکته بود از آنجایی که ورود به دبستان همگام با رشد شناختی در مرحله عملیات عینی است و دانش‌آموزان این دوره توانایی کمی در درک مفاهیم انتزاعی این فرهنگ دارند؛ لذا تأکید بر مطالب انتزاعی و ذهنی محض در این فرهنگ با توجه به رشد ذهنی دانش‌آموزان نتایج مفید و توانایی پوشش اهداف را نخواهند داشت. از این رو پیشنهاد می‌شود که مطالب این فرهنگ هرچه بیشتر به صورت عینی و در قالب شعر و داستان و تمثیل برای دانش‌آموزان عرضه شود.

اگر مفاهیم همراه با تدریس باشد، به کودک این امکان را می‌دهد تا با بهره‌گیری از آن‌ها در زندگی خود توان ایستادگی و مقابله با مسائل را داشته باشد.

امروزه جامعه آموزشی کشور در تیررس هجوم تبلیغاتی دشمن، خود را بی‌سلاح یافته است. آنچه باعث گرایش نداشتن جوانان و قشر دانش‌آموز به مبانی فرهنگ ایثار شده، چیست و چگونه می‌توان این فرهنگ اصیل و سازنده در نظام آموزشی کشور را ترویج نمود؟ ما در عمل نتایج ترویج این فرهنگ انسان‌ساز را در میان قشری که از آن به‌عنوان آینده‌سازان جامعه نام برده می‌شوند، به‌ندرت می‌یابیم. شاید برای ترویج سازنده و عملی این فرهنگ غنی، خود

را در برابر توده‌ای از هجمه تبلیغاتی سوء، تنها یافته‌ایم یا شاید احساس کرده‌ایم که در برابر جذابیتی که عموماً مسائل دنیوی برای آدمی دارد، این فرهنگ نتواند مقاومت کند و جذابیت بیافریند. باید توجه داشت که دوران بلوغ و جوانی، دوره ابراز احساسات مذهبی، شکفته‌شدن تمایلات ایمانی و اخلاقی است؛ از این رو، متولیان باید جوانان را دریابند و درک کنند. هدایت و رهبری جوانان مهم است.^۱

علی (ع) فرمود: «انما قلب الحدث كالأرض الخالية القى فيها من شيء؛ دل جوان همچون زمین ناکشته است، هر چه در افکنند بپذیرد».^۲ دوران نوجوانی، دوره شکل‌گیری ارزش‌های جدید و تردید و انتقاد از ارزش‌های موجود است.

پس از یادآوری نکات فوق، برخی از راهکارها برای ترویج فرهنگ ایثار در مدرسه را می‌توان چنین برشمرد:

۱. گنجاندن مفاهیم اخلاقی در محتوای دروس

این موضوع با توجه به حساسیت این مقطع و گیرایی فراوان دانش‌آموزان، اهمیت دارد و باید با بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها به‌خوبی استفاده کرد. البته این گونه مفاهیم در برخی دروس گنجانده شده؛ اما توجه جدی‌تری را می‌طلبد. باید مجریان تدوین کتب درسی مدارس به پروژه‌های انجام شده در خصوص بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی توجه کنند و خلأها را پر کنند؛ مثلاً می‌توان به جای کتاب تعلیمات دینی در دوره ابتدایی، در کتاب اجتماعی از مقوله ایثار استفاده کرد. البته آموزش موضوعی مانند شهادت‌طلبی برخلاف عدالت‌خواهی دشوارتر است؛ از این رو، شایسته است برای پایه اول از این موضوع کمتر استفاده کرد و در پایه‌های بعدی مطالب بیشتر بیان کرد تا دانش‌آموزان درک درستی از ارزش‌ها داشته باشند. مثلاً در دوره ابتدایی که دانش‌آموزان به تفکر انتزاعی نرسیده‌اند، شعر می‌تواند موجب ایجاد نگرش مثبت در آن‌ها گردد.^۳ بیان مفاهیم ساده‌تر در خصوص فرهنگ ایثار، امر یادگیری را آسان می‌کند.

۱. نک: گفتار فلسفی جوان: ص ۳۴۸-۳۴۱

۲. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۳. متون ادب برگزیده شهید و شهادت ... (مجموعه مقالات): ۱۱

با توجه به اصول روان‌شناسی و دیدگاه‌های مختلف روان‌شناسان، در ارتباط دوره نوجوانی بیان مفاهیم مربوط به شهید و شهادت در کتب درسی دوران راهنمایی تحصیلی، چگونه است؟ به طور کلی، از بین تمامی صفاتی که برای شهید در تمامی کتب دوره راهنمایی مطرح شده است، به صفت شهادت‌طلبی بیش از سایر صفات اشاره شده است. بعد از صفت شهادت‌طلبی، مطلوبیت بیشتر از سایر صفات اشاره شده است. بقیه صفات مطرح شده به میزان خیلی کم در کلیه کتب درسی بحث شده‌اند؛ بدین مفهوم که صفاتی نظیر حقیقت‌جویی، شجاعت، صبر و استقامت، دین‌داری، ذلت‌ناپذیری عزت و بزرگی و... تقریباً غفلت شده‌اند. از لحاظ ابعاد، بعد کارکرد اجتماعی با توجه بسیار کمی مواجه شده است. از این رو، توجه بدان‌ها نیز ضروری است. گنجاندن موضوع ایثار در متون درسی به شیوه‌ای درست و توجه بیشتر متون درسی دانش‌آموزان به مفاهیم ایثار و شهید و شهادت در قالب‌های مختلف همانند شعر، خاطره و داستان و نثر در آشنایی فراگیران با فرهنگ ایثار بسیار راهگشاست.

۲. ملموس‌سازی مفاهیم اخلاقی

نکنه دیگر اینکه برای جانداختن مفهوم ایثار و دیگر ارزش‌های اخلاقی، باید به ملموس‌سازی بها دهیم. اگر زمانی شاهد کم‌رنگ‌شدن ارزش‌های اسلامی و اجتماعی هستیم، یکی از دلایل آن این است که در بیان مصادیق مفاهیم آن و ملموس‌سازی آن‌ها برای نسل نو مایه لازم را نمی‌گذاریم.^۱

۳. تصویرسازی

کار دیگری که در آشنایی دانش‌آموزان با فرهنگ ایثار مؤثر است، تصویرسازی آن مانند استفاده از فیلم درباره شجاعت مجاهدان است. متأسفانه تصویرسازی در بخش آموزش کشور ما فقیر است.^۲ این در حالی است که استفاده از فیلم امروزه وسیله‌ای مهم برای تدریس و انتقال دانستنی‌ها و به‌عنوان وسیله کمک آموزشی مطرح است. اصولاً روش تدریس در محیط‌های آموزشی ما هنوز تقریباً سنتی است و متکلم‌محور است و از وسایل کمک‌آموزشی چنانکه باید استفاده نمی‌شود. فراهم کردن امکانات سمعی و بصری در تمام مدارس و تجهیز

۱. روزنامه کیهان، شماره ۱۸۶۷۶ (۱۳۸۵)

۲. کتاب ماه و کودک و نوجوان، شماره ۶۱. (سال ۱۳۸۱) حسین بکایی

آن‌ها ضروری است. اکنون در غالب مدارس، این امکانات فراهم شده است؛ اما استفاده از آن‌ها بیشتر برای دروس خاصی همچون تجربی و برخی از دروس علوم پایه است. فضا سازی مناسب و خوشایند سازی آن برای احساس لذت استفاده از فیلم، تئاتر، نمایشنامه، داستان‌نویسی، نقاشی، و نظایر آن که نه تنها بعد شناختی مخاطب را، بلکه هم‌زمان جنبه عاطفی وی را نیز درگیر می‌سازند، اهمیت دارد. در این صورت، همچنان که بسیاری از متخصصان حوزه برنامه درسی متذکر شده‌اند، یادگیری بهتر و عمیق‌تر صورت می‌گیرد. بهره‌گیری از مثال و مصداق در تدریس، روشی که قرآن کریم مکرر از آن استفاده کرده است. نمونه بارز آن قصص قرآنی است که در آن‌ها فلسفه زندگی پیامبران الهی که به طور کامل منطبق بر شهادت است، به‌خوبی تشریح و توصیف شده است. این شیوه در تعلیم و تربیت اسلامی نیز توجه و تأکید شده است.^۱

۴. الگوبودن معلمان

از روش‌های کارساز برای آشنایی دانش‌آموزان با مفاهیم ارزشی و ترویج آن‌ها آن است که مدیران و معلمان الگو باشند. آنان بایستی ضمن آنکه با فرهنگ ایثار آشنا باشند و به بازگرددن سنت و سیره معصومان(ع) و ایثارگران در مناسبت‌های مختلف بپردازند و از عهده مطالب گنجانده‌شده در متن درسی به‌خوبی برآیند، با بروز رفتارهای ایثارگرایانه، دانش‌آموزان را تحت تأثیر رفتارهای خود قرار دهند. هنگامی که فراگیران، سخن اخلاقی استادان خود را در عمل نیز مشاهده کنند، بی‌تردید، آنان را الگوی خود قرار می‌دهند و بدین ترتیب، مفاهیم اخلاقی در میان ایشان ترویج و نهادینه خواهد شد.

انتخاب معلمان شاخص و اخلاقی برای تدریس، بسیار حائز اهمیت است. آموزگاران باید با روش‌های انتقال مفاهیم بلندی همچون ایثار، آشنایی کافی داشته و از روان‌شناسی نیز بهره‌ای داشته باشند. اگر کسانی که بیش از دیگران متعهد به تعظیم و تکریم ارزش‌های مذهبی و رفتارهای دینی مدرسه هستند، عهده‌دار تدریس معارف دینی شوند، می‌توان امیدوار بود که در محیط‌های آموزشی و مدارس زمینه رشد و تربیت دینی فراهم است. هرچه عوامل درون

۱. نک: نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: مدرسه

مدرسه‌ای نقش خود را در این زمینه بهتر ایفا کند، به همان میزان دین‌داری دانش‌آموزان نیز ارتقا می‌یابد. تطابق گفتار و کردار متولیان آموزش بسیار ارزنده و کارساز است.

ارائه و معرفی جلوه‌های زیبای وصیت‌نامه‌های شهدا به دانش‌آموزان، راهبرد مهم دیگر در تقویت فرهنگ ایثار و شهادت است. وصیت‌نامه‌های شهدا از بهترین اسناد مکتوب دوران جنگ تحمیلی است که علاوه بر استفاده تاریخی از آنها می‌توان نمونه‌های عالی ارزش‌ها را در آنها یافت و به نسل جدید معرفی نمود. از آنجا که این وصیت‌نامه‌ها بیانگر حس و حال واقعی شهدای دفاع مقدس می‌باشند، تأثیر شگرفی در تقویت فرهنگ ایثار و شهادت دارند.

متأسفانه در کتب درسی از وصیت‌نامه شهدا استفاده‌ای نشده است که به‌نظر می‌رسد، بسیار به‌جا و شایسته است که وزارت آموزش و پرورش به‌نحوی شایسته و جذاب از این اسناد با ارزش برای معرفی هرچه بیشتر فرهنگ ایثار و شهادت استفاده کند. مسلماً این کار کمک بزرگی به معلمان خواهد نمود تا ارزش‌ها را به دانش‌آموزان معرفی نمایند. از آنجایی که بند ۲ و ۱۲ ماده دوم اهداف اساسی وزارت آموزش و پرورش تأکید بر تبیین ارزش‌های اسلامی و پرورش دانش‌آموزان بر اساس آنها و همچنین ایجاد و تقویت روحیه اخوت اسلامی، تعاون عمومی، انفاق و از همه مهم‌تر ایثار دارد،^۱ به همین دلیل، بررسی آثار کسانی که در اوج ایثار و از خودگذشتگی از جان خود مایه گذاشتند و ضمن هدایت فرایند جنگ و دفاع مقدس، برگ زرینی بر افتخارات دوران دفاع مقدس افزودند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. شهدا مظهر ایثار و از خودگذشتگی هستند. یکی از راه‌های ترویج فرهنگ ایثار در اجتماع، مطالعه زندگی شهدا و آثار برجای مانده از آنهاست. یکی از تأثیرات مدنظر در منش و رفتار شهیدان، نقش الگویی آنها در زندگی سایر افراد جامعه است. آشنایی با زندگی شهدا به‌عنوان الگو می‌تواند تأثیر مثبت فراوانی در جامعه و مخصوصاً جوانان بگذارد و سد محکمی در مقابل تهاجم فرهنگی باشد.^۲

تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا می‌تواند بخشی از دانش و بینش را آشکار کند و به برنامه‌ریزان فرهنگی کشور این امکان را دهد که از طریق شناخت باورها و ارزش‌های مطرح شده شهدا، اندیشه نسل دیروز را به نسل امروز انتقال دهند.

۱. سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، ۱۳۷۷

۲. متون ادب برگزیده شهید و شهادت ... (مجموعه مقالات): ۱۱

درباره تحلیل محتوای وصایای شهدا، دکتر غلامرضا صدیق اورعی در سال ۱۳۸۲ تحقیقی انجام داده است. تحلیل او بر روی ۳۵۳۶۳ جمله در وصایا و آثار فرهنگی شهدا که برجای مانده، انجام شده است که از این تعداد ۱۶۴۶۲ جمله درباره امور سیاسی، ۱۴۰۰۷ جمله درباره امور فرهنگی و ۴۸۹۴ جمله درباره امور اجتماعی بوده است. سهم امور اجتماعی از این وصیت‌نامه‌ها بسیار است. مضمون‌هایی مانند: اتحاد و انسجام، احساس مسئولیت، مستضعفان و محرومان، ادای تکلیف، ادای دین، جوانان، عفت، خدمت به جامعه، صداقت و عدالت از جمله مضامین بلند در این وصیت‌نامه‌هاست. آشناکردن دانش‌آموزان با این‌ها که در سیره عملی شهدا نمود داشته است، بسیار بااهمیت است.

تشویق و دعوت دانش‌آموزان به تحقیق و بررسی در کتب و مقالات مربوط به شهدا از راهبردهای مهم تقویت فرهنگ ایثار و شهادت است. امروزه ثابت شده است که انجام تحقیق و مطالعه از سوی دانش‌آموزان، یکی از بهترین راه‌های تفهیم موضوعات مختلف به آن‌هاست. متأسفانه انجام تحقیق و پژوهش در سیستم آموزشی ما از جایگاه مهم خود را ندارد و معلمان و دست‌اندرکاران شاید چنان‌که باید به تأثیر آن آگاهی کامل ندارند.

تحقیق فعالیت منظم، منسجم و با روش سنجیده برای رسیدن به هدف است و هدف، کشف حقیقت است. تعاریف مختلفی از تحقیق شده است؛ ولی به نظر می‌رسد تحقیق فرایندی است که از طریق آن می‌توان درباره ناشناخته به جست‌وجو پرداخت و از آن شناخت لازم را کسب کرد. در این فرایند از چگونگی گردآوری شواهد و تبدیل آن‌ها به یافته‌ها، تحت عنوان روش‌شناسی یاد می‌کنند. رسالت اصلی تحقیق، به‌کارگیری روش‌ها برای نظریه‌سازی است. برای اینکه پژوهش در آموزش و پرورش نهادینه شود، باید به ایجاد روحیه پژوهش‌گری، اعطای قابلیت‌ها و مهارت‌های لازم پژوهشی و همچنین اعطای فرصت به دانش‌آموزان برای پژوهش همت گماشت. برنامه‌های درسی و روش‌های آموزشی باید به‌گونه‌ای متحول شود که به دانش‌آموزان در دستیابی به این اهداف یاری رساند.

خوشبختانه کتب و مقالات فراوانی در زمینه ایثار و شهادت نگاشته و چاپ شده است. بهره‌گیری از این تحقیقات و آشناساختن دانش‌آموزان با تحقیق، از رسالت‌های متولیان تعلیم و تربیت است.

بردن دانش‌آموزان به مراکز تحقیقات در خصوص ایثارگران مانند: اداره کل جمع‌آوری، نگهداری و تنظیم آثار ایثارگران و مرکز تخصصی شاهد و ایثارگر در شهر قم و توضیح درباره این مراکز، نوعی ترویج فرهنگ ایثار است.

۵. غنی‌سازی کتابخانه‌های مدارس

تجهیز کتابخانه‌های مدارس به انواع کتب جذاب و بااهمیت از جمله کتب اخلاقی و در اختیار قراردادن کتاب‌هایی درباره فرهنگ ایثار به دانش‌آموزان از طریق بخش امانی کتابخانه‌ها، در ترویج فرهنگ ایثار حائز اهمیت است.

۶. سایت‌های اینترنتی

از آنجا که مقالات بسیاری در زمینه ایثار و شهادت در سایت‌های مختلف اینترنت منتشر شده است، از سویی فراهم‌آوردن امکان استفاده دانش‌آموزان از این پدیده مفید علمی و از سوی دیگر آموزش نحوه استفاده از اینترنت و منابع مفید آن، می‌تواند در تقویت فرهنگ ایثار راهکار مؤثری باشد. با توجه به اینکه بسیاری از دانش‌آموزان، به‌خصوص طبقات پایین جامعه در منازل خود به اینترنت دسترسی ندارند؛ از این‌رو، باید امکان بهره‌مندی آنان را از این سیستم و منبع کسب اطلاع، در مدارس فراهم کرد. ضمن آنکه نظارت بر استفاده مطلوب از آن در مدرسه بیشتر از جای دیگر فراهم است. متولیان تعلیم و تربیت در مدارس، شایسته است فراگیران و کاربران را با سایت‌های مفیدی که در خصوص فرهنگ ایثار راه‌اندازی شده‌اند، آشنا سازند و نحوه استفاده از آن‌ها را آموزش دهند.

۷. تحلیل فرهنگ ایثار در گذر زمان

هر حادثه تاریخی به تحلیل تاریخی نیز نیاز دارد. این تحلیل به‌ویژه پس از پایان‌یافتن آن حادثه و برای معرفی بیشتر آن به کسانی که در زمان وقوع حادثه، حضور یا وجود نداشته‌اند، حائز اهمیت است. درباره فرهنگ ایثار و شهادت این امر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چرا که موضوعات بسیاری مبنی بر ایجاد شبهه در این فرهنگ و زیر سؤال بردن آن مشاهده می‌شود. در زمان کنونی که از دفاع مقدس مردم کشور ما سال‌ها می‌گذرد، این شبهه‌ها را کسانی دامن می‌زنند که با انقلاب اسلامی ایران و مبانی آن مخالفت می‌ورزند و بیشتر نیز سعی دارند این شبهه‌ها را به مراکز فرهنگی کشور مثل مدارس و دانشگاه‌ها منتقل کنند. در این میان،

وظیفهٔ معلمان بیشتر از دیگر قشرهای جامعه مهم به نظر می‌رسد و آن‌ها باید به‌خوبی با فرهنگ ایثار و شهادت آشنا باشند و این آشنایی خود را از طریق بیان ساده و شیوا و تحلیل درست، به دانش‌آموزان منتقل نمایند. البته تاریخچهٔ ایثار همان‌گونه که گذشت، قدمتی به درازای حیات بشر بر کرهٔ خاکی دارد که سیر اجمالی آن برای بینش‌دهی دانش‌آموزان و دیگر قشرهای جامعه از سوی متولیان ترویج فرهنگ ایثار مفید است.

۸ تبیین دیدگاه و سیرهٔ حضرت امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری دربارهٔ ایثار و شهادت

بررسی و توضیح نظرهای این دو شخصیت شاخص در رهبری انقلاب کبیر اسلامی که از مقبولیت مردمی و جهانی برخوردار هستند و گفتار و عمل آن‌ها در خصوص ایثار تطابق داشته است، در صورت تبیین درست برای دانش‌آموزان می‌تواند از راهبردهای مهم تقویت این فرهنگ محسوب گردد. معمولاً در هر مقطع تاریخی، مطالعه و بررسی دیدگاه‌های افراد مهم و تأثیرگذار در آن مقطع، می‌تواند در ایجاد دید وسیع و دقیق در نسل‌های بعدی نقش مهمی داشته باشد. این امر دربارهٔ ایثار و شهادت به‌ویژه دربارهٔ حضرت امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری، مصداق پیدا می‌کند.

امام خمینی سال‌ها برای روی کارآمدن حکومت اسلامی تلاش کرد و دوری از وطن و تبعید و سختی‌ها را تحمل کرد. او در راه انقلاب بهترین سرمایهٔ زندگی خود، فرزند گرامی‌اش آقا مصطفی را فدا کرد و در نهایت، ایثار و ازخودگذشتگی او ثمر داد و انقلاب به پیروزی رسید. البته ایثارگری‌های فائده‌عظیم‌الشان انقلاب، محدود به این نمونه‌ها نبود. رفتارهای ایثارگرانه در سراسر زندگی امام، نمود داشت. یکی از جاذبه‌های امام برای ملت بزرگ ایران، همان بعد ایثارگری امام بود. از این رو، آشنایی با سیره و خط مشی او مهم است.

علاوه بر سیره امام، او در عمر با برکت خود، چه پیش از پیروزی انقلاب و چه پس از آن که مشحون از جلوه‌های ایثارگری بود، در مقام مرجعیت و رهبری و آشنا به فرهنگ اسلامی، سخنان بسیاری دربارهٔ ایثار، به‌ویژه سال‌های پر از حماسه و ایثار دفاع مقدس هشت ساله دارد که این سخنان آینهٔ تمام‌نمای آرمان‌ها و آرزوهای ملت ایران در آن برههٔ زمانی بوده است. یکی از گفتارهای گهربار ایشان چنین است:

«مقام شهادت، اوج بندگی و سیر و سلوک در عالم معناست و نهایت

ایمان، همانا ایمان عاشقانه است. شهادت ارثی است که از اولیا به ما می‌رسد. شهید خورشیدی است که بر انقلاب پرتو می‌افکند و شهادت چراغ هدایت ملت‌هاست. این ملت با عشق به شهادت، پیشرفت و این نهضت را به پیروزی رساند. اینکه ملت شهادت را خواست و گرایش به زندگی دنیوی را کنار گذاشت، تحولی بود فرخنده که همواره باید آن را پاس داشت و نگذاشت با سرد و کم‌رنگ شدن شعله‌ فروزان عشق و شهادت، علائق دنیوی و مادی، آن‌ها را مسخ کرده، از این سستی و فتور، خون‌های پاک شهدا هدر رود.^۱

رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای نیز از ایثارگران بزرگ عصر حاضر است. وی پیش از پیروزی انقلاب، از مبارزان سیاسی درجه‌ اول بود که به سبب پافشاری بر اهداف و آرمان‌های اسلامی و انقلابی بارها رژیم سفاک پهلوی او را دستگیر کردند و مدت‌ها عمرش در زندان سپری شد و در این مدت شکنجه‌ها دید. پس از پیروزی انقلاب نیز با پذیرش مسئولیت‌های حساس و سنگین به‌عنوان بازوی امام عمل کرد و در تمام عرصه‌های انقلاب حضور فعال و چشمگیر و نقش اساسی داشت. ایثارگری او بر بسیاری از مردم پوشیده نیست. کیست که جانبازی ایشان در راه انقلاب و ازدست‌دادن عضو مهمی از بدنش را نشنیده باشد یا از حضور پیرنگ او در جبهه‌های حق علیه باطل، اطلاع نداشته باشد؛ اما شاید از نسل سوم انقلاب، برخی از قشرهای مختلف مخصوصاً دانش‌آموزان و دانشجویان و دیگر جوانان، به آشنایی با گفتار و سیره این رهبر فرزانه، نیاز داشته باشند. از این‌رو، بر متولیان ترویج فرهنگ است که به شناساندن مواضع و دیدگاه‌ها و سیره عملی رهبران انقلاب بکوشند. بی‌تردید اگر مردم کارنامگ زندگی سراسر ایثار ایشان و گفتار و کردار ایشان درباره این فرهنگ را مشاهده کنند، همان‌گونه که نسل‌های قبلی بدانان اقتدا کردند، آنان نیز در الگو قراردادن ایشان خواهند کوشید.

۹. معرفی اسوه‌ها

یکی از بهترین راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار، معرفی اسوه‌های ایثارگری است. اسوه، عبارت از حالتی است که انسان به هنگام پیروی از غیر خود، پیدا می‌کند و برحسب این که

پیروی از چه کسی باشد، ممکن است اسوه‌ای نیک یا بد برای انسان فراهم آید.^۱ در قرآن این روش به کار گرفته شده است که گاهی در آیات به طور مستقیم به پیروی از کسی تصریح می‌شود (مانند لقد کان لکم رسول الله أسوة حسنة) و گاه بدون چنین تصریحی، اسوه‌ها در معرض دید گذاشته می‌شوند.^۲ بر اساس این روش، می‌توان ارزش‌های مدنظر و از جمله فرهنگ ایثار و شهادت را با ایجاد بصیرتی نو در دانش‌آموزان، به آنان معرفی نمود. با معرفی و عرضه اسوه، نمونه رفتار و کردار مطلوب در معرض دید دانش‌آموز قرار می‌گیرد و موقعیت او دگرگون می‌شود تا او به پیروی از آنان بپردازد و حالت نیکویی، در خود پدید آورد. با توجه به اهمیت این موضوع، معلمان و استادان باید حالات مطلوب فراگیران خود را که عملاً در وجود کسی آشکار شده، به آن‌ها نشان دهند. این کار اساساً در اوضاع واقعی اجتماعی مدنظر است؛ ولی حاصل آن این است که شخصیت‌های تاریخی نیز الگوی عمل قرار می‌گیرند. باید این نکته مهم را مدنظر داشت که تاریخ صدر اسلام^۳ و دفاع مقدس جمهوری اسلامی، سرشار از اسوه‌هایی است که می‌تواند دانش‌آموزان را به خود جلب کند. اگر بخواهیم در این زمینه مثالی بیان کنیم، بدون شک شهید حسین فهمید اسوه، به‌خصوص از نظر سنی برای دانش‌آموزان است. حماسه‌ای که این شهید جاوید از خود به یادگار گذاشت، به‌عنوان الگو و اسوه همیشه استنادشدنی است؛ چرا که عمل او با معیارهای دنیوی توضیح‌دانی نیست، ولی هنگامی که از دیدگاه معنویت به این مسأله بنگریم، نتایجی پذیرفتنی در توضیح این حماسه خواهیم یافت. معلمان با بهره‌گیری از این نمونه‌ها که تعداد آن‌ها در دفاع مقدس فراوان است، دانش‌آموزان را با فرهنگ ایثار و شهادت آشنا نمایند و این فرهنگ را در نظر آنان متجلی سازند.

الگوسازی ضرورت اوضاع جامعه است و نیازمند ابزار و وسیله می‌باشد. ایثارگران اعم از زن و مرد الگوهای مناسبی هستند. در جامعه ما جوانان به الگوهای اصیل با ویژگی‌های مذهبی و دینی نیاز دارند که مظهر شجاعت و شهامت و ایثار باشند.

۱. باقری: ۱

۲. همان: ۲

۳. به فصل سوم همین کتاب مراجعه کنید

نظام تعلیم و تربیت در کشور ما می‌تواند با در اختیار داشتن اسوه‌های بی‌شمار در زمینه‌های مختلف و از جمله دفاع مقدس، ارزش‌های مدنظر خود را به نسل جدید منتقل کند. این امر به تقویت مشارکت عمومی منجر می‌شود؛ چرا که دانش‌آموزان با دریافت نقش مشارکت جوانان غیور میهن در دفاع از انقلاب و نظام اسلامی، خود به مشارکت گسترده‌تر در صحنه‌های مختلف ترغیب می‌گردند.

در این راستا و برای ارائه و معرفی اسوه‌ها، معلمان می‌توانند روش‌ها و راهبردهای زیر را برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین دانش‌آموزان به کار گیرند. مسلماً راهبردهای دیگری را نیز می‌توان به موضوعات یادشده افزود. برخی از این راهکارها عبارت‌اند از:

- استفاده از خاطرات رزمندگان و فرماندهان دفاع مقدس در ایام هفته دفاع مقدس و مناسبت‌های مختلف دیگر و طرح آن‌ها در دروس مرتبط با موضوع جهاد و شهادت و ایثار از جمله در درس آمادگی دفاعی، بینش، تاریخ، مطالعات اجتماعی و غیره.

- بهره‌گیری از مقالات و کتب نوشته‌شده درباره دفاع مقدس و تشویق دانش‌آموزان به مطالعه و مراجعه به آن‌ها. همچنین، تشویق به تلخیص و بازگویی مطالب آن در مدارس. این عمل با تقسیم کار و بدون وقت‌گذاری بیشتر و لطمه به دروس اصلی، امکان‌پذیر است.

- استفاده از یادنامه‌های شهدا در کلاس‌های درس و فوق برنامه‌های مدرسه.

- بیان حکایات و قصص ایثار و بذل که در سیره معصومان(ع)، اصحاب ائمه، بزرگان، علما و... وجود دارد.

- استفاده از وصیت‌نامه‌های شهدا: این وصیت‌نامه‌ها شاهکارهای حماسه و ایثار است و در تداوم جنگ و تهییج جوانان به ادامه جنگ با متجاوزان به ملت و وفاداری به آرمان‌های شهیدان تأثیر انکارناپذیری داشته است. در وصیت‌نامه‌ها، جلوه‌گری ادب حماسی را می‌توان مشاهده کرد. آنجا که مجاهد راه حق درباره ایمان و یقین به راه و هدف خود می‌نویسد و از سر تحقیر دشمن را خطاب می‌کند و او را به رزم بی‌امان فرا می‌خواند. این وصیت‌نامه‌ها سراسر حماسه و شجاعت است و تعلیم و اندرز و فراخوانی مردم به الگو قرار دادن قیام امام حسین(ع) را در آن‌ها می‌توان به وضوح یافت.

وصیت‌نامه بیانیه جهاد هر شهید است. شهدا می‌دانستند که وصیت آنان پیامی است برای

آیندگان و مطمئن بودند یکی از ابزارهایی که یاد حماسه و دلیری را به‌خوبی در اذهان تثبیت می‌کند، مکتوب‌کردن آرمان‌هایی است که برای آن از جان خود گذشتند و درحقیقت، وصیت اقراری است مکتوب به درستی راه و هدفی که به سبب آن کشته شده‌اند.

۱۰. ایجاد احساس خودباوری مذهبی و ملی

راهبرد دیگر در زمینه تقویت فرهنگ ایثار و شهادت در بین دانش‌آموزان، ایجاد احساس خودباوری مذهبی و ملی در آنان است. خودباوری اصطلاحی است که امروزه در جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم تربیتی به کار می‌رود و منظور از آن حالت مثبت روحی و روانی است که در نتیجه احساس ارزشمندی در نفس انسان پدید می‌آید و او را آماده می‌سازد تا از طریق بهره‌گیری از لیاقت‌ها و توانمندی‌هایی که دارد به انجام وظایفی که برعهده اوست، قیام نماید و در این راه، از مشکلات و موانعی که پیش می‌آید، هراسی به دل راه ندهد. از این حالت روحی در فرهنگ اسلامی با تعبیری همچون علو همت، مناعت طبع، اعتمادبه‌نفس، عزت نفس و... یاد می‌کنند. در واقع، خودباوری، باور به استعدادها، توانایی‌ها و نیروهای نهفته فطری درونی است که با اتکا به آن، می‌توان به اهداف مدنظر در زندگی رسید و به آنان جامه عمل پوشاند. مرحله عالی خودباوری، شکوفایی همه استعدادهای بالقوه فرد است.^۱

خودباوری ملی، در مقابل از خودبیگانگی و خودباختگی ملی مطرح می‌شود. گاهی افراد جامعه بر اثر ناآگاهی و یا تحت تأثیر تبلیغات سوء و جذاب دشمنان، به سنت و باورهای ملی و فرهنگی خود پشت می‌کنند و از نمادها و ارزش‌های رایج در جوامع دیگر پیروی و تقلید می‌کنند. این کار به تدریج، راه نفوذ و تسلط همه‌جانبه بیگانگان را در عرصه‌های مختلف آن جامعه هموار می‌سازد. درنهایت، کیان و استقلال آن جامعه را با خطر جدی مواجه می‌سازد.

در تاریخ جوامع اسلامی، به نمونه‌های فراوانی از این‌گونه جامعه‌ها برمی‌خوریم. برای نمونه، کشور ترکیه در دوران حکومت کمال مصطفی آتاترک و حتی جانشینان او، در مقابل غرب، به خودباختگی ملی گرفتار آمد. ایران نیز در دوره رژیم پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۰۴ش) به چنین سرنوشتی دچار شد. این دو مصداق روشنی از ملت‌هایی هستند که به خودباختگی ملی

گرفتار آمدند. بنابراین، اگر افراد جامعه‌ای خواهان پیشرفت و تعالی هستند، باید از طریق اصلاح نظام آموزشی و تربیتی جامعه و بازنگری در باورها و ارزش‌های فکری و فرهنگی به‌جای مانده از گذشته، تمام این‌گونه اوصاف و ویژگی‌های نادرست فکری و اخلاقی را اصلاح نمایند و به انقلابی فکری و فرهنگی، به‌ویژه در سطح اندیشه و اعتقادات نسل جوان دست بزنند. آن‌گاه از طریق احیای ارزش‌های اصیل و حیات‌بخش، روح اعتمادبه‌نفس و خودباوری را در وجود این قشر که مهم‌ترین سرمایه‌ی جوامع محسوب می‌گردند، شکوفا سازند و حفظ و استمرار خواهند بخشید. دفاع مقدس و شهدا در این زمینه نقشی اساسی ایفا می‌کنند، به شرط آنکه کسانی از قبیل معلمان کشور با نحوه‌ی ایجاد خودباوری در جوانان آشنا باشند و از طریق این احساس، فرهنگ ایثار و شهادت را تبیین و ترویج نمایند.

- ائشا درباره‌ی ایثار.

نوشتن و نصب جملات زیبا و جذاب در خصوص ایثار در اماکن آموزشی. جملات زیر که برگرفته از منابع غنی اسلامی است از آن جمله‌اند:

- ایثار راه رسیدن به محبت و رضوان الهی است.

- ایثار دلیل بر علو همت است.

- ایثار طریق برای سعادت در دنیا و اجر بزرگ در آخرت است.

- ایثارگر نزد خدا و خلق خود محبوب است.

- دوستی مردم با تو به قدر جود و کرم توست.

- ایثار از خُلق مسلمان است.

- ایثار دلیل ایمان و حسن اسلام و رفعت اخلاق است.

- ایثار از صفات اهل بهشت است.

- ایثار موجب برکت و رهنمون‌کننده‌ی به خیر است.

- ایثار دلیل بر کمال ایمان و حسن اسلام است.

- ایثار از زیباترین فضایلی است که اسلام ما را بدان فرا می‌خواند.

- خدا کریم است و کرم را دوست دارد: «ان الله کریم یحب الکریم».

- آموزش درست ابعاد و مصادیق ایثار به دانش‌آموزان و خواستن از ایشان برای برشمردن

اقسام ایثار و مصادیق آن مانند:

- اختصاص دادن جای خوب در کلاس به هم‌کلاسی.
- دادن قسمتی از خوراکی به دوستی که در محیط آموزشی دچار ضعف شده است.
- در صورت امکان، کمک مالی و درسی به دانش‌آموزان نیازمند. به عبارتی دیگر، ایثار وقت و دانش.
- حفظ آبروی هم‌کلاسی و هم‌مدرسه‌ای با مایه‌گذشتن از آبرو و اعتبار خود.

۱۱. آشناساختن دانش‌آموزان با ادبیات جنگ

تاکنون صدها اثر درباره ادبیات جنگ پدید آمده و سمینارهایی تشکیل شده است. مطالعه خاطرات رزمندگان، رمان‌ها و داستان‌های جنگ تا آغاز سال‌های ۱۳۷۰ بیش از ۱۱۶۰ داستان کوتاه درباره جنگ تحمیلی در مطبوعات چاپ شد. در همین زمان نیز از مجموع قریب به ۲۱۰ داستان بلند چاپ شده، ۳۳ رمان و داستان بلند به طور مستقیم به موضوع جنگ پرداخته‌اند.^۱ در این داستان‌ها، مفهوم شهادت انعکاس دارد و دفاع از میهن را دفاع از حدود و ثغور ایمان قلمداد می‌کنند. و الگویی اخلاقی و رفتاری شناخته می‌شود و تأثیر روحی خاصی می‌گذارد و در این گونه آثار، شهید با شهادت خود جلوه‌ای از جهاد با نفس و ایثار را به نمایش می‌گذارد و بعد از او هم رایحه‌ای به جا می‌ماند که مشام بازماندگان خود را معطر می‌سازد. از این رو، نقش ادبیات در ترویج فرهنگ ایثار بسیار ارزنده است.

۱۲. اعطای جایزه و تشویق‌های دیگر

مدیران و متولیان تعلیم و تربیت برای ترویج فرهنگ ایثار می‌توانند با طرح پرسش‌نامه‌ها یا انتخاب متنی در خصوص مهم‌ترین فضایل اخلاقی مانند ایثار، در مدارس مسابقه‌ای در مناسبت‌ها ترتیب دهند و به برترین‌ها، جوایزی اعطا نمایند تا دیگران نیز تشویق به مطالعه و یادگرفتن فرهنگ ایثار شوند. نیز می‌توان دانش‌آموزان ایثارگر را معرفی و تشویق کنند.

- دعوت از ایثارگران عرصه جنگ و دیگر عرصه‌های ایثارگری اعم از اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی برای سخنرانی و تبیین ایثار و از خودگذشتگی.
- تدوین و تهیه جزواتی در خصوص ایثار به زبان‌ها و سطوح مختلف و توزیع آن‌ها در

۱. جایگاه مفهوم شهادت در داستان‌های جنگ، (مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت: ۲۳ به بعد

مدارس و اماکن آموزشی.

- تدارک نشر مجله‌ای با مقالات دانش‌آموزان در هر مدرسه در خصوص فرهنگ ایثار. این نشریه را می‌توان به صورت فصلنامه یا حتی سالنامه تنظیم کرد و برای ایجاد انگیزه بیشتر ضمن تشویق مؤلفان برتر مقالات، حتی حقالزحمه‌ای نیز برای صاحبان مقالات ارزشمند در نظر گرفت. همچنین، صدور تشویق‌نامه برای نویسندگان از سوی مسئولان امر تعلیم و تربیت مانند مدیر مدرسه و رده‌های بالاتر مثل مسئول ناحیه و حتی در صورت امکان تشویق وزیر برای تأثیرگذاری بیشتر.

- برگزاری همایش و سمینار ترویج فرهنگ ایثار در مدارس، در سطح نواحی و استان‌ها و درگیرکردن خود دانش‌آموزان برای برپایی این همایش‌ها و بهره‌مندی از آثار خود آنان در مراسم. - برگزاری شب شعر در خصوص ایثار و کارکردهای مختلف آن در اجتماع و استفاده از اشعار دانش‌آموزان درباره ایثار در کنار دیگر شاعران.

خلاصه آنکه نظام آموزش و پرورش به‌عنوان متولی امر تعلیم و تربیت می‌تواند نقش سازنده‌ای را در ترویج و گسترش فرهنگ ایثار ایفا کند و باید باور داشت که نقش آن سترگ و اساسی است؛ زیرا بهترین مقطع برای نهادینه‌سازی این فرهنگ اصیل اسلامی، دوره‌ای است که نوجوان به دنبال شکل‌دادن به هویت خود و شکل‌گیری شخصیت اوست. ذهن دانش‌آموز همچون لوح سفیدی است که گیرنده ایده‌ها و نمادهای مختلف است. متولیان مسئولند که در ازای هزینه‌های سنگین ملی که صرف امر تعلیم و تربیت می‌شود، دانش‌آموزان را با ایده‌ها و نمادهای منطبق با فرهنگ اسلامی آشنا کنند.

دانشگاه

امام خمینی (ره) به‌عنوان معمار کبیر انقلاب اسلامی درباره جایگاه و نقش دانشگاه فرمود: «ترقی مملکت به دانشگاه است». در اندیشه امام، دانشگاه نقش اساسی را در دادن فکر سیاسی اجتماعی به دانشجویان دارد. مقام معظم رهبری آیت‌الله خامنه‌ای، نیز در جمع استادان مطالبی را بیان فرمود که بسیار راهگشاست.

دانشگاه مرکز تفکر و تدبر و تعقل است و نقش کلیدی و راهبردی آن انکارناپذیر است. با توجه به چنین جایگاهی و نقش آن در تحولات اجتماعی، تولید دانش و نیروی انسانی، بیشتر

قشرهای جامعه پیرو این مرکز و قشر دانشجو و دانشگاهیان هستند. از این رو، دانشگاه باید به محلی برای گسترش فرهنگ و ارزش‌ها تبدیل شود.

در دانشگاه‌ها نسبت به انتقال ارزش‌ها و فرهنگ و رشادت‌های رزمندگان و ایثارگران سلحشور اسلام در دوران دفاع مقدس هشت‌ساله و جنگ تحمیلی در شرایط خاص کنونی به نسل سوم در دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی و تربیت معلم وابسته به آموزش و پرورش، اهتمام بیشتری داشت. نباید فراموش کرد که همین مؤسسه‌ها و دانشگاه‌ها اعم از علوم پزشکی، دانشگاه‌های آزاد اسلامی، پیام نور و دیگر مراکز علمی در ایام تجاوز دشمن بعثی، خود تأمین‌کننده بخش عظیمی از نیروهای رزمنده جبهه‌های نبرد حق علیه باطل بودند. حفظ روحیه ایثار در میان این دانش‌آموختگان و فرهیختگان سرنوشت‌ساز است. متولیان دانشگاه باید به آموزه‌های اخلاقی همچون ایثار، عنایت داشته باشند و احساس مسئولیت نمایند.

برخی راهکارها و پیشنهادهای ترویج فرهنگ ایثار در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی را می‌توان چنین برشمرد:

۱. نقش استادان

بی‌تردید استادان دانشگاه‌ها نقش کلیدی دارند. آنان از عناصر فرهنگی کشور هستند که در بنای رفیع فرهنگ آینده نقش به‌سزایی دارند. از این رو، نقش آنان در تعمیق ارزش‌های دینی، فرهنگی بسیار سنگین و حساس است. استادان باید فرماندهی و جهت‌دهی دانشجویان را بر عهده داشته باشند و ذهن آنان را بازپروری کنند و به شبهات ایشان پاسخ گویند. این قشر فرهیخته رسالت بزرگی بر عهده دارند که در صورت انجام درست آن، بی‌تردید آثار آن را در جامعه شاهد خواهیم بود.

نقش اصلی در دانشگاه‌ها برعهده استادان است؛ بدین جهت از آن‌ها انتظار می‌رود که در نحوه تربیت دانشجویان همت مضاعفی داشته باشند. استادان نقش هدایتگری و بنیادین دارند. اگر آن‌ها به‌خوبی نقش خود را به‌عنوان اسوه‌ها ایفا نمایند، می‌توانند جهت‌دهی خوبی به دانشجویان داشته باشند.

استادانی باید بر کرسی تدریس بنشینند که صرفاً انتقال‌دهنده مفاهیم و دروس رسمی کلاس‌ها نباشند، بلکه باید به فکر جامعه و روح دانشجویان هم باشند. آنان باید به تقویت

معنویات و فضائل اخلاقی در کنار توجه به علم‌آموزی داشته باشند تا تأثیرگذاری بیشتری داشته باشند. تمام استادان و به‌خصوص استادان دروسی مانند ریاضی و فیزیک و علوم پایه و غیرانسانی که تأثیرگذاری بیشتری روی دانشجویان دارند، مسئولیت مضاعفی دارند. آنان نباید در رعایت ارزش‌ها و هنجارهای دینی و عرفی بی‌توجه باشند.

شخصیت استاد، رفتار او، سخنانی که می‌گوید و حتی سخنانی که نمی‌گوید، عکس‌العمل و واکنشی که در برابر مسائل و مناسبت‌ها از خود نشان می‌دهد یا نشان نمی‌دهد و رفتاری که در مجموعه حرکات اوست، هر کدام پیام خاصی را به همراه دارد. از این‌رو، جهت‌دهی درس‌های پنهان به سوی ارزش‌های متعالی دینی، می‌تواند تأثیری مهم‌تری از آموزه‌های رسمی به همراه داشته باشد.

باید به این نکته اعتراف نمود که شخصیت و جایگاه استاد و مسئولان دانشگاه تأثیری ناخواسته و انکارناپذیری در فرهنگ عمومی دانشجویان و در نتیجه، فرهنگ جامعه خواهد داشت و ثانیاً چون این تأثیرگذاری بدون برنامه‌ریزی قبلی است، پس الزاماً باید از استادانی بهره گرفت که درس‌های پنهان رفتار و شخصیت آنان با آرمان‌های جامعه اسلامی انطباق داشته باشد. پس انتظار ارتقای فرهنگ دینی همراه با مدیریت عناصر ناسازگار با این فرهنگ انتظاری بیهوده و بی‌ثمر خواهد بود و در نهایت، نتیجه عکس را نیز به همراه خواهد داشت.

استادان دروس معارف در مراکز علمی کشور، مسئولیت سنگین‌تری برعهده دارند و توقعات و انتظارات از ایشان به مراتب بیشتر از دیگر استادان دانشگاه‌هاست. از این‌رو، باید در تربیت استادان معارف، گام‌های جدی برداشت. این مهم را از سال‌ها قبل نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها آغاز کرده و در سال‌های اخیر با تأسیس دانشگاه معارف اسلامی، شتاب بیشتری به خود گرفته است؛ اما هنوز در دانشگاه‌ها، کمبود استادان مسلط معارف، کاملاً محسوس است که باید جبران شود. نقش آنان در ترویج مفاهیم اخلاقی، بسیار سترگ است. از این‌رو، استادان معارف اسلامی، احیاناً اگر ضعف علمی دارند، باید به تقویت بنیه علمی خود بپردازند. استادان معارف ضمن ترویج درست فرهنگ ایثار باید قادر به پاسخ‌گویی شبهات فکری مطرح از سوی برخی روشن‌فکران مآبان دانشگاه نیز باشند.

استادان می‌توانند به ترویج و نهادینه‌نمودن ارزش‌های دینی همت گمارند و از طریق

پرورش نیروهای ارزشی موج‌آفرینی فرهنگی ایجاد کنند. از جمله اقداماتی که استادان در راستای ترویج فرهنگ ایثار می‌توانند انجام دهند، عبارت‌اند از:

- استادان مطابق با اوضاع کلاس و در مناسبت‌های مختلف و مرتبط با موضوع ایثار، از فضل و اهمیت ایثار در اسلام، ایثار در سنت و سیره معصومان(ع) و اسوه‌های ایثار و شهادت یاد نمایند تا دانشجویان با این مقولات بیشتر آشنا شوند.
- اختصاص بخشی از نمرهٔ دروس عمومی به ترویج‌دهندگان ایثار نیز مناسب به نظر می‌رسد.

- دادن تکالیف و تحقیق درسی در دروس مرتبط با فرهنگ ایثار یا تلخیص برخی منابع در خصوص ایثار، می‌تواند در ترویج این فرهنگ غنی مؤثر باشد. وقتی به دانشجویان جهت‌دهی خوبی داده شود و آنان بتوانند رفتارهای ایثارگرانه از خود بروز دهند، بی‌تردید ایشان مروجان خوبی برای نهادینه‌ساختن فرهنگ ایثار در جامعه خواهند بود.
- تعامل بین گروه‌ها و تشکل‌های دانشگاهی و دانشجویی و احساس مسئولیت تمام آنان در ترویج و گسترش فرهنگ ایثار، می‌تواند نقش‌آفرین باشد.^۱ تشکل‌های دانشجویی با فعالیت‌های فرهنگی‌مذهبی در بین دانشجویان، نقش مهمی را ایفا می‌کنند که در صورت توجیه‌شدن بیشتر برای ترویج فرهنگ ایثار، سهم چشمگیری در این مقوله در دانشگاه‌ها خواهند داشت.

- اختصاص برخی فوق برنامه‌های دانشگاه به مقولهٔ فرهنگ ایثار؛ همانند برپایی نشست‌های علمی، همایش‌ها، سخنرانی، برگزاری جلسات پرسش و پاسخ، برگزاری مسابقات کتاب‌خوانی و تحقیقاتی.

- گنجاندن واحد درسی یا مطالبی در دروس مرتبط با فرهنگ ایثار تا با کالبدشکافی مقولهٔ ایثار و تبیین وجوه مختلف و آثار متنوع در جامعه بر غنای شناختی آن برای نیل به هدف ترویج فرهنگ ایثار و شهادت افزوده شود. تبیین فرهنگ جهاد و شهادت و دیگر مصادیق ایثار در دروس تربیت معلم و آموزش عالی را نباید از نظر دور داشت.

- تشویق و سوق‌دادن دانشجویان به نگارش مقالات و پایان‌نامه‌هایی در عرصهٔ فرهنگ ایثار و

---

۱. روش‌های جذب نوجوانان: ۴۶ به بعد

حمایت از آن‌ها. بنابراین، توسعه عرصه‌های مطاعاتی و تحقیقاتی در باب فرهنگ ایثار، یکی از گام‌های مهم در جهت انتقال فرهنگ و ارزش‌ها به دانشجویان است؛ چرا که آنان از نزدیک و عمیقاً با آن دوران و ارزش‌های آن آشنا می‌گردند و چون با تلاش و کوشش خود به آن نتایج رسیده‌اند، به آن باور عمیق‌تری خواهند داشت و هرچه را که انسان به آن باور داشته باشد، در جهت حفظ آن می‌کوشد و خود به جمع ترویج‌دهندگان می‌پیوندد و کار ماندگاری عرضه می‌کند.

اکنون دفتر مطالعات و تحقیقات بنیاد شهید و امور ایثارگران، پایان‌نامه‌های دانشجویی و گزارش‌های طرح‌های پژوهشی را که حمایت و نظارت شده است، در آرشیو تحقیقات نگهداری می‌کند و تاکنون ۶۷۹ عنوان پایان‌نامه دانشجویی مرتبط با ایثار و شهادت، خانواده‌های شهدا و ایثارگران و... نگهداری شده است.

- ایجاد بانک اطلاعاتی جامع دفاع مقدس و دیگر کارهای انجام شده درباره فرهنگ ایثار، تأثیر به‌سزایی در افزایش اطلاعات و آگاهی کاربران خواهد داشت؛ چرا که هر زمان، دسترسی به اطلاعات مورد نیاز در این باب داشته باشند، مراجعه خواهند کرد. این پایگاه می‌تواند آخرین تحقیقات علمی و پایان‌نامه‌ها را در خود جای دهد.

- برگزاری جلسات پرسش و پاسخ با دعوت از استادان و صاحب نظران در خصوص فرهنگ ایثار.

- معنادار ساختن مرگ و شهادت در راه خدا برای ترویج روحیه شهادت‌طلبی. اگر شهادت قربانی شدن در راه خدا و برای خدا تلقی شود، خواهان پیدا می‌کند. خداوند عالی‌ترین معنای زندگی انسان است. از این رو، هر چیزی که در راستای رسیدن به خدا باشد، تحمل‌پذیر، بلکه شیرین و جذاب است.^۱ اگر انسان بداند که در عظمت و فضیلت شهید و شهادت در راه خدا آیات و روایات بسیاری آمده مانند حیات جاوید، پاداشی بزرگ، نظر به وجه‌الله، شفاعت‌کننده، آمرزش گناهان، به طور مسلم، در صورت فراهم شدن زمینه، با آغوش باز به استقبال آن خواهد رفت؛ چنان‌که شهدا و ایثارگران چنین کردند.

راه دیگر نشر روحیه شهادت‌طلبی، مطالعه سرگذشت عاشقان شهادت است. آشنایی با

۱. نقش دانشجویان در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، (مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرصت‌ها و چالش‌های فراروی

زندگانی و سیرهٔ کسانی مانند امیر مؤمنان و سیدالشهدا(ع) و دیگر ایثارگران برجسته، برای ترویج این روحیه راهگشاست.

۲. نقش مساجد

در مسجد فرد الهاماتی را با لباس تقدس در اعماق تفکرش دریافت می‌کند. مسجد مرکز آموزشی قدرتمندی است که حاکمان این مرکز آموزشی مسیر جهت‌گیری‌های اجتماعی را در آنجا رقم می‌زنند. رسالت روشن‌فکران دینی آن است که بکوشند تا حد امکان عالمان دین و معلمان جوهر دین بر مسند این مرکز آموزشی قرار گیرند تا به تودهٔ جامعه جوهر دین را بیاموزند. دینی که جوهر آن عشق به پاکی، تلاش برای آموختن و گسترش صلح و دوستی است. به این ترتیب، می‌توان قرائت‌های ناثواب از ظواهر دین را که به رفتارهای ناهنجار اجتماعی منجر می‌شود، می‌توان از ذهن جامعه به تدریج پاک نمود و قرائت‌های ثواب از جوهر دین را که سازگار با رفتارهای متعادل اجتماعی است، جایگزین نمود.

ظرفیت مساجد در ابعاد فرهنگی، تربیتی، سیاسی و اجتماعی بسیار فراوان است و از آن‌ها باید استفادهٔ بهینه کرد. گستردگی شبکهٔ مساجد در سراسر کشور از شهر و روستا، ظرفیت عظیمی برای فرهنگ سازی ایثار است.

تبلیغات درست و داشتن فضای برنامه‌ای جالب در مساجد و پرداختن به مباحث اخلاقی مهم اهمیت دارد. برخی از راهکارهای ترویج و نهادینه‌ساختن فرهنگ ایثار در مساجد را می‌توان چنین برشمرد:

- الگو بودن خادمان مساجد و دیگر گردانندگان آن‌ها برای تأثیرگذاری بر مرتبطان با مساجد.

- برگزاری مسابقات در راستای ترویج فرهنگ ایثار برای هرچه بیشتر آشناکردن اهل مسجد با مفاهیم بلندی همچون ایثار.

- احساس مسئولیت هر یک از نمازگزاران برای انتقال و ترویج فرهنگ ایثار به دیگران. برای نمونه، می‌توان به بخشش و کمک آنان به مستمندانی که برای دریافت کمک به مساجد مراجعه می‌کنند، اشاره کرد. نونهالان و دیگر حاضران با مشاهدهٔ صحنه‌های بذل و بخشش اموال، درس عملی می‌آموزند و آن را در زندگی خود به کار می‌گیرند. مسجد می‌تواند به‌عنوان

مکانی که در آن توجه به مسائل مادی و دنیایی کم است و بیشتر به مسائل معنوی توجه می‌شود، همچنین به لحاظ ویژگی‌های خاص این مکان متبرک در تربیت انسان‌ها به‌ویژه دانش‌آموزان و ترویج و آموزش ایثار و شهادت در میان آنان مؤثر باشد.

- بچه‌های مسجد و عضو کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد، با انجام کارهای پژوهشی و تشکیل هسته‌های پژوهشی با رویکرد ایثار و فراخوان آثار می‌توانند در ترویج این فرهنگ گام‌های بلندی بردارند.

مساجد مهم‌ترین پایگاه‌ها و فضاهایی هستند که می‌توانند در فرهنگ‌سازی ایثار و نهادینه‌سازی آن، نقش‌آفرینی کنند.

عناصر انسانی مانند خطبا و وعاظ و مبلغان و ائمه جماعات و سخنرانان همگی عوامل محیطی و انسانی هستند که در بسط و ترویج فرهنگ کار و همت مضاعف در مساجد نقش‌آفرینی می‌کنند.

مسجد پایگاه نشر و تبلیغ معارف اسلامی است. به گفته حمید مولانا، مسجد در جامعه اسلامی مهم‌ترین کانال ارتباطات اجتماعی، همواره به‌عنوان منبع حرکت‌های فرهنگی و معنوی عمل می‌نموده و نه تنها در بعد تزکیه معنوی که به‌عنوان منبع دانش و اطلاعات مربوط به جامعه، آحاد مردم را تغذیه می‌کرده است.

مساجد با قدمتی بیش از ۱۴۰۰ سال حامل پیام اسلامی و مروج اعتقادات جامعه بود و از مشروعیت بسیاری برخوردار است.

عمده‌ترین ابزار مبلغان برای ارتباط با قشرهای مختلف، مساجد هستند. از این ابزار کارآمد باید به درستی استفاده شود. با توجه به گوناگونی و تنوع مخاطبان، آشنایی به روش‌ها و مخاطب‌شناسی مهم است.

مساجد از دیرباز در زندگی مسلمانان نقش محوری داشته و زیربنای شکل‌گیری تمدن اسلامی محسوب شده و کارکردهای مختلفی داشته است. مساجد بهترین پناهگاه برای جوانان هستند. باید کاری کرد مساجد رونق یابند و حضور حداکثری مردم را شاهد باشیم تا فرهنگ دینی را بتوان در جامعه نهادینه ساخت. اخلاق نیکو، سعه صدر، دغدغه فرهنگی، همدلی و همراهی با نوجوانان و جوانان با امامان جماعت، فعال‌کردن کانون‌های مساجد. مساجد جایگاه بیان، ترویج و دفاع از معارف دینی است.

آسیب‌شناسی اقدامات دست‌اندرکاران مساجد و چگونگی سوق‌دادن مردم به مساجد نصب پلاکارد و تراکت و تنظیم جزواتی در این راستا و نرم‌افزار و عرضه آن‌ها به نمازگزاران.

- نمایش فیلم در مساجد چنان‌که در برهه‌ای از انقلاب، مساجد محل نمایش فیلم‌های انقلابی نیز بود.

- تبلیغات و اطلاع‌رسانی صحیح.

- نام‌گذاری روزی از سال به نام ایثار و تدارک برنامه‌های مختلف و حتی نام‌گذاری سالی بدان، نظر به اهمیت موضوع.

ارتباط با مراکز دینی به همراه فرزندان که برخی از آموزه‌های اسلام را از این طریق می‌توان فرا گرفت.

- تشویق به مشاهده فیلم‌های اخلاقی و تهیه آن‌ها و نرم‌افزارها و کتب مساجد و دعوت از محققانی که در این زمینه کار می‌کنند و بر موضوع مسلط هستند.

- مساجد همواره مرکز تعلیم، تربیت و تزکیه جامعه بوده است. از دیرباز مساجد محل تعلیم احکام و معارف الهی بوده‌اند و در گذشته، تعلیم قرآنی و تربیت جامعه در این مکان‌ها انجام می‌شده است. مساجد خصوصیتی دارند که به‌وجودآورنده فرهنگ ایثار هستند: منزله و پاک‌بودن محیط مساجد، استمرار فعالیت‌ها از کودکی تا پایان عمر، رویکرد تربیتی داشتن مساجد نه صرف تبلیغ، پراکندگی مناسب مساجد، استمرار فعالیت در مساجد، نیز ثبات فعالیت‌های تربیتی این مکان مقدس که انسان از کودکی با آن تماس دارد و تا آخر عمر رابطه او قطع نمی‌شود. رویکرد مساجد بر خلاف جاهای دیگر تربیتی است. پراکندگی مناسب مساجد در سطح کشور.

۳. بینش صحیح افراد

اگر جهان‌بینی فرد درست نباشد و باورهای درونی جهت دینی نداشته باشند، در رفتارها و اعمال نوجوانان نیز انعکاس لازم را نخواهند داشت. پس بینش صحیح در مسائل اعتقادی، فکری، اخلاقی و اجتماعی و جهان‌بینی مطلوب، جهت‌دهنده رفتارهای نیک و خداپسندانه از جمله ایثار در جامعه است.

جهان‌بینی توحیدی و فرهنگ ایثار و شهادت درمان بسیاری از نابسامانی‌ها و بیماری‌های روحی بشر امروز است که علم و تکنولوژی از عهده آن برنمی‌آید. درمقابل، بی‌اطلاعی و شناخت ناکافی از مفاهیم ارزشی اسلام و نداشتن معرفت لازم به فلسفه توصیه‌های دین و برداشت غلط از آن‌ها و آشنابودن به ثمره‌ها و فواید آن در ابعاد گوناگون که بسیار متنوع و گسترده است، نقش بسیاری در ترویج یا عدم ترویج فرهنگ ایثار خواهد داشت.

ویژگی‌های مروجان حوزه فرهنگ ایثار

- مروجان این حوزه تأثیرگذار و وظیفه سنگینی به دوش دارند؛ ازاین‌رو باید مجهز باشند تا در رسالت خطیر خود موفق عمل کنند. نمونه‌هایی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:
- برخورداری از اطلاعات کافی و مناسب درباره موضوع، برای عرضه به مخاطبان.
  - بین قول و عمل او تضادی وجود نداشته باشد تا خود بتواند به‌عنوان الگوی عملی مناسبی باشد.
  - در عمل، از خودگذشتگی و ایثار را در زندگی شخصی و اجتماعی خود به کار بندد.
  - برخورداری از تجارب کافی و آشنابودن به شیوه‌های گوناگون تبلیغ.
  - انگیزه‌های او متعالی و به مفاهیم تبلیغی خود پایبند و ثابت‌قدم باشد.
  - از هرگونه غلو و جعل در تبلیغ پرهیز نماید. مفاهیم تبلیغی او با بیان جوانان و ادبیات امروزی منطبق باشد.
  - مفاهیم را به بهترین شکل و روش در زمان و مکان مناسب به مردم انتقال دهد.
  - در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به بیان واقعیت‌های زیبای آن پرداخته شود.
  - زیبایی‌های جبهه و جنگ و ایثار و شهادت را از نزدیک ببیند و برخی از آن‌ها را لمس کرده باشد.^۱
  - مروجان باید شیوه‌های ترغیب افراد به ایثار را بدانند و با زبانی گویا به مخاطبان تفهیم کنند که ایثارگران در قرآن ستایش شده‌اند و آنان با ایثار خود در واقع با خدا معامله کرده‌اند و خداوند بدانان وعده پاداش داده است.

---

۱. زیبایی‌شناسی در فرهنگ ایثار و شهادت: ۲۶۶

۴. واگذاری ترویج فرهنگ ایثار به متخصصان

باید مدیریت و رهبری در حوزه ترویج فرهنگ، با افراد خاص و فرهیخته باشد؛ چون این رسالت و موضوع پیش پا افتاده‌ای نیست. درست مانند امر به معروف و نهی از منکر که دیدگاه قرآن هم همین است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» یعنی یک گروه خاص تربیت شده و فرهیخته باید رهبری نمایند که هم فهم عمیق داشته باشند، هم ابزار و هنر را خوب بشناسند. این هم از عهده کسانی برمی‌آید که خوب سخن بگویند، سخن خوب بگویند، خود اهل زیبایی باشند و زیبایی را لمس کرده باشند و در سخن گفتن صادق باشند.^۲

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بر اساس خط مشی‌های برنامه‌های توسعه: در برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران تقویت و ترویج فرهنگ ایرانی اسلامی با تکیه بر آرمان‌های اخلاقی و ارزش‌های انسانی از توجه و اولویت خاصی برخوردار است. در این راستا، سهمی که مردم جامعه اسلامی و نسل‌های مرتبط با شهدا می‌توانند انجام دهند، ایثار فرهنگی است که باید در جمع به وجود آید. کسانی باشند که این فرهنگ را گسترش دهند. باید اهداف کلان سند چشم‌انداز به اهداف خردتری زمان‌بندی شود و در اختیار سازمان‌های ذی‌ربط قرار گیرند تا مسئولیت هر سازمان مشخص گردد و امکان ارزیابی آن را فراهم آورد.

برجسته‌کردن پژوهش‌محوری در فرهنگ ایثار و انجام کارهای بنیادی و کاربردی در این حوزه می‌توان مسیره‌های آینده حرکت را مشخص ساخت.

باید مسئولیت ترویج فرهنگ ایثار را برای همه افراد و نهادهای دینی و اجتماعی به یک معنا ولی به درجات مختلف اثبات کرد. در این زمینه هماهنگی نهادهای دینی و فرهنگی با آموزش و پرورش و آموزش عالی و سازمان‌های غیردولتی در راستای تحقق اهداف فرهنگ ایثار و شهادت سند چشم‌انداز ضروری است.

لازم است مدیران عرصه فرهنگ ایثار ویژگی‌های خاص و برجسته‌ای همچون آگاهی‌های

۱. آل‌عمران/۱۰۴

۲. زیبایی‌شناسی در فرهنگ ایثار و شهادت: ۳۳۹ به بعد

همه‌جانبه، صبر مدبرانه، ولایت‌پذیری، شهادت‌طلبی، تحصیل اخلاص، خودسازی، نظم و برنامه‌ریزی، امانت‌داری، صداقت داشته باشند تا بتوانند نقش مؤثری در ارتقا و ترویج فرهنگ ایثار داشته باشند و فضای مناسب را برای این امر فراهم کنند. راه‌اندازی سیستم ارزیابی و گزارش‌دهی با اختیارات مناسب که بتواند هر آنچه برای اجرای سند در بخش ترویج فرهنگ ایثار و شهادت لازم است، انجام دهد و از پراکنده‌کاری‌ها جلوگیری نماید.

محوریت برنامه در عرصه ترویج فرهنگ ایثار، باید توسط مردم صورت گیرد. در واقع، وظیفه اساسی نهادهای دینی باید مردمی‌کردن کلیه برنامه‌ها و حمایت حداکثری از حضور مردم در برنامه باشد.^۱

راهکارهای ترسیم و ترویج زیبایی‌های فرهنگ ایثار

ترویج مستقیم یا رودررو مانند سخنرانی، همایش، کنفرانس، روضه‌خوانی و... .

ترویج غیرمستقیم که مروج پیام و مفهوم را در قالب رسانه‌ای به سمع و نظر مخاطب می‌رساند مانند فیلم و روزنامه و استفاده از ابزارهای هنری، از جمله تولید و ساخت فیلم‌های سینمایی و مستند در گستره جهانی و شرکت در جشنواره‌ها...

راهکارهای دیگر ترویج فرهنگ ایثار

- مطالعه زندگی ایثارگران: برای نمونه، مطالعه زندگی خانواده جانبازان قطع نخاعی و شیمیایی که در شبانه‌روز در آزمون مکرر ایثار شرکت می‌کنند و سربلند بیرون می‌آیند یا ازدواج برخی دختران با جانبازان برای کسب رضایت خداوند و تحمل مشکلات زندگی با آنان.
- برگزاری مسابقات خاطره‌نویسی و مقاله‌نویسی با گرایش‌های تکریم و تعظیم شهدا و ایثارگران.
- ترغیب و تشویق دانشجویان به پژوهش و تحقیق در خصوص شهدا و ایثارگران.
- گنجاندن مفاهیم مربوط به فرهنگ ایثار و شهادت در دروس عمومی و تخصصی.

---

۱. نک: بررسی راهکارهای تحقق اهداف سند چشم‌انداز ایران: ۵۳۵

۱۷۰ فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

- تهیه کتاب درباره ایثار برای سطوح مختلف جامعه آن هم به قلم روز.
- گسترش دامنه فعالیت‌های ستاد شاهد دانشگاه‌ها و دیگر مراکز فرهنگی و علمی.
- آشناسازی قشر جوان و نوجوان با موزه شهدا و فراهم کردن اوضاع بازدید آنان از این گونه مراکز.
- برنامه بازدید از مناطق عملیاتی راهیان نور که در این اردوها قشرهای مختلف به‌ویژه جوانان با موضوعات مختلف مرتبط با فرهنگ ایثار آشنا می‌شوند. اردوها دربردارنده مجموعه‌ای از عوامل مؤثر در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت هستند. استفاده از سخنرانی حاضران در جبهه‌ها درباره ایثارگران، ارزیابی اردوها و دسته‌بندی بازخوردها و ارتقای کمیت و کیفیت اردوهای مناطق جنگی.
- فراهم کردن تسهیلات رفاهی خاص برای جانبازان در دانشگاه‌ها.
- تقویت باورهای مذهبی در میان آحاد جامعه از سوی متولیان امور فرهنگی و دیگر متولیان این حوزه.
- تقویت علائق ملی و میهنی.
- آگاهی‌رسانی درباره عوامل و موانع رشد و توسعه فرهنگ ایثار که در این راستا نقش رسانه‌ها و به‌خصوص رسانه ملی بسی اهمیت دارد.
- سرمایه‌گذاری مناسب برای ترویج فرهنگ ایثار.
- برنامه‌ریزی سالیانه و مداوم برای ترویج ایثار.
- محدود نکردن ایثار به جهاد و شهادت.
- اهتمام بیشتر به تألیف و ترجمه آثار برجسته ادبی برای سطوح و قشرهای مختلف جامعه درباره فرهنگ ایثار و مقاومت.
- دعوت از کارشناسان برای سخنرانی و برگزاری مسابقه در خصوص موضوع و برشمردن مصادیق مهم ایثار و ایثارگری.
- تبیین درست جایگاه ایثار در اسلام.
- پاسخ به شبهات دشمن که پس از جنگ که آن‌ها علت شکست را روحیه ایثار و شهادت‌طلبی دانستند؛ لذا به القای شبهه پرداختند.

فصل پنجم - راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار ۱۷۱

- چگونگی دستیابی به ایثار: تعلیم و تربیت فرد و جامعه که نقش مهمی در زندگی انسان دارد.
- برجسته نمودن شاخصه‌های ایثار.
- بسط ارزش‌ها و معرفی الگوهای عملی در عرصه ایثار.
- شناساندن نمونه‌های زنده ایثارگری.
- برجسته نمودن ارزش کمک به دیگران با استفاده از ابزارهای فرهنگی.
- ترویج فرهنگ کتاب و کتاب‌خوانی با برنامه‌ریزی کلان در دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی در زمینه فرهنگ ایثار و شهادت.
- برگزاری جلسات منظم، مستمر و البته بنیادین بنیاد شهید، کمیته ایثارگران و دانشگاه‌ها در جهت روشن نمودن افکار جامعه علمی و سوق دادن جامعه دانشگاهی به سمت ترویج زیبایی‌های فرهنگ ایثار و شهادت.
- ترویج فرهنگ ایثار در سربازخانه‌ها و مراکز نظامی.
- ترویج غیررسمی فرهنگ شهادت به جای رسمی و حکومتی.
- مطالعه زندگی شهدا و آثار به‌جای مانده از آنان.
- بیان واقعیت‌ها درباره زندگی شهدا.
- برقراری ارتباط فرهنگی با جانبازان از طریق کتاب، مجله و نشریه و ...
- مطالعات و پژوهش‌های راهبردی و بنیادی به منظور تبیین برنامه‌ها، مفاهیم و ارزش‌های فرهنگ ایثار و شهادت.
- احیای مفاهیم و ارزش‌های فرهنگ ایثار از طریق انجام مطالعات و پژوهش‌های راهبردی و بنیادی.
- انجام مطالعات و پژوهش‌های کاربردی به منظور افزایش عزت، منزلت، خودباوری، دانایی، هویت دینی و انقلابی ایثارگران و خانواده آنان.
- نیازسنجی مطالعاتی و پژوهشی در راستای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.
- ساماندهی آرشیو و تدوین بانک اطلاعات پژوهش‌های فرهنگ ایثار و شهادت.
- تشکیل گروه‌های مطالعاتی و تخصصی به منظور طراحی نظریه‌ها، مدل‌ها و برنامه‌های مطالعاتی و پژوهشی فرهنگ ایثار و شهادت.

۱۷۲ فرهنگ ایثار در اسلام و راه‌های ترویج آن در جامعه

- ایجاد زمینه‌ای کاربست تحقیقات به منظور تقویت بنیان‌های تصمیم‌گیری و برنامه‌سازی در سازمان از طریق برگزاری کارگاه عرضه یافته‌های پژوهشی، تهیه و تنظیم خلاصه نتایج طرح‌های پژوهشی، نشریه الکترونیکی و ... .
- انتشار رشادت‌های ایثارگران در دفاع مقدس از طریق رسانه‌ها.

نتیجہ گیری

- ایثار از محورهای مهم اخلاقی است و بهترین وسیله ارتباط با پروردگار و مردم است.
- ایثار با واژه‌های انفاق، بر، سخا، انعام و... ارتباط نزدیکی دارد.
- به انجام و رفتارهای ایثارگرانه در قرآن کریم و روایات پیشوایان سفارش شده است.
- در سیره عملی معصومان، رفتارهای ایثارگرانه نمود جدی دارد.
- ایثار مصادیق گوناگونی دارد که ایثار جانی و مالی از جمله مهم‌ترین آن‌هاست.
- آثار مترتب بر ایثار بسیار است. هرگونه ایثارگری عکس‌العمل خواهد داشت و ایثارگر در این دنیا و نیز در آخرت پاداش عمل خود را خواهد گرفت. جلب محبت دیگران و سبب دوستی با دیگران، تأمین امنیت ملی، رفع فقر و اشتغال از جمله نقش‌ها و کارکردهای ایثار در بعد اجتماعی و سیاسی است.
- کارکرد فرهنگ ایثار در امنیت ملی کشور بسیار بااهمیت است.
- برای ترویج ایثار باید موانع آن را شناخت و با راهکارهای مؤثر به ترویج این فرهنگ همت گمارد.
- از مهم‌ترین راهکارهای ترویج ایثار، هماهنگی میان دستگاه‌هاست، ترویج فرهنگ ایثار نباید صرفاً برعهده یک دستگاه قرار گیرد.
- نقش نهادها و سازمان‌ها برای ارتقای سطح آگاهی و مسئولیت‌پذیری قشرهای جامعه در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، سترگ است. بررسی عملکرد نهادهای دولتی و مراکز فرهنگی در فرهنگ‌سازی ایثار و شهادت و آسیب‌شناسی آن‌ها کمک مؤثری در بررسی نقش مدیریت و رهبری سازمانی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت خواهد داشت. گروه‌های مختلف اجتماعی و مراکز و کانون‌های فرهنگی مانند مساجد، حوزه‌های علمیه، پایگاه بسیج می‌توانند در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بسیار تأثیرگذار باشند.

کتابنامه

- آزادی، بهروز، (۱۳۷۳). «فرهنگ اسلامی و احیای ارزش‌ها»، فصل‌نامه فرهنگ عمومی، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ش ۵.
- آل ظاهر، (۱۴۲۱ق). عکله، الأناصير رمز الإيثار و ضحية الأثره، دارالهادی.
- آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه محمدعلی انصاری، افست تهران.
- ابن اثیر، علی بن محمد، (۱۴۱۵ق). اسد الغابه، تحقیق عادل احمد عبد الموجود و دیگران، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن سعد، محمد بن سعد (م ۲۳۰ق)، الطبقات الکبری، تحقیق: محمد عبد القادر عطا، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۰ق.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، تحقیق: یوسف البقاعی، ج ۲، دارالأضواء.
- ابن منظور، جمال الدین، (۱۴۰۸ق). لسان العرب، به کوشش علی شیری، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، بیروت: دارالمعرفه.
- ابن یوسف صالحی شامی، محمد (۱۴۱۴ق)، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- احمد بن عبدالحلیم، (۱۴۰۷ق)، الزهد و الورع و العباده، به کوشش: حماد سلامه و محمد عویضه، اردن: مکتبه المنار.
- اخوان کاظمی، بهرام، امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران: کانون اندیشه جوان.
- استرآبادی غروی، شرف الدین علی حسینی، (۱۴۰۹ق)، تأویل آیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- اسفندیاری، جلیل، «کارکرد یابی و آسیب شناسی فرهنگ ایثار»، نشریه رسالت، ش ۱۰: ۱.
- اصفهانى، ابونعیم، حلیه الاولیاء و طبقات الأصفیاء، دارالکتب العلمیه.
- الثعلبی، ابواسحاق احمد، (۱۴۲۲ق)، الكشف و البیان، به کوشش محمد بن عاشور، بیروت: داراحیاء التراث العربی.

التقفي الكوفي، ابواسحاق ابراهيم، (١٣٥٥)، الغارات، به كوشش سيد جلال الدين المحدث، بهمن.

الجزجاني، علي بن محمد، (١٤٠٥ق)، التعريفات، بيروت: دار الكتاب العربي.
الجزري، عز الدين (١٤١٥ق)، (م. ٦٣٠ق)، اسد الغابة في معرفة الصحابة، به كوشش علي محمد معوض، بول، بيروت: دارالكتب العلمية.

الحاكم النيشابوري، محمد بن عبدالله، المستدرک على الصحيحين، به كوشش مصطفى عبد القادر عطا، بيروت: دارالكتب العلمية، بي تا.
الحاكم نيشابوري، محمد بن عبدالله، (١٤١١ق)، شواهد التنزيل، به كوشش محمد باقر محمودي، مجمع احياء الثقافة الإسلامية.

الزرعي، محمد بن ابي بكر، زاد المهاجر الى ربه، به كوشش محمد جميل غازي، جده: مكتبة المدني، بي تا.

العسكري، ابو هلال، معجم الفروق اللغوية، تحقيق: مؤسسة نشر اسلامي.
القرطبي، ابي عمر يوسف بن عبدالله، (١٤١٥ق)، (م. ٦٢٠ق)، الإستيعاب في معرفة الاصحاب، به كوشش علي محمد معوض و ديگران، ج ١، بيروت: دارالكتب العلمية.

الكفعمي، ابراهيم بن علي، (١٤١٤ق)، المصباح في الادعية، بيروت: مؤسسة الاعلمي.
الهيثمي، علي بن ابي بكر، (١٤٠٢ق)، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، به كوشش الهراقي و ابن حجر، بيروت: دارالكتاب العربي.

امين، احمد، (١٣٤٤)، راه تكامل، دارالكتب الاسلاميه.
اميني، احمد، (١٣٧٩ق)، الغدير، بيروت: دارالكتب العربي.
اميني نژاد، علي، (١٣٨٧)، آشنائي با مجموع عرفان اسلامي، قم: مؤسسه آموزشي پژوهشي امام خميني (ره).

انيس، ابراهيم و ديگران، (١٣٧٥ق)، معجم الوسيط، ج ٦، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامي.
بحراني، سيد هاشم، (١٤١١ق)، حلية الأبرار في احوال محمد و آله الاطهار، قم: مؤسسه المعارف الاسلاميه.

بحراني، سيد هاشم، (١٤١٥ق)، البرهان في تفسير القرآن، قم: مؤسسه البعثة.

- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ق)، (م ۲۵۶ق)، صحیح البخاری، بیروت: دارالفکر.
- «بررسی موانع ترویج فرهنگ ایثارگری و شهادت»، مجموعه مقالات همایش ایثارگران و شوراهای اسلامی شهر، نشر شاهد.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق)، (م. ۲۷۹ق)، أنساب الأشراف، تحقیق: سهیل زکار، بیروت: دارالفکر.
- پارسا، حمید، «ایثارگری و نظام معنایی» بگاہ حوزه، ش ۱۴۲.
- پارسا، غلامعلی، (۱۳۸۵)، «جوانان در جهاد و شهادت»، تهران: الف.
- پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲)، نهج الفصاحه، تهران: دنیای دانش.
- «تفسیر اخلاص و ایثار»، گلستان قرآن، ش ۱۶۸، بهمن ۱۳۸۳.
- توشیهیکو، ایزتسو، (۱۳۸۸)، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن، نشر و پژوهش فرزانه روز.
- جنابذی، سلطان محمد، (۱۳۴۴)، بیان السعاده، دانشگاه تهران.
- جوادی علی، (۱۹۷۶م)، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، بیروت: دارالعلم للملایین.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۵)، تسنیم، ج ۱۰، تحقیق سعید بند علی، مرکز نشر قم: اسراء.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ق)، صحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، به کوشش عبدالغفور العطار، ج ۴، بیروت: دارالعلم للملایین.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۲ق)، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البیت.
- حرانی، حسن بن شعبه، (۱۴۰۴ق)، تحف العقول عن آل الرسول، به کوشش علی اکبر غفاری، ج ۲، قم: نشر الإسلامی.
- حسینی، سیدسجاد، «آسیب شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، مجموعه مقالات گرامی داشت حماسه سوم خرداد آزادی خرمشهر، تهران: نشر شاهد.
- حسینیان مقدم، حسین، (۱۳۸۸)، مناسبات مهاجرین و انصار، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حلبی، سمیر حسین، (۱۴۱۰ق)، الإیثار، مصر: دارالتراث.
- خمینی، روح الله، (۱۳۷۵)، ایثار و شهادت، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران.

خمینی، سیدروح‌الله، (۱۳۶۱)، صحیفه نور، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی؛ سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

«دائرةالمعارف تشیع»، تهران: نشر شهید سعید محبی، تهران، ۱۳۷۵.

«دائرةالمعارف قرآن کریم»، ج ۵، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۵ق.

دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۸۵)، سیره نبوی (منطق عملی)، ج ۲.

دهخدا، علی‌اکبر و دیگران، (۱۳۷۷) «لغت‌نامه دهخدا»، انتشارات دانشگاه تهران.

رابرتسون، یان، (۱۳۷۷)، «درآمدی بر جامعه»، ترجمه حسین بهروان، مشهد: آستان قدس رضوی.

رازی، ابوالفتوح، (۱۳۷۵)، «روض الجنان و روح الجنان»، به کوشش یاحقی و ناصح، مشهد: آستان قدس رضوی.

رازی، ابوعلی مسکویه، (۱۳۶۶)، تجارب‌الأمم، به کوشش ابو القاسم امامی، تهران: دارسروش.

ریبعی، علی، «مطالعات امنیت ملی»، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

زعفرانی، روزبه، «پژوهش محوری در فرهنگ ایثار و شهادت»، ماهنامه فرهنگ ایثار.

زمخشری، محمودبن‌عمر، (۱۴۱۵ق) الکشاف، قم: بلاغت.

ساروخانی، باقر، (۱۳۷۲)، جامعه‌شناسی ارتباطات، تهران: انتشارات اطلاعات.

سایت جهاد دانشگاهی.

سایت مرکز رسیدگی به امور مساجد.

سایت مرکز رسیدگی به امور مساجد.

سایت مرکز نشر اعتقادات.

سایت مرکز نشر اعتقادات.

سایت موعود.

سایت موعود.

سایت نوید شاهد.

سایت نوید شاهد.

سپهری، محمد، (۱۳۸۴)، «سیرت جاودانه»، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران.

سجادی، سیدجعفر، (۱۳۷۳)، «فرهنگ معارف اسلامی»، انتشارات کومش، چ ۳۳.
سعدی شیرازی، مشرف‌الدین مصلح‌بن عبدالله، کلیات شیخ سعدی، به تصحیح: محمدعلی فروغی، تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی، تهران: گلستان: ۸۸.
سهروردی، شیخ شهاب‌الدین، (۱۳۸۶)، «عوارف المعارف»، ترجمه ابومنصور بن عبدالمؤمن اصفهانی، چ ۴، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
سید هاشم بحرانی، (۱۴۱۵ق)، البرهان فی تفسیر القرآن، اول، قم، مؤسسه البعثة.
سیوطی، جلال‌الدین، (۱۴۱۴ق)، الدر المنثور، بیروت: دار الفکر.
شریعتی، علی، (بی‌تا)، اسلام‌شناسی، بی‌تا.
شهیدی، محمدرضا، (۷۳-۷۴)، «آسیب شناسی فرهنگ ایثار»، فصلنامه پگاه حوزه.
شیخ صدوق، (۱۳۷۲)، عیون اخبار الرضا، تهران: نشر صدوق.
شیخ صدوق، (۱۴۱۴ق)، النخصال، تصحیح و تعلیق علی‌اکبر غفاری، ج ۱، چ ۵، قم: مؤسسه نشر اسلامی.

شیخ محمد العلی الحلبي، (بی‌تا)، مفهوم الاثنار فی الاسلام، بی‌جا، بی‌نا.
شیخی، حمیدرضا، (۱۳۸۶)، پیامبر اعظم، قم: دارالحدیث.
صافی، احمد، (۱۳۷۸)، سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، تهران: سمت.
صالحی شامی، محمدبن یوسف، سایت جهاد دانشگاهی.
طباطبایی، سیدمحمدحسین، (بی‌تا)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
طبرسی، مکارم‌الاخلاق، بیروت: اعلی للمطبوعات.
طبرسی، فضل‌بن حسن، (۱۴۱۵ق)، مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الاعلمی.
طبری، محمدبن جریر (۱۴۱۵ق)، (م ۳۱۰ق)، جامع البیان عن تأویل القرآن، به کوشش صدقی جمیل العطار، بیروت: دارالفکر.

طبری، محمدبن جریر، (۱۳۸۷)، تاریخ طبری، چ ۲۲، بیروت: دارالتراث.
طوسی، محمدبن حسن، (۱۴۱۴ق)، الأملی، قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثة، قم: دارالتقافه.

عسقلانی، ابن حجر، احمد بن علی، (۱۴۱۵ق) الإصابة فی تمييز الصحابة، تحقیق: عادل احمد عبد الموجود و دیگران، بیروت: دارالکتب العلمیة.

عسکری، ابو هلال، (۱۴۱۲ق) الفروق اللغویة، قم: مؤسسه نشر اسلامی، قم.
عشقی مطلق، معصومه، «عوامل مؤثر بر ترویج فرهنگ شهادت»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.

عیاشی، محمد بن مسعود، (بی تا)، تفسیر العیاشی، تهران: المکتبة العلمیة الاسلامیة.
غزالی، ابو حامد (ابی احمد محمد بن محمد)، (۱۴۰۲ق)، احیاء علوم الدین، ج ۴، بیروت: دارالمعرفه.
غزالی، ابو حامد محمد بن محمد، (۱۳۷۲) کیمیای سعادت، ج ۳، گنجینه.
غزالی، محمد بن محمد، (۱۴۰۱ق)، معارج القُدس فی مدارج معرفة النفس، ج ۵، بیروت: دارالآفاق.
فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۱۳ق)، التفسیر الکبیر، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
فرهنگ ایثار و شهادت، (مجموعه مقالات)، (۱۳۸۴)، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

فیض کاشانی، محسن، (۱۴۰۲ق)، تفسیر الصافی، به کوشش حسین اعلمی، ج ۲، بیروت: مؤسسه اعلمی.

فیض کاشانی، محسن، (بی تا)، المحجة البيضاء، به کوشش علی اکبر غفاری، ج ۲، قم: نشر اسلامی.
فیض، محمد حسین، (۱۳۸۰)، احسان در قرآن، قم: دارالقرآن الکریم.
قرآن کریم.

قرشی، باقر شریف، (۱۴۲۵ق)، اخلاق النبی و اهل بیته، قم: مهر امیرالمؤمنین.
قرشی، باقر شریف، (۱۴۳۰ق)، الإیثار و البر بالفقراء فی سیرة النبی و اهل بیته، ماهر.
قرطبی، (۱۴۰۵ق) الجامع الأحکام القرآن، بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
قمی، عباس، منازل الآخرة و المطالب الفاخرة فی أحوال البرزخ و مواقف القيامة.
کاشانی، عزالدین محمود، (۱۳۸۲)، مصباح الهدایة و مفتاح الکفایة، تصحیح: عفت کرباسی، ج ۱، تهران: زوار.

کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۷۵)، الکافی، به کوشش علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الإسلامیة.

کاشانی، عبدالرزاق، (۱۳۵۱)، تحفة الإخوان، عبدالرزاق کاشانی، بنیاد فرهنگ ایران.

- کراجکی، (۱۴۱۰)، کنز الفوائد، ج ۲، قم: مکتبه المصطفوی.
- کلانتری، علی اکبر، (۱۳۸۸)، اسلام و الگوی مصرف، ج ۵، قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب، فروع الکافی، تحقیق: محمد جواد فقیه، ج ۴، دار الأضواء.
- مازنی، احمد، (۱۳۸۲)، «پیشنهاد طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، نشریه جمهوری اسلامی، ۱۷.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، (م. ۱۱۱۰ق)، بحار الأنوار، ج ۳، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول، تصحیح: سید هاشم رسولی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجموعه قوانین برنامه اول، دوم، سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۸۴)، تهران: جنگل.
- مجموعه مقالات اولین همایش استانی علمی - پژوهشی ایثار و شهادت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج و سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان کردستان، ۱۳۸۸.
- مجموعه مقالات نخستین همایش علمی فرصت‌ها و چالش‌های فراوری گسترش فرهنگ ایثار و شهادت، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۸.
- مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، به کوشش محمد اسماعیل انصاری، انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۷.
- محمد بن محمد ابوشبهه، (۱۴۲۷ق). السیره النبویه علی ضوء القرآن و السنه، ج ۸، دمشق: دارالقلم.
- محمد بن نعمان (شیخ مفید)، (۱۴۱۳ق)، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۱۱، قم.
- مصطفوی، حسن، (۱۴۱۶ق)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.
- «مطالعه و بررسی عوامل بازدارنده فرهنگ ایثار و شهادت و ارائه الگوهای فرهنگی و اجتماعی برای گسترش روحیه شهادت و ایثار در سطح جامعه»، منیر اشعریون، فصلنامه شهود، ش ۶ و ۷ (۱۳۸۰).
- مطهری، مرتضی، (۱۳۵۱)، بیست گفتار، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- مطهری، مرتضی، حماسه حسینی، تهران: صدرا.
- معلوف، لوئیس، (۱۹۹۶م)، المنجد فی اللغة، بیروت: دارالمشرق.

مقریزی، تقی‌الدین، (۱۴۲۰ق)، *متاع الأسماع*، تقی‌الدین مقریزی، بیروت: دارالکتب العلمیة.

مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۳)، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیة.

موظف رستمی، محمدعلی، (۱۳۸۷)، «*روشن‌های جذب نوجوانان و جوانان به مسجد و نماز جماعت*»، چ ۳ تهران: پرهیب.

نراقی، احمدبن محمد مهدی، (۱۳۴۸)، *معراج السعادة*، کتاب‌فروشی اسلامی.

نمیری، عمر بن شبه، (۱۴۱۰ق)، *تاریخ المدینة المنورة*، به کوشش فهیم شلتوت، قم: دارالفکر.

نوی دمشقی، یحیی بن شرف، (۱۴۲۸ق)، *ریاض الصالحین من کلام سید المرسلین*، چ ۷، دارالوفاء.

نهج البلاغه.

وائقی‌راد، محمدحسین، (۱۳۷۱)، *اخلاق و تربیت اسلامی*، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

واقدی، محمدبن عمر، (۱۴۰۴ق)، (م. ۲۰۷ق)، *المغازی*، به کوشش مارسدن جونسن، چ ۳، بیروت: عالم‌الکتب.

وثوقی و دیگران، (۱۳۷۰)، *مبانی جامعه‌شناسی*، چ ۳، انتشارات خردمند، بی‌جا.

هجویری، علی بن عثمان، (۱۳۸۳)، *کشف المحجوب*، تصحیح: محمود عابدی، تهران: سروش.

هجویری، علی بن عثمان، (۱۴۰۴ق)، *کتاب المغازی*، محمد بن عمر واقدی (م. ۲۰۷ق)، به کوشش مارسدن جونسن، سوم، بیروت، عالم‌الکتب.

یعقوبی، احمدبن ابی یعقوب، (بی‌تا)، *تاریخ یعقوبی*، قم: اهل بیت.

یوسفی، علیرضا، (۱۳۸۳)، *ایثار*، تهران: حسنین.

واژگان کلیدی

در پایان برای جست‌وجوی علاقه‌مندان در منابع، نرم‌افزارها و سایت‌ها، برخی از واژگان کلیدی را که رهنمون‌کننده به مطالب ایثار است، در ذیل یادآوری می‌شود:

جان‌نثار. جان‌نثاری	ستاد ترویج فرهنگ ایثار
ترویج فرهنگ ایثار و شهادت	رفتارهای ایثارگرایانه
اقسام ایثارگران	ایثار فضیلتی فراموش شده
الایثار فی القرآن	نبرد یرموک(حذیفه العدوی
دور و تأثیر الایثار فی نمود تکامل الإنسان	احیای فرهنگ ایثارگری
الایثار فی احادیث اهل البیت	اقسام ایثار
ایثار و نقش آن در امنیت ملی	ایثار به مباح
ایثار و نقش آن در کاهش ناامنی اجتماعی	کتاب الایثار
ایثار و نقش آن در نرخ رشد اقتصادی	تأویل عرفانی آیات ایثار
ستاد ترویج فرهنگ ایثار	دوافع الایثار
زیباشناسی در فرهنگ ایثار	ثمرات الایثار
راهبردهای عملی ترویج فرهنگ ایثار	مکانه الایثار
کنگره جلوه ایثار	انواع الایثار
نیم‌نگاهی به فرهنگ ایثار	استثنا
ایثار در کربلا	مواسات
تبیین فرهنگ ایثار	جود
شهادت اوج ایثار	سخاوت
ابعاد و زوایای فرهنگ ایثار	بخل
جایگاه فرهنگ ایثار	وصف الانصار
انواع ایثارگری	تعریف مبانی و انواع ایثار از دیدگاه قرآن کریم
الایثار و المواساة	يعطون المهاجرين

فهارس

مخارِب	سمیه	حبشه	امام حسین (ع)	ابان بن تغلب
محمد جواد نجفی	سهل بن سعد	حذیفه بن یمان	امام رضا (ع)	ابراهیم (ع)
مداحان	سید حمیری	حر بن یزید ریاحی	امام سجاد (ع)	ابراهیم بهادر
مدیران	سید محمد باقر حجتی	حلیمه برومند	امام صادق (ع)	ابن سماعه
مدینه	شاعران	حمزه	امام علی (ع)	ابن ماجه
مرحب	عائشه	حمید مولانا	امام کاظم (ع)	ابوالفضل العباس
مسیح	عبدالرحمن بن عوف	حواریین	امام هادی (ع)	ابوایوب انصاری
مطهری	عبدالقیس	خالد بن عبدالله قسری	انس بن مالک	ابوبصیر
معلمان	عبدالله بن مسعود	خزرج	انصار	ابوطلحه انصاری
مقداد	عثمان بن مظعون	خندق	اوس	ابوالفرج اصفهانی
مکه	علی ساریخانی	خولان	اهل بیت	ابوذر
موسی (ع)	عمار	دانش آموزان	بنی امیه	احد
مهاجران	عمرو عبدود	دانشجویان	بنی تمیم	اسلام رجبعلی
نوح	عیسی	دعبل خزاعی	بنی قریظه	اسماعیل
هابیل	غزالی	رمله دختر حارث	بیهقی	اسید بن حضیر
هشام بن عبدالملک	غزالی	روحانیون	پیامبر (ص)	اصحاب صفه
یاسر	فاطمه (س)	زید بن علی	تبوک	ام شریک انصاری
یحیی بن زید	فرعون	زینب (س)	تغلب	ام علاء
سید محمود سامانی	فضه	سالاروندیان	جابر بن عبدالله	امام باقر (ع)
	قریش	سدی	جبرئیل	امام جواد (ع)
	کلاب	سعد بن ربیع	جعفر بن ابی طالب	امام حسن (ع)
	کمیت بن زید اسدی	سعد بن معاذ	جوادی آملی	امام حسن عسکری (ع)

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

جهان معاصر با بحران عظیم ارزش‌ها مواجه شده؛ از این روی یکی از دغدغه‌های مهم متفکران بشر دوست در دنیای جدید، ترویج ارزش‌های انسانی است. یکی از این ارزش‌ها، ایثار است که پیش از آنکه پدیده‌ای دینی باشد، امری انسانی و متعلق به فطرت انسان‌ها و جامعه بشری است. چنین ارزش مهمی، بازتاب گسترده‌ای در ادبیات، تاریخ و اساطیر ملی و مذهبی تمام ملل، از جمله ایران، داشته است. در این کتاب، فرهنگ ایثار که یکی از صدها آموزه اسلامی است، بررسی شده است.

